

4976

I.O.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

Gök-Türk Ülkesine gelen Çinli Elçilerin raporlarına göre
GÖK-TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ(552-630)

Hazırlayan
Ahmet TAŞAĞIL

Danışman
Prof.Dr.Gülçin ÇANDARLIOĞLU

İstanbul-1988

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İÇİNDEKİLER

- ÖNSÖZ.....I-II
- KISALTMALAR..... III
- KAYNAKLAR HAKKINDA.....IV-VI
- GİRİŞ.....1-6

I.BÖLÜM

- ELÇİ RAPORLARINA GÖRE GÖK-TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ
- A- Chou ve Ch'i devirlerinde Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin raporlarına göre Gök-Türk-Çin ilişkileri(552-582).....7-14
- B- Sui devrinde Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin raporlarına Doğu Gök-Türk-Çin ilişkileri(582-618)...15-25
- C- T'ang devrinde Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin raporlarına göre Doğu Gök-Türk-Çin ilişkileri(617-905)...
.....26-31
- D- Batı Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin raporlarına göre Batı Gök-Türk- Çin ilişkileri(582-630).....32-37

II.BÖLÜM

- ELÇİLER İLE İLGİLİ KAYNAK METİNLERİNİN TERCÜMELERİ
- A- Chou Shu'daki metinler:
 - 1- Elçilerin biyografileri.....38-42
 - 2- Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler....
.....43-45
- B- Sui Shu'daki metinler:
 - 1- Elçilerin biyografileri.....46-85

2- Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler..	86-89
3- Batı Gök-Türk ülkesine gelen elçilerle ilgili metinler..	
.....	90-97
G- Chiu T'ang Shu'daki metinler:	
1- Elçilerin biyografileri	98-103
2- Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler..	103-107
D- Hsin T'ang Shu'daki metinler:	
1- Elçilerin biyografileri.....	107-111
2- Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler..	111-113
- SONUÇ.....	114-122
- HARİTA	

ÖNSÖZ

Tarihimizde Türk adını resmî devlet adı olarak ilk defa kullanan Gök-Türkler hakkında ülkemizde yapılan araştırmaların sayısı çok değildir. Türk tarihinin bulunan ilk ve en büyük kültür abideleri olan Orhun Yazıtları, Gök-Türk tarihi hakkında en önemli kaynak olmasına rağmen, bunlardaki bilgilerin çoğu II. Gök-Türk devleti dönemine aittir. Bu abidelerin dışında Gök-Türk tarihinin aydınlanmasına imkân veren önemli kaynaklar Çin yıllıklarıdır. Çin tarihinin her yönden en parlak devleti sayılan T'ang hanedanının ve ondan önceki Chou, Ch'i, Sui hanedanlarının en büyük rakibi olan Gök-Türkler hakkında, Çinli tarihçiler yıllıklarda oldukça ayrıntılı bilgi vermişlerdir.

Bu yıllıkları kaleme alan Çinli tarihçiler Çin'in ilişkide bulunduğu ülkeleri anlatırken Gök-Türklere geniş yer vermişlerdir. Gök-Türklere ait bu bilgilere daha çok Çin'den komşu ülkelere giden elçilerin biyografilerinde yoğun bir şekilde rastlamaktayız. Gök-Türklerin Çinliler ile olan ilişkilerini incelemeye ve açıklamaya elçilerin, bu raporları büyük rol oynamaktadır.

Biz tezimizde 552-630 yılları arasında Gök-Türk ülkesine gelmiş olan elçilerin biyografilerindeki, Gök-Türk ülkesine ait raporlardan meydana gelen kısımları ve Gök-Türkler bölümlerindeki elçiler ile ilgili bilgileri tercüme edip değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Türkçeye daha önce tercüme edilmemiş olan bu metinler üzerinde ülkemizde yapılmış her hangi bir çalışma yoktur. Daha önce Bahaeddin Ögel, Chou ve Sui Shu'lardaki Gök-Türk

bölümlerindeki Gök-Türklerin menşesine ait bilgileri tercüme ederek, bunların çok güzel açıklamasını yapmıştır. Fakat tezimin konusu olan Gök-Türk-Çin ilişkilerine değinmemiştir.

Batı dillerinde ise Edward Chavannes tarafından sadece Batı Gök-Türkleri ve Batı Türkistan'daki diğer küçük şehir devletleri ile ilgili metinler tercüme edilmiş, şahıslara ait biyografilere dokunulmamıştır. Özellikle Batı Türkistan hakkında büyük ve teferruatlı bir rapor hazırlayan P'ei Chü'nün biyografisinin tercümesini yapmamıştır. Doğu Gök-Türkleri hakkında Çin kaynaklarının en geniş tercümesi Liu Mau-tsai'tarafından Almanca olarak yapılmıştır. Liu, Chou Shu'dan başlayarak sırasıyla Sui Shu Chiu ve Hsin T'ang Shu'daki Gök-Türklere ait bilgileri tercüme etmiştir. Fakat bazı elçilik seyahatleri gözünden kaçmış ve bazı küçük unvanlı elçilerin biyografilerini tercüme etmemiştir(Ts'ui P'eng). Bunun yanında P'ei Chü gibi çok önemli bir şahsın biyografisini de tam olarak ele almamıştır.

Tezimin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

III

KISALTMALAR

- Ayn. esr. : Aynı eser
- Bk. : Bakınız
- CS : Chou Shu; Chou hanedanının resmî tarihi
(557-530)
- SS : Sui Shu; Sui hanedanının resmî tarihi
(581-618)
- CTS : Chiu T'ang Shu; T'ang hanedanının eski
resmî tarihi(618-905)
- HFS : Hsin T'ang Shu; T'ang hanedanının yeni
resmî tarihi(618-905)

KAYNAKLAR HAKKINDA

552-630 yılları arasında Gök-Türkler, Batı Wei(534-557), Ch'i(550-577), Chou(557-580), Sui(581-618) ve T'ang(618-905) hanedanları ile komşu oldular. Bu hanedanların hepsinin kendi devirlerine ait yıllıkları bulunmaktadır. Chou, Ch'i, Sui, Chiu ve Hsin T'ang yıllıklarında Gök-Türk bölümleri olmasına karşılık Wei ve Ch'i yıllıklarında yoktur. Bunun yanında Çin imparatorlarının ve diğer devlet adamlarının biyografilerinde de Gök-Türkler hakkında geniş bilgi mevcuttur.

V. ve VI. yüz yıllara ait olayları içine alan "Kuzey Tarihi(Pei Shih)" adlı eserde de Gök-Türkler bölümü vardır. Fakat bu eserin Gök-Türkler bölümündeki bilgiler, Sui Shu'daki bulunan Gök-Türkler bölümündeki bilgiler esas alınarak yazılmış idi.

Çin tarihinin yıllıklar dışında diğer önemli kaynakları olan T'ung Tien, Tzu-chih T'ung-chien ve Ts'ê-fu Yüan-kufi'de de Gök-Türk tarihi hakkında bilgi bulunmaktadır.

Biz tezimizde Chou Shu, Sui Shu, Chiu T'ang Shu ve Hsin T'ang Shu'da bulunan Çinli elçilerin biyografilerini ve Gök-Türk Türk bölümlerindeki Çinli elçiler ile ilgili kayıtları tercüme ettik. Wei Shu ve Ch'i Shu'da bu konuda bilgi olmadığı için tercüme etmeye gerek duymadık.

Tezimizde kullandığımız Çin Yıllıkları:

Chou Shu: 557-580 yılları arasında hüküm süren Chou hanedanı devrindeki olayları anlatan bir kitaptır. T'ang imparatorluğu zamanında Ling-hsü Tê-fêng ve beraberinde bir heyet ta-

rafından kaleme alınmıştır.

Sui Shu: 581-617 yılları arasında hüküm süren Sui hanedanının yıllığı yine T'ang imparatorluğu zamanında yazılmıştır. müellifi Wei Chêng'dır.

Chiu T'ang Shu: Liu Hsü tarafından kaleme alınan bu eser, bütün T'ang devri olaylarını içine almaktadır. 200 ciltlikdir.

Hsin T'ang Shu: 1060 yılında tarihçi Wo Yang-hsiu ve Sung Ch'i idaresinde bir heyet tarafından hazırlanmıştır. 225 cilt olan bu eserde Chiu T'ang Shu'da olmayan olaylar burada görülmektedir.

Gök-Türk tarihi hakkındaki Çin kaynaklarını batı dillerine tercüme edenler, Doğu Gök-Türkleri hakkında Almancaya, Liu Kau-tsai (Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe), 2 cilt, Wiesbaden, 1958) ve Batı Gök-Türkleri hakkında Edward Chavannes (Documents sur les Tou-kue (Turcs) Occidentaux, St. Petersburg, 1903)'dır.

Liu Kau-tsai, Gök-Türklerin kuruluşlarından yıkılışlarına kadar resmî Çin yıllıklarındaki bilgileri Almancaya tercüme etmiştir. Fakat, Liu, Batı Gök-Türkleri hakkındaki vesikaları tercüme etmemiştir. E. Chavannes ise yıllıkların arka kısımlarında bulunan Batı Gök-Türkleri ve Türkistan'daki diğer küçük şehir devletlerine ait bölümleri tercüme ederek bunları batı dillerindeki diğer kaynaklar ile karşılaştırmıştır.

Ülkemizde ise Bahaeddin Ögel (Doğu Gök-Türkleri hakkında Vesikalar Notlar, Belleten, sayı 81, 1957), Chou Shu ve Sui Shu'daki Gök-Türkler bölümlerindeki Gök-Türklerin kökenine ait olan bilgileri tercüme ederek mukayesesini yapmıştır.

VI

Biz tezimizde konumuzla ilgili olan ve Liu ile Chavannes tarafından tercüme edilmemiş olan biyografileri(P'ei Chü'nün tam metni, Ts'ui P'eng vb) de tercüme ettik. Metinlerde geçen yer isimlerini unvanları vs. dipnotlarda açıklamaya çalıştık.

Tezimizde faydalandığımız araştırma eserleri:

Chang Jen-t'ang, Doğu Göktürkleri(618-744), Tai-pei, 1968.

Chavannes, Edward, Documents sur le Tou-kiue(Turcs) Occidentaux, St. Petersburg, 1903.

Çandarlıoğlu, Gülçin, Ötüken bölgesindeki Büyük Uygur Kağanlığı (basılmamış doçentlik tezi) İstanbul, 1972.

Donuk, Abdülkadir, Eski Türk Devletlerinde idari-askeri unvan ve terimler (basılmamış doçentlik tezi), İstanbul, 1983.

Eberhard, Wolfram, Çin Tarihi, Ankara, 1987.

—————, —————, Çin'in Şimal komşuları, Ankara, 1942.

Kafesoğlu, İbrahim, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1984.

Liu İ-t'ang, T'u-chüeh Chüan K'ao-chu, Pien-cheng Yen-chio Suo nien-pao, Sayı 12, Tai-pei, 1981.

Liu Mau-tsai, Die Chinesischen nahcrihten zur geshichte der Ost-Türken(T'u-küe), 2 cilt, Wiesbaden, 1958,

Ügel, Bahaeddin, Doğu Göktürkleri hakkında vesikalar ve notlar, Belleten, Sayı 81, 1957.

—————, —————, Göktürk nazıtlarınının Apurımları ve "Fu-lin problemi, Belleten, sayı 33, 1945.

GİRİŞ

Gök-Türk tarihi hakkında bilgi veren belli başlı kaynaklardan biri de Çin yıllıklarındadır. Bundan dolayı, Gök-Türk-Çin ilişkilerini incelemeye bu yıllıklar mühim rol oynamaktadır. Aslında Çin yıllıklarındaki Gök-Türkler ile ilgili metinler umumiyetle Gök-Türkler ile ilişki kurmuş olan Çinli elçi, general, prenses vs. kişilerin verdiği raporlar veya yazdıkları hatıraların bir araya getirilmesi ile oluşmuştur¹. Çin yıllıklarının yabancılar bölümlerinde millet veya kabileler tanıtılıp, olaylar anlatılırken teferruatlı bilgi için, o olayla ilgili şahsın biyografisi gösterilmektedir. Bu da Gök-Türk ülkesine gelen Çinlilerin verdiği bilgilerin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin verdiği raporlardan oluşan elçi biyografileri Gök-Türk Çin ilişkilerinin incelenmesinde en önemli kaynak durumundadır. Ayrıca Gök-Türk bölümlerindeki Çinli elçiler ile ilgili metinler de konuya ışık tutmaktadır. Bu durumu göz önüne alarak tezimizde önce Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin biyografilerini tercüme ettik; arkasından Gök-Türkler bölümlerindeki elçiler ile ilgili metinleri tercüme ederek, bir değerlendirmesini yaptık.

Çin imparatorlarınının Gök-Türk ülkesine gönderdiği elçiler Çin devlet teşkilatında buldukları mevkiiler nisbetinde yıllıklara kaydedilmişlerdir. Şöyle ki; devlet hiyerarşisinde yük-

1- Ek. Gülçin Çandarlıoğlu, Ötüken Bölgesindeki Büyük Uygur Kağanlığı (basılmamış doçentlik tezi), İstanbul, 1972, s.3

sek makama sahip olan elçilerin biyografileri yazılmış, fakat küçük makamlara sahip olan elçilerin biyografileri yazılmamış olup, bunlara ait kayıtlar Gök-Türkler hakkında yazılmış olan bölümlerde². Bundan dolayı çoğunlukla imparatorlara sunulan raporlardan oluşan elçi biyografilerinin yanında, Gök-Türkler bölümlerindeki Çinli elçiler ile ilgili vesikaları da tercüme etme ihtiyacını duyduk. Bunun yanında Gök-Türk ülkesine defalarca elçi olarak gelmiş olan bazı yüksek makama sahip olan elçilerin biyografilerinde elçilik faaliyetleri hakkında bilgi bulunmadığı için bu metinleri tercüme etme gereğini duymadık.

Asya Büyük Hun İmparatorluğunun M.S. III. yüzyıl başlarında yıkılmasından sonra diğer bir Türk devleti olan Tabgaç Devleti Kuzey Çin'de ortaya çıkmış³, kısa zamanda büyük bir devlet olarak yükselmiş, fakat V. yüzyıl sonlarında daha önceden tesirinde kalmaya başlamış olduğu Çin Kültürü hakimiyeti altına girmiştir. Çinlileştikten sonra Wei adını alan bu devlet 534 yılında Doğu ve Batı Wei'leri olmak üzere ikiye ayrılmıştı⁴.

Gök-Türkler her ne kadar ilk dış temaslarını Batı Wei Devleti ile yapmışlarsa da kendileri hakkında ilk sağlam bilgiler, bu devletin yerine 557 yılında kurulan Chou hanedanının yıkılığında bulunmaktadır. Doğu Wei devleti yerine 550 yılında kuru-

2- Meselâ, ilk defa Gök-Türk ülkesine giden Çinli elçi An-nuo-p'an-t'uo hakkında sadece CS,50'deki Gök-Türkler bölümünde bilgi vardır.

3- Bk. İ.Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1984, s. 86 vd.

4- Bk. W. Eberhard, Çin Tarihi, Ankara, 1987, s.167,168,170.

lan Ch'i hanedanı yıllığında ise Gök-Türkler bölümü meydana getirilmemiştir. Gök-Türklere gönderilen Ch'i elçileri hakkındaki pek az malumatı Chou hanedanı yıllığında bulmaktayız.

I. Bölümde Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin raporları ışığında Gök-Türk-Çin ilişkilerini değerlendirmeye çalıştık. Buna göre Gök-Türk Çin ilişkileri, Gök-Türklerin kuruluşundan 630 yılına kadar farklı hanedan dönemlerinde farklı karakter arz etmektedir. Gök-Türkler devletlerini tam olarak tesis etmeden önce 545 yılında Batı Wei'ler ile temasa geçerken Orta Asya'da büyük bir güç olan Avarlar (Ju-ju, Juan-juan), Doğu Wei'ler ile dostane ilişkiler kurmuşlardı. Ancak daha sonra kuvvetlenen Gök-Türkler, Avarları ağır bir yenilgiye uğrattı.

Gök-Türk Devleti, Avar galibiyetinden sonra hızla büyürken güney komşuları olan Çin devletleri birbirleriyle kıyasıya mücadele halinde idiler. Her iki devlet de Gök-Türk Devleti ile iyi ilişkiler kurarak, onu kendi taraflarına çekmek istiyorlardı. Müttefikleri Avar'ların Gök-Türkler tarafından yıkılmasından sonra yalnız kalan Ch'i'ler üstünlüklerini 557 yılında Batı Wei'lerin yıkılmasıyla kurulmuş olan Chou hanedanına kaptırdılar. Bununla beraber Chou-Ch'i mücadelesi 577 yılına kadar devam etti. Gök-Türk hakanları özellikle Mu-kan Hakan, Çin'in bu karışık durumundan faydalanmasını bildi.

Her iki devlet de gönderdikleri elçiler vasıtası ile Gök-Türkler ile daima dostluk kurabilme uğraşı içinde idiler. Bu da Gök-Türklerin iki devletle olan ilişkilerinde üstün olmasını sağlamıştır. Chou ve Ch'i elçileri sık sık vergi denilebilecek miktarlarda hediyelerle Gök-Türk hakanlarının karşılı-

larına çıkmışlardı. Mu-kan, Çin imparatorlarına karşı çok akıllıca bir siyaset takip etmesine rağmen, yerine geçen kardeşi T'a-p'o, önceleri Chou ve Ch'i imparatorlarına oğlum diye hitap etmesine karşılık, sonraları Budizme meylederek aynı başarılı siyaseti takip edememiştir.

580 yılında Çin'de siyasi alanda büyük bir değişiklik oldu. 577'de doğudaki Ch'i devletini yıkan Chou devleti daha sonra kendi içinde karışıklığa düştü ve neticede galip gelen isyancılar Sui devletini kurdular. Bu devletin kurucusu Wen, Gök-Türklere karşı çok kurnazca bir siyaset takip etti. Gök-Türk ülkesine gönderdiği diplomat-casuslar sayesinde kargaşalıklar çıkartarak, Gök-Türk hakanı İşbara'yı zor duruma soktu. Bu karışıklıklar nedeniyle çaresiz kalan İşbara, yardım istediği Sui imparatorunun vassalı olmayı kabul etti. Böylece Gök-Türk Çin ilişkilerindeki Türk üstünlüğü sona erdi. İşbara'dan sonra Gök-Türk tahtına geçen hakanlar dönemlerinde de aynı durum devam etti. Hatta Ch'i-min Hakan, Gök-Türk tahtını Çinlilerin yardımı ile ele geçirebildi.

Ch'i-min'den sonra hakan olan oğlu Shih-pi, Doğu Gök-Türk devletini biraz toparlayabildi. Artık Çin entrikalarının hiç biri işe yaramaz olmuştu. Üstelik Sui hanedanı imparatoru Yang, Yen-men Kalesinde, Shih-pi Hakan tarafından kuşatıldı ise de hatunu Çinli prenses İ Ch'êng'in ihaneti yüzünden ele geçiremedi. Bundan sonra Çin imparatoru ülkesinde hakimiyeti kaybetti. Çünkü imparatorluğun her tarafında isyanlar çıkmıştı. Shih-pi isyancıların lideri Li Yüan'in elçilerini kabul ederek ona yardım vaad etti. Daha sonra Gök-Türklerden aldığı yardım ile harekete geçen Li Yüan, Çin tarihinin her yönden en

parlak devleti sayılan T'ang İmparatorluğunu kurdu. Özellikle Sui hanedanının başkentinin ele geçirilmesinde Gök-Türk kuvvetlerinin büyük rolü olmuştu. Gök-Türklerden aldığı yardım sayesinde kurulan bu devlet, Çin'de birliği sağlar sağlamaz, hemen Gök-Türklerle karşı entrika siyasetine başladı. Shih-piden sonra hakan olan Ch'u-lo ve Chieh-li, onun başarılı idaresini devam ettiremediler. Üstelik Çin imparatoru T'ai-tsung da Gök-Türklerle karşı çok kurnazca siyaset takip ederek, Chieh-Li'nin kardeşi T'u-li Şad'ı ve Batı Gök-Türkleri, doğu hakanına karşı kullanmaya çalıştı. Bu arada Gök-Türk ülkesinde bir yaz mevsiminde kar yağması ve kıtlık olması da Doğu Gök-Türk Devletini sarsan bir diğer önemli sebebi. Hatta bir Çinli elçinin raporuna göre Doğu Gök-Türklerin yıkılmasının başlıca sebebi bu kıtlık idi. Nihayet 630 yılında Doğu Gök-Türk hakanı Chieh-Li'nin Çin'e teslim olması ile Doğu Gök-Türk Devleti sona erdi.

Çinliler, Gök-Türk Devletinin 582 yılında ikiye ayrılmasında diplomat-casusları vasıtası ile büyük rol oynadıkları gibi, daha sonra Doğu Gök-Türklerine uyguladıkları siyaseti aynen Batı Gök-Türklerine de uygulamaya çalıştılar. Tardu, Batı Gök-Türk Devletini yükseltti ise de onun Doğu Gök-Türklerindeki Tou-lan ve Ch'i-min arasındaki taht mücadelesine karıştığı sırada meşhur Çinli diplomat Ch'ang Sun-shêng'in onun geçeceği yerlerdeki su kaynaklarına zehir akıtması sonucu buralardan su içen Tardu'nun askerlerinin çoğu ölürken, hayvanları da telef oldu. Kuvveti zayıflayan Tardu, daha sonra Çin destekli diğer Türk boylarına karşı yenik düşerek T'u-yü-hun'lara sığınınca ülkede karışıklıklar arttı. Çinliler diplomat P'ei Chü vasıtasıyla Türkistan siyaseti icra ederek burayı kendilerine bağlamaya çalıştılar. 630 yılından sonra Batı Gök-Türk Devleti de

parlak devleti sayılan T'ang İmparatorluğunu kurdu. Özellikle Sui hanedanının başkentinin ele geçirilmesinde Gök-Türk kuvvetlerinin büyük rolü olmuştu. Gök-Türklerden aldığı yardım sayesinde kurulan bu devlet, Çin'de birliği sağlar sağlamaz, hemen Gök-Türklerle karşı entrika siyasetine başladı. Shih-piden sonra hakan olan Ch'u-lo ve Chieh-li, onun başarılı idaresini devam ettiremediler. Üstelik Çin imparatoru T'ai-tsung da Gök-Türklerle karşı çok kurnazca siyaset takip ederek, Chieh-Li'nin kardeşi T'u-li Şad'ı ve Batı Gök-Türkleri, doğu hakanına karşı kullanmaya çalıştı. Bu arada Gök-Türk ülkesinde bir yaz mevsiminde kar yağması ve kıtlık olması da Doğu Gök-Türk Devletini sarsan bir diğer önemli sebepti. Hatta bir Çinli elçinin raporuna göre Doğu Gök-Türklerin yıkılmasının başlıca sebebi bu kıtlık idi. Nihayet 630 yılında Doğu Gök-Türk hakanı Chieh-li'nin Çin'e teslim olması ile Doğu Gök-Türk Devleti sona erdi.

Çinliler, Gök-Türk Devletinin 582 yılında ikiye ayrılmasında diplomat-casusları vasıtası ile büyük rol oynadıkları gibi, daha sonra Doğu Gök-Türklerine uyguladıkları siyaseti aynen Batı Gök-Türklerine de uygulamaya çalıştılar. Tardu, Batı Gök-Türk Devletini yükseltti ise de onun Doğu Gök-Türklerindeki Tou-lan ve Ch'i-min arasındaki taht mücadelesine karıştığı sırada meşhur Çinli diplomat Ch'ang Sun-shêng'in onun geçeceği yerlerdeki su kaynaklarına zehir akıtması sonucu buralardan su içen Tardu'nun askerlerinin çoğu ölürken, hayvanları da telef oldu. Kuvveti zayıflayan Tardu, daha sonra Çin destekli diğer Türk boylarına karşı yenik düşerek T'u-yü-hun'lara sığınınca ülkede karışıklıklar arttı. Çinliler diplomat P'ei Chü vasıtasıyla Türkistan siyaseti icra ederek burayı kendilerine bağlamaya çalıştılar. 630 yılından sonra Batı Gök-Türk Devleti de

tamamen Çin'in hakimiyetine girdi.

Tezimizin II. bölümünde Gök-Türk ülkesine gelmiş olan Çinli elçilerin çoğunlukla Gök-Türkler hakkındaki raporlardan oluşan biyografilerini, bunun yanında Gök-Türkler bölümlerindeki elçilerle ilgili metinlerin tercümelerini de verdik. Metinlerde geçen yer isimlerini, unvanları vs.nin açıklamasını dip notlar ile vermeye çalıştık.

I. BÖLÜM

ELÇİ RAPORLARINA GÖRE GÖK-TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

A- Chou ve Ch'i devirlerinde Gök-Türk Ülkesine gelen Çinli elçilerin raporlarına göre Gök-Türk-Çin ilişkileri (552-582):

Bumin Hakan'ın 552 yılında Avar' (Ju-ju veya Juan-juan)-ları bozguna uğratarak, İl Kagan unvanını almasıyla kurulan Gök-Türk Devleti, o sırada Kuzey Çin'deki iki devlet Batı Wei ve Ch'i ile de komşu oluyordu. 550 yılında Doğu Wei Devletinin yıkılması üzerine Çin'in doğu bölgelerinde Ch'i Devleti kurulurken, 557 yılında yıkılan Batı Wei Devletinin yerine Çin'in kuzey batısında Chou Devleti kurulmuştur⁵. Gök-Türk Devleti yukarıda söylediğimiz tarihte kurulmuş olmasına rağmen, aslında bu tarihten daha önce Çinliler ile temasa geçmiş ve siyasi ilişki kurmuştu. Fakat Gök-Türklerin ilk ilişki kurduğu Batı Wei Devletinin yıllığında bu olay hakkında bilgi yoktur. Biz, bunu daha sonra kurulan Chou Hanedanı yıllığında bulmaktayız. Bu yıllıktaki kayda göre: " İyice kuvvetlenen Bumin (Çince T'u-men) Çin seddinin kuzeyindeki pazarlarda ipek ticaretine başladı; sonra Çin ile ilişki kurmak istedi⁶. Bunun üzerine Batı Wei imparatoru Wen, aslen Chio-ch'üan şehrinden gelme olan An-nuo-

5- Eberhard, ayn. esr., s.172.

6- CS,50-2b; Bu sırada Bumin(T'u-men)'ın Çin'e elçi gönderip göndermediği hakkında her hangi bir malumat yoktur. Ayrıca bk. B. Ögel, Doğu Gök-Türkleri hakkında vesikalar notlar, Belleten, 81, 1957, s.123, 124.

P'an-t'uo'yu elçi olarak 545 yılında (Ta-t'ung saltanat devresinin onbirinci senesi) Gök-Türklere gönderdi⁷".

Çin elçisi Bumın Hakan'ın yanına vardığında Gök-Türkler: "Şimdi büyük ülkenin elçisi geldi; bundan dolayı ülkemiz gelecekte yükselecektir" dediler⁸. Bu hadise ile Gök-Türklerin ilk defa başka bir devlet tarafından resmî olarak tanındıklarını görmekteyiz ki; netice de çok memnun olan Bumın, ertesi yıl Batı Wei imparatoruna hediyeler göndererek dostluğunu pekiştirmek istemiştir⁹. Bahsettiğimiz bu hadiseler göstermektedir ki; Gök-Türkler, Çin tarafından siyasi bir güç olarak tanındıktan başka, Orta Asya siyasi platformunda da kendilerini kabul ettirme yolundadır. Çünkü hemen bunun arkasından harekete geçen Bumın Hakan, Avarlar hesabına Töles isyanını bastırdıktan sonra 50 kişiyi teslim alıp iyice kuvvetlendiğine inanarak, Avar reisine bir Avar prensesi ile evlenmek için elçi gönderdi. Evlilik teklifinin red ve Gök-Türk elçisine hakaret edilmesi üzerine Avarlara karşı cephe alan Bumın Hakan, Batı Wei devletine evlilik için başvurdu. Batı Wei imparatoru evliliğin yapılmasını olumlu karşılayınca, 551 yılında Ch'ang-lo prenses gelin olarak gönderildi. Prensesin gelin olarak gidişi sırasında kendisine kimlerin refakat ettiğine dair kaynaklarda malumat yoktur¹⁰. Arkasından yukarıda bahsettiğimiz gibi 552 yılında Bumın, Avarları ağır bir mağlubiyete uğratarak Gök-Türk

7-CS, aynı yer.

8-CS, aynı yer; Bu elçi ve elçiliği hakkında yıllıklarda başka bilgi yoktur.

9-CS, aynı yer; Eberhard, aynı yer.

10- CS, 50-3a.

Devletinin istiklalini ilân etti¹¹.

Batı Wei Devletinin Gök-Türklerle diplomatik temas için gönderdiği ikinci elçi K'u Ti-ch'i'dir. Bu elçi Gök-Türklerin Ch'i'ler ile birleşerek kuvvetlenip, Batı Wei'e saldırılmasından korkulduğu için 554 yılında Mu-kan Hakan'a gönderildi. Elçi K'u Ti-ch'i, Gök-Türk hakanı Mu-kan ile yaptığı görüşmeler sonucu kendi devletinin düşmanı olan Ch'i devleti elçisinin Gök-Türkler tarafından tutuklatılmasını sağladı. Böylece Gök-Türk Batı Wei ilişkileri gelişirken, Ch'i'ler ile Gök-Türklerin arası açıldı¹².

555 yılında Mu-kan'ın kumandasında Gök-Türk ordularının Batı Wei topraklarına saldırıp yağmalar yapması üzerine zor durumda kalar. Batı Wei imparatoru Hsiao Wen, barış yapabilmek için , 100 bin top ipekli kumaşla beraber Yüan Hui'i elçi olarak Mu-kan Hakan'a gönderdi. Gök-Türk merkezine vardığında hakanla çok iyi konuşan Yüan Hui, sunduğu hediyelerle onu memnun etti. Bunun üzerine Gök-Türk ordusunun akınını durduran Mu-kan Hakan geri dönerken, aynı zamanda bir Gök-Türk devlet adamını da hediyelerle birlikte imparatora gönderdi¹³. Böylece Gök-Türk Batı Wei (az sonra Chou) ilişkilerinde barış dönemine girildi. Bu sıralarda Gök-Türk devleti hızla büyüyerek bütün Orta Asya'yı hakimiyeti altına aldı¹⁴.

11- CS, aynı yer; Kafesoğlu, ayn. esr., s.93.

12- CS, 33-1b; Bu olay hakkında CS, 50'deki Gök-Türkler bölümünde bilgi yoktur. Elçi K'u Ti-ch'i'ye bu faydalı hizmetinden dolayı orgenerallik rütbesi tevcih edilmiştir.

13- SS, 46-4a; CS'da bu elçinin biyografisi olmadığı gibi Gök-Türkler bölümünde de adından bahsedilmemektedir.

14- Kafesoğlu, ayn. esr., s.94.

Güneyde ise iki Çin devletinin çekişmesi olanca hızıyla devam ediyordu. Her iki devlette kuzeylerinde hızla büyüyen Gök-Türk Devletiyle yakınlaşabilmek için çalıştılar¹⁵. Chou'lardan önceki Batı Wei devleti, Mu-kan Hakan'a bir Gök-Türk prensesi ile evlenmek için teklifte bulunmuş, fakat daha bu teklif Gök-Türkler tarafından incelenirken Batı Wei imparatoru ölmüş ve evlilik gerçekleşmemiştir¹⁶. Chou Devleti 557 yılında kurulduktan sonra Chou-Ch'i mücadelesi iyice kızışınca, Chou'lar bir Gök-Türk prensesi ile evlenerek, Gök-Türkler ile akrabalık kurmak suretiyle müttefik olmak istediler.

Her iki devlet de birbirlerinin Gök-Türkler ile birleşip, kuvvetlenmesinden korkuyorlardı. 563 yılında Ch'i'iler de bir Gök-Türk prensesi ile evlenmek için harekete geçtiler ve hediyeler ile birlikte bir elçi gönderdiler. Bunun üzerine Mu-kan Chou'lardan daha fazla hediye (çeyiz) istedi Gök-Türk Ch'i yakınlaşmasından telaşa düşen Chou imparatoru Wu, derhal Liang eyaleti valisi Yang Chien ile Wu-po prensi olan Wang Ch'ing'i hediyeler ile birlikte Gök-Türklerle gönderdi. Chou elçileri Ötüken'e vardığında, Mu-kan Hakan onlardan daha da fazla hediye istedi. Bu durum Chou sarayında müzakere edilerek, eskiden Batı Wei zamanında Avarlar ile evlilik yolu ile müttefik olmak suretiyle, Doğu Wei'lerin Avarlar ile olan ittifakı bozulup, aralarının açtırıldığı hatırlanarak, bu sefer durumun tersine

15- CS, 50-5a, b; ayrıca bk. Eberhard, ayn. esr., s. 173, 174.

16- CS, 50-5a.

tersine dönebileceği düşünülür ve daha fazla çeyiz gönderilmesine karar verildi¹⁷.

Ertesi yıl (564) Yang Chien tekrar Gök-Türklerle elçi olarak gönderildiğinde, yolda önce Mu-kan Hakan'ın kardeşi ve devletin doğu tarafının idarecisi olan Ti-t'ou ile karşılaştı. Ti-t'ou, Yang Chien'e ağbeyinin Ch'i'ler ile iyi ilişkiler içinde olduğunu ve Yang Chien'i yaptığı anlaşma gereği Ch'i'lere teslim edeceğini söyledi. Chien, Mu-kan Hakan'ın otağına vardığında, yolda duyduklarını hakana anlatıp, acıklı bir şekilde gözyaşlarını akıttı. Onun bu halinden etkilenen Mu-kan, Chou'ların Gök-Türklerin nazarında Ch'i'ler ile aynı olduğunu ve prensesin gönderilmesine razı olacağını söyledi¹⁸.

Bu arada Gök-Türkler ile Chou'lar arasında yapılan anlaşmaya göre, birlikte Ch'i'lere saldırılacaktı. Fakat, Chou'lar iki yüzlü davranarak, Ch'i'ler ile imparatorlarının annesi ve kızının rehine olarak gönderilmesi karşılığında barış yapmışlardı¹⁹. Bu duruma kızan ve Chou'ların iki yüzlülüğünden şüphelenen Mu-kan prensesi göndermekten vazgeçti. Chou'lar

17- CS,33-7a. Liu Mau-tsai, her ne kadar 563 yılında sadece Yang Chien'in yalnız gittiğini söylemektedir (bk. Die Chinesischen nachrichten zur geschichte der Ost-Türken(T'u-küe), Wiesbaden,1958, s. 462).

18- CS,33-3b; Bu olay hakkında Gök-Türkler bölümünde bilgi yoktur.

19- CS,33-7b; Bu olay hakkında da Gök-Türkler bölümünde bilgi yoktur. Eberhard, 563 yılında Gök-Türklerle yardımdan vazgeçtiği için, Ch'i'lerin Chou'ları bozgunu uğrattığını söylemektedir, bk. ayn. esr., s.173. Fakat, Gök-Türkler bölümünde ve elçi biyografilerinde böyle bir kayıt olmadığı gibi, bilakis Mu-Kan'ın 100 bin süvarisiyle, Chou'lar hesabına Ch'i başkenti Chin-yang'ı kuşattığı, büyük bir yağma yaptığı ka-

yine zor durumda kaldılar ve Gök-Türkleri sakinleştirmek amacıyla Wang Ch'ing'i elçi olarak gönderdiler(565). Ötüken'de çok sert geçen müzakereler sonucu elçi Wang Ch'ing, Mu-kan'ı ikna etmeyi başardı. Evliliğin yapılması kararlaştırıldı. Chou imparatoru Wu, hemen Ch'en bölgesi memuru²⁰ Yü Wen-ch'un, kültür bakanı Yü Wen-kui, Sheng-wu bölgesi memuru To i ve Nan-an bölgesi memuru Yang Chien'den oluşan bir heyeti, prensesi almak için gönderdi. Elçiler, Ötüken'e vardığında Mu-kan ile aralarında yine çok sert tartışmalar oldu. Neticede prensesin gelin olarak gönderilmesine tekrar razı olundu²¹ ise de prenses ancak üç sene sonra Çin başkentine gönderildi²².

Bu tarihten sonra "Wang Ch'ing Kuzey Yabancıları" elçisi oldu. Mu-kan öldüğü zaman(572), Chou imparatorunun taziyelerini sunmak üzere Wang Ch'ing yine Gök-Türk merkezine gitti. Gök-Türkler, ölüm törenlerinde gelen yabancıların da yüzlerini kesmeleri gerektiğini ve neden Wang Ch'ing'in yüzünü kesmediğini üstelik akraba olduklarını söylediler. Fakat elçi direnince vazgeçtiler ve ülkesine geri gönderdiler²³.

yıtlıdır; ayrıca bk. Kafesoğlu, ayn. esr., s.94.

20- Burada "Memur" unvanı batı dillerindeki "Dük" unvanıyla aşağı-yukarı aynı anlama gelmektedir.

21- CS,50-6a, 19-12a, 22-1a; CS,33-7b'deki Wang Ch'ing'in biyografisinde sadece Yü Wen-kui ile Wang Ch'ing'in adından bahsedilmekte, 33-3b'deki Yang Chien'in biyografisinde ise Yang Chien ile Yü Wen-ch'un'un adlarından bahsedilmektedir.

22- Kafesoğlu, aynı yer.

23- CS,33-7b,8a. Liu, yaptığı elçiler listesinde bu elçinin Wang Ch'ing değil Yü Wen-shen olduğunu belirtmektedir, bk, ayn.esr., I, s.403. Lakin yıllıklarda böyle bir kayıt yoktur,

Kuzey Çin'de bu sıralarda iki devlet arasındaki mücadeleye halâ sürerken , Gök-Türk tahtına Ku-kan'ın yerine kârdeşi T'a-p'o geçti²⁴. T'a-p'o Hakan, bu iki Çin devletine karşı hükmedercesine siyaset takip etmeye başladı. Tahta geçişini kutlamak maksadıyla Chou'lar 100 bin top ipek sunarken, Ch'i'ler de yüksek rütbeli bir general göndererek tebrik ettiler. T'a-p'o iki ülkenin elçilerine " Benim güneydeki bana tabi oğullarım niye kavga ediyor?" şeklinde hitap ediyordu. Bundan anlıyoruz ki; Gök-Türkler, artık bu iki Çin devletini de hakimiyetleri altına almışlardı²⁵.

Bu durum uzun süre devam etmedi. Çünkü daha sonra Ch'i Devletinden bir Budist rahibi(Sha-men) olan Fui Lin, Gök-Türk ülkesine gelerek, T'a-p'o Hakan'a ülkesinin zengin ve bayındır olduğunu, bunun sebebinin de ülkesinde Budizm olmasından kaynaklandığını ve ülkesinin bu dinin usüllerine göre idare edildiğini söyledi. T'a-p'o Hakan, onun söylediklerine inanıp bir Buda heykeli yaptırırken, ayrıca bir Ch'i prensesi ile evlenmek için Ch'i ülkesine elçi gönderdi. Ayrıca Budist kitaplarından da getirtti²⁶.

ayrıca bu olay hakkında Orhun Abidelerinde de bilgi vardır, bk.

Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, s.20, 34

24- CS, 50, 7b; SS, 84-1b vd. Ayrıca bk. Kafesoğlu, ayn. esr., s.97.

25- SS, aynı yer; Bu konu hakkındaki bilgiler, Chou hanedanı yıllığından ziyade Sui hanedanı yıllığında daha çoktur.

26- SS, aynı yer. Bu kitapların adı Nirvana(Nie-p'an), Avatamsaka Sutra(Hua-yen-chin), Vimalakirtinirdesa(Ching-ming), Sarvatisvada Vinaya(Sung-lü), bk. Liu İ-t'ang, T'u-Chüeh-chüan-k'ao-chu, Pien-cheng-yen-chio-suo-nien-pao, Sayı 12, T'ai-pei 1981, s. 84.

577 yılında Ch'i Devleti, Chou Devleti tarafından yıkıldı²⁷. Fakat Ch'i'lerin Fang-yang prensi olan Kao Chao-i, Gök-Türk Ülkesine sığındı. T'a-p'o Hakan, onu Ch'i imparatoru ilan ederek, Chou'lara karşı korudu. 578 yılında Chou'lara karşı harekete geçen T'a-p'o, You eyaletini ele geçirdi. Bu arada bir Chou prensesi ile evlenmek için harekete geçti. Zor durumda kalan Chou imparatoru Hsüan, Ch'ien-chin unvanlı prensesi gelin olarak göndermeye karar verdi; ancak, buna karşılık T'a-p'o'nun Kao Chao-i'yi teslim etmesini istiyordu. T'a-p'o, önce buna kızıp Ping eyaletine saldırdı ise de yeniden elçi gönderip evlilik teklifini tekrarladı. Çünkü, Kao Chao-i'nin gönderilmesini kabul etmişti. Bunun üzerine Chou imparatoru, Ho Jo-i'yi elçi olarak gönderip, Kao Chao'yi teslim aldırttı. Arkasından da Yü Wen-sheng-ch'ing ve Ch'ang Sun-sheng beraberinde bir heyetle Ch'ien-chin prensesi gelin olarak, Gök-Türklere gönderdi²⁸.

Bu evliliğin gerçekleşmesi ile Gök-Türk Chou ilişkileri dostça bir havaya büründü ise de aradan bir yıl geçmeden Chou devleti yıkıldı. Yerine Sui hanedanı kurularak, Han hanedanından beri Çin de tekrar siyasi birlik sağlanmış oldu²⁹.

27- Eberhard, ayn. esr., s. 173.

28- CS,50-6b. Ch'ien-chin prensesin gelin olarak gönderilmesi için bk. SS,51-1b.

29- Eberhard, ayn. esr., s.175,191 vd.

B- Sui Hanedanı devrinde (581-618) Gök-Türk Ülkesine gelen Çinli elçilerin raporlarına göre Doğu Gök-Türk-Çin ilişkileri:

Çin'de yukarıda sözünü ettiğimiz değişiklik meydana gelirken, T'a-p'o öldü. Ölmeden önce Ku-kan'ın oğlu Ta-lo-pien-i tahta aday bırakmıştı. Fakat devlet meclisi, onu annesi Türk olmadığı için hakan olarak tanımadı. K'o-lo'nun oğlu İşbara (Çin kaynaklarında Sha-p'o-lüe, bazen Shê-t'u) hakan seçildi³⁰. Ta-lo-pien, hakan olamadığı için gücendi ve kuzey taraflarına çekilerek, kendi kendine A-p'o unvanını aldı³¹. Eâtıda ise İstemi Yabgu'nun oğlu Tardu, daha önce T'a-p'o zamanında belirmiş olan ayrılık çizgisini büsbütün derinleştirerek, Çin imparatorunun gönderdiği kurt başlı sancak ile Batı Gök-Türk Devletinin istiklalini ilan etti³². Bu nedenle bundan sonra Gök-Türk Çin ilişkilerini Doğu ve Batı Gök-Türkleri olarak iki grupta incelemek gerekir.

Gök-Türk Devleti ikiye ayrılarak gücünü kaybederken, doğu kısmında hala bir sürü karışıklık vardı. Hakan olamayan Ta-lo-pien(A-p'o) devletin kuzey bölgelerinde başına buyruk hareket ederken, diğer taraftan İşbara'nın kardeşi Ch'u-lo-hou halkın sevgisini kazanmış ve durumunu iyice kuvvetlendirmiş,

30- SS, 84-3a, b; ayrıca bk. Kafesoğlu ayn.esr., s.99.

31- A-p'o kelimesi için bk. A. Donuk, Eski Türk Devletlerinde idari-askeri unvan ve terimler(basılmamış doçentlik tezi), İstanbul, 1983, s.

32- SS, aynı yer.

neticede İşbara, ondan çekinir hale gelmişti³³. Bu arada Doğu Gök-Türk Devletinin karışıklığa sürüklenmesinde en büyük paylardan birisi Çinli diplomat-casus Ch'ang Sun-sheng'a aittir. İlk defa 580 yılında Ch'ien-chin prensesin gelin olarak getirilişine refakat eden bu elçi, çevirdiği entrikalarla Gök-Türk Devletinin parçalanmasını hazırlamış ve Gök-Türk-Çin münasebetlerinde 20 yıldan fazla baş rolde oynamıştır³⁴

İlk defa T'a-p'o'nun karşısına çıktığında, onun tarafından sevilen Ch'ang Sun-sheng, hakan ile devamlı avlara çıkarak nişancılığı ile kendini ona beğendirmiş, bu arada devletin diğer ileri gelenleri ile de yakınlık kurmuş, ayrıca av seyahatleri esnasında Gök-Türk ülkesindeki dağları vadileri ve devletin gücünü iyice öğrenmişti. Bundan sonra Doğu Gök-Türk ülkesinde İşbara Hakan ile Ch'u-lo-hou arasında çekememezlik olduğunu da görünce durumu hemen gizlice imparatora bir raporla bildiren Ch'ang Sun-sheng, batı tarafının yabgusu olan Tardu'yla temasa geçilmesini istedi. Bu arada imparator, Ch'ang Sun-sheng'a Ch'u-lou-hou ile gizlice temasa geçmesi ve iki taraflı çalışması için emir verdi³⁵. Aynı zamanda imparator, onun tavsiyesine uyarak, Yüan Hui'i bir kurt başlı sancak ile o sırada Hami(İ-wu)'da olan Tardu'nun yanına gönderdi³⁶.

33- SS, 51-4a.

34- SS, 51-3b vd.

35- SS, 51-4a, b.

36- Yüan Hui'in SS, 46'daki biyografisinde Tardu'ya elçi olarak gönderilişi hakkında bilgi yoktur. Bu olayı yine Ch'ang Sun-sheng'ın biyografisinden öğreniyoruz. SS, 84'deki Gök-Türkler bölümünde de bu olaylar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Zaten SS, 51'deki Ch'ang Sun-sheng'ın biyografisi Doğu Gök-Türk Çin ilişkilerini incelemeye en önemli kaynak

Bu olaydan sonra Tardu resmen istiklâlini ilân etti(582). Böylece büyük Gök-Türk Devleti doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı³⁷. Ch'ang Sun-sheng'in verdiği rapora göre Gök-Türk ülkesinde; İşbara Hakan'ın, A-p'o(Ta-lo-pien), kardeşi Ch'u-lo-hou ile başı derttedir; ancak dışarıya karşı tek vücut olarak gözükmedirler. Dolayısıyla kılıç kullanılarak yıkmak imkânsızdır; ama içeriden entrikalarla yıkmak çok kolaydır. Bu nedenle Gök-Türk ülkesinin coğrafi durumunu da imparatora iyice açıklayan Ch'ang Sun-sheng, önce Tardu'ya kurt başlı sancak gönderilmesini tavsiye etmişti³⁸. Böylece Gök-Türk Devletini içeriden en kolay şekilde zayıflatmanın yolunu bulmuş oluyordu.

İşbara Hakan, ülkesinde çıkan karışıklıklar sonucu gittikçe çıkmaza giriyordu. Neticede çaresiz Sui imparatoru Wen'a baş vurmak zorunda kaldı. Çin'e elçi göndererek aslen Chou Hanedanının kızı olan karısı Ch'ien-chin prensesin³⁹ Sui Hanedanının soyadını almasını teklif etti⁴⁰. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Sui imparatoru, Yü Ch'ing-tsê'yi elçi olarak 584 yılında Doğu Gök-Türk merkezine gönderdi. Ch'ang Sun-sheng' da o sırada Ötüken'de idi⁴¹.

Elçi Yü Ch'ing-tsê, İşbara Hakan ile karşılaşınca onun ayığa kalkmasını ve kendisini selâmlayarak mektubu almasını istedi. İşbara Hakan hasta olduğunu, ayrıca baba ve amcalarından durumundadır.

37- Bk. Kafesoğlu, aynı yer.

38- SS,51-4b,5a.

39- Ch'ien-chin prensesin T'a-p'o'nun ölümünden sonra İşbara ile evlenmesi Türklerde "leviratüs" sistemi ile ilgilidir,bk. Kafesoğlu, ayn. esr.,s.216.

40- SS,40-12b,51-6a,84-7a.

41- Liu, Ch'ang Sun-sheng'in da aynı kafiide gittiğini belirtmektedir, bk. ayn. esr.,C.I,s.403. Lakin Gök-Türkler bölü-

beri insanların önünde eğilmediklerini söyleyerek ayağa kalkmak istemedi. Elçi buna çok kızdı, fakat İşbara'nın kararı Ch'ien-chin hatun araya girerek, hakanın gaddar olduğunu ve çok mücadeleler geçirdiği için insanlara karşı çok sert olduğunu açıkladı. Bu arada Ch'ang Sun-sheng, İşbara'ya " Gök-Türler ve Sui ikisi de büyük ülke ve ikisi de göğün oğulları, hakan ayağa kalkmıyor ve kalkmamakta kolayca direniyor, fakat hatunu, imparatorun kızı olunca hukuken hakan da imparatorun oğlu olur. O halde neden ayağa kalkıp selâmlamıyorsunuz?" dedi⁴². İşbara büyük bir üzüntü içinde⁴³ Sui imparatorunun mektubunu eğilerek alıp, başına götürdü. Yü Ch'ing-tsê tekrar İşbara'ya " Çin'in vassalı olduğunu ilân et, tıpkı bir köle gibi" dedi. İşbara da kabul etti⁴⁴.

Bu suretle Doğu Gök-Türk Devleti artık Çin'in üstünlüğünü kabul etmiş oluyordu. İmparator Wen, bu durumdan çok memnun oldu ve elçi Yü Ch'ing-tsê'yi devletin direği(chu-kuo) gibi yüksek bir makama getirdi, ayrıca bin ailelik bir timar verdi⁴⁵.

münde, Yü Ch'ing-tsê ve Ch'ang Sun-sheng'in biyografilerinde Ch'ang Sun-sheng'in daha önceden Ötüken'de olduğu kayıtlıdır, bk. SS,40-13a,84-7a,51-a,b.

42- SS,51-6a,b,84-7a,40-13a. Liu, verdiği elçi listesinde Hsü P'ing-ho(Bu elçi İşbara Hakan'ın barış istemeden daha önce Çin'e saldırdığı sırada, Sui imparatoru tarafından hakana barış için gönderilmiştir, bk. SS,84-6b)'yu Yü Ch'ing-tsê-dan sonra gitmiş şeklinde göstermektedir,bk. ayn. esr.,C.I, s.404; ancak bu konuda bilgi veren tek kaynak SS,84-b'dir ve burada önce Hsü P'ing-ho'nun gittiği kayıtlıdır.

43- Ch'ang Sun-sheng'in biyografisinde(SS,51) İşbara'nın güldüğü yazmaktadır ki; bu, İşbara'nın o anki durumuyla uyumadı için metinde bir yanlışlık olduğu kanaatindeyiz.

44- SS,84-7a,b.

45- SS,40-13a.

Sui imparatoru, Gök-Türkler üzerindeki yıkıcı faaliyetine devam ederek, Yuan Ch'i adlı bir elçiyi Gök-Türklerin kuzey bölgelerinde başına buyruk hareket eden A-p'o(T'a-lo-pien)'e gönderdi. Bu elçi hakkında kaynaklarda pek malumat olmamasına rağmen, onun A-p'o'ya Çin ile müttefik olması ve İşbara'ya karşı yıkıcı faaliyette bulunması için gönderildiğini tahmin ediyoruz(585)⁴⁶.

587 yılında İşbara'nın ölümü ile Doğu Gök-Türk tahtında değişiklik oldu. İşbara'nın kardeşi Ch'u-lo-hou, Yabgu Hakan unvanıyla tahta geçti⁴⁷. Bu olay üzerine Çin imparatoru, Ch'ang Sun-sheng'ı tekrar elçi olarak gönderip, Ch'u-lo-hou'yu Baga (Mo-ho) Hakan olarak selâmladı⁴⁸. Yaklaşık bir yıl hakanlık yapan Ch'u-lo-hou, 588 yılında ölünce İşbara'nın oğlu Yüng-lü, Tou-lan unvanıyla hakan oldu. Bunun üzerine Ch'ang Sun-sheng tekrar elçi olarak gönderilip, Ch'u-lo-hou'nun ölümünden dolayı Çin imparatorunun taziyetlerini sundu ve hediyeler verdi⁴⁹.

Aslen Chou Hanedanının prensesi olan ve önce T'a-p'o ile sonra sırasıyla İşbara ve Ch'u-lo-hou, nihayet Tou-lan ile evlenen Ch'ien-chin prenses, Sui Hanedanı muhalifi Yang Ch'in ile temasa geçerek, Sui hanedanı aleyhine planlar yapmağa başladı. Bu arada Gök-Türk Ülkesindeki Soğd'lular ve Batı Gök-Türk teginlerinden Ni-li ile de ilişki kuran prenses özel hizmetçisi aslen bir Soğd olan An-sui-chia ile yeni planlar yaparak,

46- Bk.Liu, ayn. esr., C.I,s.67.

47- SS,84-9a,b; ayrıca bk. Kafesoğlu, ayn. esr.,s.100

48- SS,51-6b, 84-9a.

49- SS,51-7a.

Sui Hanedanına karşı cephe aldı. Bu durumu öğrenen imparator, önce prensesin unvanını geri aldıktan sonra Ch'ang Sun-sheng'i durumu tetkik etmek amacıyla Gök-Türk Ülkesine gönderdi(593) Bu arada Tou-lan Hakan da prensesin, yani hatununun etkisinde kalmış ve Çin'e hediye göndermeyi durdurmıştu. Elçi Ch'ang Sun-sheng, prensesin yanına vardığında, kendisine prenses tarafından hakaret edilince, hemen geri dönüp durumu imparatora rapor etti. Bunun üzerine imparator, tekrar onu durumu iyice araştırıp, takip etmesini emrederek aynı yıl Gök-Türk Ülkesine tekrar gönderdi. Bu sefer Tou-lan Hakan ile görüşen elçi onun tarafından çok isteksiz bir şekilde karşılandı. Tou-lan, elçiye " biz misafirler ile buradakileri ayırmayız" diyerek dikkate almadı⁵⁰. Bu arada imparator dört güzel cariyeyi Niou Hung ile beraber Tou-lan'e göndererek onu yumuşatmaya çalıştı⁵¹. Fakat, Tou-lan halâ hatunu olan prensesi cezalandırmaya yanaşmıyordu. Ch'ang Sun-sheng sonunda çareyi Gök-Türk devlet adamlarından birine rüşvet vermekte buldu: Bu devlet adamınının Gök-Türk Ülkesine kaçmış olan Yang Ch'in ve adamlarını gece yakalayarak Tou-lan'a teslim etmesi sonucu, hakanın fikrini değiştirebildi. Böylece Ch'ien-chin prensesin yapmayı planladığı bütün gizli işler ortaya çıktı. Devletin ileri gelenleri bu durumla alay ederken, Tou-lan, An-sui chia ve adamlarını tutuklattırdı; ayrıca elçi Ch'ang Sun-sheng'i mükafatlandırarak geri gönderdi. Elçi geri döndükten sonra Tun-huang'da oturarak, Batı Gök-Türk Ülkesine uygulanacak entrikaların planını yapan P'ei Chü, impa-

50- SS, aynı yer.

51- SS, 84-10; SS, 40'daki Niou Hung'un biyografisinde bu elçiliği hakkında bilgi yoktur.

ratora Chang Sun-sheng'ı gönderip, prensesi öldürtmesini tavsiye etti. Bunu uygun bulan imparator, Ch'ang Sun-sheng'ı gönderip, gizlice prensesi öldürmesini emretti. Bunun üzerine bir kez daha Gök-Türk Ülkesine giden Ch'ang Sun-sheng, Ch'ien-chin prensesi öldürdü⁵².

Ancak, prensesin öldürülmesi olayı Sui Shu'daki Gök-Türk-ler bölümünde farklı şekilde anlatılmaktadır: "Tou-lan'ın amcası Ch'u-lo-hou'nun oğlu olan Jan-kan(Ch'i-min Hakan'ın esas ismi) isyan edip T'u-li unvanını aldı ve Çin'e elçi göndererek bir Çin prensesi ile evlenme teklifinde bulundu. Tou-lan, bu durumda her ne kadar T'u-li ile savaşmış ise de Çinlilerin P'ei-Chü vasıtasıyla T'u-li'ye yardım etmeleri sonucu netice alamadı ve o da bir Çin prensesi ile evlenmek için teklifte bulundu. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen imparator, Ch'ien-chin prensesin öldürülmesi şartıyla Tou-lan'a yeni bir Çin prensesinin verileceğini bildirdi. Bunun üzerine Tou-lan Hakan yeni bir Çin prensesi alabilmek amacıyla Ch'ien-chin prensesi öldürttü"⁵³. Fakat, Sui imparatorunun bu olaydan sonra Tou-lan'a yeni bir prenses göndermemesi en azından yukarıda bahsettiğimiz Ch'ang Sun-sheng'in prensesi öldürmesini doğrulamaktadır. Çünkü Ch'ang Sun-sheng'in biyografisi bu devir Gök-Türk Çin ilişkilerinde en önemli kaynak durumundadır.

593 yılında cereyan eden bu olaydan üç yıl sonra Tou-lan Hakan'ın idaresinde Doğu Gök-Türkleri Çin'e karşı büyük bir taarruza geçtiler. Zor durumda kalan Çin imparatoru, Gök-Türkleri ancak Su Wei ile yüklüce hediyeler göndermek suretiyle

52- SS,51-7a,67-10b.

53- SS,84-10b.

durdurabildi.⁵⁴

T'u-li ise 597 yılında tekrar elçi gönderip evlilik teklifinin kabul edilmesini rica etti. Zaten Tou-lan'e karşı T'u-li'yi tutarak, Doğu Gök-Türklerini parçalamayı hedef edinen Çinliler, T'u-li'yle yapılacak bir evliliğin kendilerinin çok işine yarayacağını düşünüyorlardı. Hemen An İ prensese iyi bir eğitim verdikten sonra, onu Niou Hung, Hu-lu Hsiao-Ch'ing ve Su Wei'den oluşan bir heyetle T'u-li'ye gönderdi⁵⁵. An İ prensesin kısa bir süre içinde ölmesi üzerine 599 yılında yeni bir prenses, İ Ch'eng gelin olarak Ch'ang Sun-sheng, Li Ching ve Yang Chi ile beraber T'u-li'ye gönderildi.⁵⁶ Prenseslerin birbiri ardına gönderilmesinden anlıyoruz ki; Çinliler, Doğu Gök-Türklerini parçalamak için artık elçilerin yanında gelin olarak gönderdikleri prensesleri de kullanmaktadırlar. Bu durum daha sonra özellikle T'ang Hanedanının kuruluşundan sonra ortaya çıkacaktır.

600 yılında Tou-lan ülkesinde çıkan isyan sonucu öldürüldü. Öte taraftan Çin'e sığınmış olan T'u-li, Çin'in desteği ile Ch'i-min Hakan unvanını alarak kendini Doğu Gök-Türk Hakanı ilân etti. Tou-lan'ın öldürülmesiyle Sui imparatoruna Gök-Türkleri kontrol etmek için fırsat doğdu. Daha önce Gök-Türk Ülkesinde Tou-lan'a karşı giriştiği hakanlık mücadelesini kaybeden ve

Chang Sun-sheng ile beraber kaçarak Çin imparatoruna sığınan T'u-li, bu sefer imparator tarafından Ch'i-min unvanını almış olarak Ötüken'e gönderildi. Yanında yine büyük yardımcısı Chang Sun-sheng vardı. Fakat bu sırada Gök-Türk tahtı boş kalmamıştı.

54- SS,41-9a; Liu, bu elçinin dostluk için gittiğini belirtmektedir, bk, ayn. esr.,C.I,s.405.

55 SS,84-11b.

56 Bu elçilik heyeti prensesi Gök-Türk Ülkesine değil, o sıra-

Çünkü Batı Gök-Türk Hakanı Tardu, devletini iyice güçlendirerek, Doğu Gök-Türk Devletine de hakim olmak istiyordu. Yang Suo gibi birkaç büyük generalin yardıma gelmesine rağmen Ch'i-min(T'u-li) ve Ch'ang Sun-sheng yine de Tardu'ya yenildiler⁵⁷. Ch'ang Sun-sheng, Tardu ile başedemeyeceğini anlayınca hile yoluna saptı ve Tardu'nun geçeceği yerlerdeki su kaynaklarına zehir koydu. Neticede Tardu'nun askerleri ve hayvanlarının çoğu bu sulardan içerek telef oldu. Ordusu zayıflayan Tardu, kendisine karşı isyan eden Çin destekli diğer Türk boylarına yenilerek T'u-yü-hun'lara sığındı. Ch'i-min ancak bu gelişmeden sonra Doğu Gök-Türk tahtına oturabildi.

607 yılında İmparator Yang, kuzey sınırlarını keşfe çıktığı zaman, Gök-Türk ülkesi topraklarına da girdi. Bu nedenle Ch'ang Sun-sheng, imparatorun bu seyahatinden endişelenmesin diye Ch'i-min Hakan'a gönderildi. Ch'ang Sun-sheng durumu izah etmek için Ch'i-min'in yanına vardı. İmparatorun dileklerini söyledikten sonra Gök-Türk ülkesinde bazı asflerin olduğunu ve bunların bastırılması gerektiğini hakana bildirdi. Bundan maksadının imparatorun geçeceği yolların emin olması gerektiğini vurgulayan elçinin sözlerinden sonra Ch'i-min çok tedirgin oldu, hemen yerine getireceğini söyledi⁵⁸.

da Çin'in kuzey sınırlarında oturan Ch'i-min(T'u-li)'e götürmüştür, bk. SS,51-9a.

57- SS,48-6a,b,51-10a,84-12b.

58- SS,51-10b; Tou-lan ile Ch'i-min arasındaki savaşların teferuatı sadece Ch'ang Sun-sheng'in biyografisindedir.

Sui imparatorluğunun Gök-Türkler üzerindeki üstünlüğü, 609 yılında Ch'i-min'in ölüp yerine Shih-pi'nin geçmesi üzerine sona erdi. Çünkü, Shih-pi babasına hiç benzemiyordu; kısa zamanda Doğu Gök-Türk Devletini yeniden toparladı. Bu sırada da Çin imparatoru Batı Türkistan'ı hakimiyeti almak için planlar yapıyordu⁵⁹. Bu vazife ile P'ei Chü'yü görevlendirmiş ve ona "Batı Bölgeleri plan ve hatıraları" diye bir kitap hazırlatmış, bu suretle batıdaki yollar ve ülkeler hakkında epeyce bilgi edinmişti⁶⁰. Lakin, Shih-pi'nin başa geçmesiyle kuvvetlenen Doğu Gök-Türkler, Çin'in bu yolda ilerlemesine imkân vermeyeceğe benziyordu. Kısacası imparatorun hesapları altüst olmuştu. Bu nedenle P'ei Chü'den acele bir rapor istedi. P'ei Chü'nün hazırladığı ilk rapora göre Shih-pi Hakan'ın kardeşi Ch'i-chi Şad bir Çin prensesi ile evlendirilecek, sonra onu Gök-Türklerin güney tarafının hakani ilân edeceklerdi. Fakat, Ch'i-chi Şad, Çin teklâfini kabul etmedi. Diğer taraftan Shih-pi Hakan, bunu duymuş ve kızmaya başlamıştı.

P'ei Chü yaptığı bir araştırmadan sonra imparatora tekrar şöyle bir rapor verdi: " Gök-Türkler aslında çok dürüstler, fakat onların içindeki Soğd'lar, gaddar ve hilekârdırlar, onları kandırıyorlar". Bunun üzerine imparatorla bir plan yapan P'ei Chü, önce Soğd'lar ile temasa geçerek, Çin ile ticaret yapmaları için onları Ma-i bölgesine davet edecek; bu bölgeye geldikten sonra hepsi yakalanıp öldürülecekti. Öte taraftan

59- SS, aynı yer.

60- SS, 67-10a vd.; ayrıca bk. Kafesoğlu, ayn. esr., s.100; Eberhard, ayn. esr., s.196; B.Ögel, Göktürk yazıtlarının Aparumları ve Fu-lin problemi, Belleten, sayı 33, 1945, s.76.

Shih-pi Hakan'a onların gelip Çin ile Gök-Türklerle karşı ittifak yapmak istedikleri söylenerek, Gök-Türkler ile Sui dost olduğu için onların tekliflerinin kabul edilmediği ve bu nedenle öldürüldükleri bildirilecekti. Plan aynen uygulandı ve Soğdlar Gök-Türklerin içinden çıkarılarak Ma-i'de öldürüldü⁶¹. Buna rağmen imparator Yang yine de Batı Türkistan ile ilgili planlarını uygulayamadı⁶². Çünkü daha sonra harekete geçen Shih-pi, sınırlarını teftişe çıkmış olan imparatoru Yen-men kalesinde kuşattı⁶³. Çok zor durumda kalan imparator, P'ei Chü ve Su Wei gibi Gök-Türkler konusunda uzman olan devlet adamlarına kuşatmadan kurtulmanın çarelerini aramalarını emretti. Bu arada içini çekerek "ah! şimdi Ch'ang Sun-sheng olsaydı, böyle bir duruma düşmezdim" diyordu. Bu Ch'ang Sun-sheng'in Gök-Türk Devleti üzerinde ne kadar etkili olduğu bir kez daha ortaya koymaktadır. Bununla kalmayan imparator, Shih-pi Hakan'ın hatunu olan İ Ch'eng prensesle gizlice temasa geçti. Prenselerin Gök-Türk ülkesinin başka bir yerinde isyan çıktığını söylemesiyle, Shih-pi Hakan kuşatmadan vazgeçti. Böylece imparator kendini kurtarabildi. Fakat, arkasından Çin'de karışıklıklar çıktı. Çıkan isyanlar neticesinde Sui Hanedanı yıkılarak, yerine T'ang Hanedanı kuruldu(618)⁶⁴.

61- Bu olay hakkında sadece SS,67-14b,15a'da bilgi vardır.

62- Eberhard, aynı yer.

63- Kafesoğlu, ayn. esr.,s.101.

64- Kafesoğlu, aynı yer.

C- T'ang Hanedanı Devrinde Gök-Türk Ülkesine Gelen
Çinli Elçilerin Raporlarına Göre Gök-Türk-Çin
İlişkileri(617-630):

Bu dönemdeki Gök-Türk Çin ilişkileri de diğerlerine nazaran farklı bir karakter taşımaktadır. T'ang Hanedanı kurulurken önce Gök-Türklerin desteğini sağlamış, kurulup geliştikten sonra, o da kendinden önceki hanedan gibi entrika siyasetine devam etmiştir. Aslında ilk başta T'ang'a yardım etmek Doğu Gök-Türk Hakanı Shih-pi için de işine geliyordu. Kendisine ve ülkesine karşı sürekli düşmanca davranan Sui'in yıkılması Shih-pi'ye daha uygun geliyordu.

T'ang Hanedanının kurucusu Li Yüan Gök-Türklerden askerî yardım etmek gayesiyle 617 yılında Liu Wen-ching'i elçi olarak Shih-pi'ye gönderdi. Bu teklifi gayet olumlu karşılayan Shih-pi,

K'ang-suo-li Tegin ile 2 bin at ve beş yüz askeri yardım için Çin'e yolladı⁶⁵. Arkasından tekrar 2 bin kişilik bir süvari birliğini gönderince iyice kuvvetlenen Li Yüan, Sui hanedanının başkentini ele geçirdi ve T'ang imparatorluğunu kurdu⁶⁶.

Bu arada Doğu Gök-Türk Devletinin doğu bölgelerini idare eden Bagatur Şad (Daha sonra Chieh-li Hakan olarak tahta geçecek), Wu Yüan bölgesindeki T'ang Hanedanınının muhalifini destekliyordu. Bunun üzerine imparator Yü Wen-hsin'i hediyeler ile birlikte elçi olarak Bagatur Şad'a gönderdi. Elçi yanına

65- CTS,194A-1b; HTS,215A-6a. Bu olay hakkında CTS'de bin baş at gönderildiği bildirilmekte ise de HTS'de 2 bin at ve beş yüz at gönderildiği açık bir şekilde kaydedilmiştir.

66- Tekrar yardım gönderilmesi hadisesi CTS'de vardır; HTS'de yoktur.

gittiği Bagatur'Şad'a hediyeleri sunarak, ondan T'ang Hanedanının muhaliflerini desteklememesini rica etti. Bagatur Şad da onun teklifini kabul etti⁶⁷.

T'ang Hanedanının iktidarı ele geçirmesinden sonra Doğu Gök-Türkler ile Çin arasında elçilik ilişkilerinin hızlandığını görmekteyiz. 618 yılında Çin imparatoru, Gök-Türk ile dostluğunu geliştirmek için elçi olarak Li Ch'en ile Cheng Yüan-shou'yu cariye sunmak ve hediye vermek üzere Shih-pi Hakan'a yolladı. Shih-pi Hakan, Çin elçilerinden çok memnun oldu ve onlara bir kaç yüz atı hediye olarak verdi⁶⁸. Gök-Türkler ile barış yapmaktan çok memnun olan T'ang imparatoru Kào-tsu(Li Yüan) bu memnuniyetin belirtisi olarak elçilerine yeni unvanlar tevcih etti⁶⁹.

619 yılında Shih-pi Hakan ölünce yerine hakan olan kardeşi Ch'u-lo, Çin'den kaçmış olan T'ang hanedanı muhalifleri ile birleşerek Çin'e doğru saldırıya geçti. Gök-Türkler ile baş edemeyeceğini anlayan imparator, çaresiz kalınca Cheng Yüan-shou'yu barış yapabilmek için tekrar Gök-Türklere gönderdi. Ch'u-lo, Cheng Yüan-shou'nun saldırıyı durdurma ricasını kabul etmedi. Ayrıca T'ai-yüan bölgesini yağma etmeye hazırlandı. Ch'u-loyu durduramayacağını anlayan elçi, gizlice T'ang hanedanı muhalifi olan Liu Wu-chou ile görüştü ve hakanı durdurmanın tek yolunun onu öldürmek olduğunu öğrendi.

67- HTS,215A-7a,b; Bu konu hakkında CTS'de bilgi yoktur. Liu, bu elçinin Sui Hanedanı tarafından gönderildiğini kaydediyorsa da, (bk. ayn. esr. CI, s. 405.), HTS'de ve CTS'de T'ang'ın muhaliflerine destek olduğu için Bagatur Şad'a gönderildiği gayet açık bir şekilde kaydedilmiştir, bk. CTS,194Ave HTS,215A.

68- CTS,60-8b;HTS,100-13a.

69- CTS,60-9a.

Bu konuda CTS ile HTS farklı bilgiler vermektedir: CTS, Liu Wu-chou'nun devamlı hakani saldırıya teşvik ettiğini bildirirken, HTS, Cheng Yüan-shou'nun Liu Wu-chou ile görüşerek zehirlenme kararı aldığını yazmaktadır. Neticede Cheng Yüan-shou'nun adamları tarafından zehirlenen Ch'u-lo hastalandı ve bir türlü tedavi edilemedi. Zehirlendiğini anlayan Ch'u-lo, şüphelendiği Çinli elçi Cheng Yüan-shou'yu hapse attırdı, az sonra kendisi öldü. Ch'u-lo'nun kardeşi Chieh-li(Hsieh-li) Hakan olarak Doğu Gök-Türk tahtına geçti. Elçi Cheng Yüan-shou, bir kaç yıl Ötüken'de tutuklu olarak kaldıktan sonra, Çin imparatorunun Chieh-li Hakan'a bir Çinli prensesi gelin olarak göndermesi sonucunda serbest bırakıldı ve Çin'e geri döndü⁷⁰.

Ch'u-lo Hakan'a gönderilen bir başka elçi de Cheng Tê-t'ing'dir. Ch'u-lo Hakan tahta geçip Çin'e Shih-pi Hakan'ın ölümünü bildirmesi üzerine imparator üç gün yas ilân etmiş, ayrıca bütün memurlara Ch'u-lo'nun elçisine taziyetlerini bildirmelerini emretmişti. Aynı yıl adı geçen elçiyi 30 bin top ipekle beraber Gök-Türk ülkesine göndermişti⁷¹.

Chieh-li Hakan tahta geçmez geçmez, o da kendisinden önceki kardeşleri gibi Çin'i baskı altında tutmaya çalıştı. Ancak plansız hareket ediyor ve Çin entrikalarına engel olamıyordu. Önce-leri Gök-Türk saldırıları karşısında zor durumda kalan Çin imparatoru Kao-tsu elçilerle birbiri ardına hediyeler ve cariyeler gönderip, Gök-Türkleri durdurmaya çalışıyordu.

70- CTS,6E-7b; HTS,100-13a. Bu olaylar hakkında CTS ve HTS'deki Gök-Türkler bölümlerinde bilgi yoktur.

71- CTS,194A-2a; Bu elçinin kendi biyografisinde elçilik seyahatine dair bilgi yoktur.

Gök-Türklerin, Çin sınırlarını taciz etmelerini önlemek maksadıyla imparator 620 yılında Li Kui'i 10 bin top ipekle beraber Chieh-li'ye gönderdi. Çok güzel ipekli hediyeleri gören Chieh-li hakan akınları durdurdu. Ayrıca elçiye meşhur atlardan(Orta Asya'da yetişmiş Türk atlarından) sundu⁷². 621 yılında tekrar harekete geçen hakan bu sefer, Gök-Türk ülkesinde bulunan T'ang hanedanı muhaliflerini de yanına almıştı. Çin topraklarına girerek Yen-men kalesini ele geçirdi. Çin'in Ting-hsiang valisi olan Li Ta-ên, Gök-Türk kuvvetlerine karşı koymaya çalıştı ise de mağlup olarak kaçtı. Gök-Türk saldırısını önleyemeyeceğini anlayan imparator Kao-tsu, çareyi yine Gök-Türk ülkesine elçilik heyeti göndermekte buldu. Fakat, onun gönderdiği Cheng Yüan-shou ve Ch'ang Sun-tê isimli elçiler Chieh-li tarafından tutuklandılar. Bunun karşılık imparator da Çin'de bulunan Gök-Türk elçilerini hapse attırdı. Bu arada bir Çinli prens, Gök-Türklerle karşı bazı başarılar kazanınca Chieh-li, Çin elçilerini serbest bırakarak ülkelerine dönmelelerine müsaade etti. Çin imparatoru da Gök-Türk elçilerini serbest bıraktı. Öte taraftan diğer bir Çin kaynağı olan Tzu-Chih-t'ung-chien(190-1828a)'da elçinin bir Çinli prenses ile evlenme vaadi ve çok yüklü hediyeler karşılığında serbest bırakıldığı kaydedilmektedir⁷³.

624 yılının yaz mevsiminde Çin imparatorunun P'ei Ch'i adlı bir elçiyi Gök-Türk ülkesine gönderdiğini görmekteyiz.

72- CTS,60-12b.

73- CTS,194A-3a,b; HTS,215A-8a. Ayrıca bk. Chang Jen-t'ang, Doğu Gök-Türkleri,T'ai-pei,1968,s.17.

Fakat, kaynaklarda bu elçi ve raporu hakkında malûmat yok de-
necek kadar az olduğundan ne maksatla geldiğini öğrenemiyoruz⁷⁴.

627 yılında Chieh-li Hakan'ın uyguladığı yanlış politika yüzünden Gök-Türk ülkesindeki diğer Türk boylarından Sir Tarduş'lar, Uygurlar ve Bayırku'lar gibi bir kaç Türk boyu isyan ettiler⁷⁵. Aynı yıl T'ang Chien adlı bir elçinin Gök-Türk ülkesine gittiğini görmekteyiz ki; bu elçilik hakkında da fazla bir malûmat yoktur⁷⁶. Bu sırada Gök-Türk ülkesine elçi olarak gidip dönen Cheng Yüan-shou, Gök-Türkler hakkında imparatora şöyle bir rapor verdi: " Gök-Türkler hızla yıkılışa doğru gidiyor. Çünkü atları ve hayvanları hastalıktan ölüyor ve eski gibi çok değil, bu nedele insanları açlıktan ölmek üzere, yaz mevsiminde kar oldu"⁷⁷. Bu elçi ayrıca Gök-Türklerin üç sene içinde yıkılıp perişan olacağını da şifaen imparatora söyledi.

Chieh-li, ülkesinin düştüğü bu durumdan düşmanlarının faydalanacağını düşünerek, bütün kavmini Shou eyletin kuzey taraflarında topladı ve bütün milletini ava davet etti⁷⁸. Bundan sonra ülkesindeki kontrolünü büsbütün kaybetti. Bir taraftan

74- Bk? Chang Jen-t'ang, ayn. esr., s.34.

75- Bk. Kafesoğlu, ayn. esr., s.102.

76- Bk. Liu, ayn. esr. I, s.407.

77- CTS, 62-7b vd.; HTS, 100-13a.

78- HTS, 215A-12a.

ülkesindeki boylar ayaklanırken, diğer taraftan daha önce Gök-Türk ülkesine sığınan Çinli generaller Çin'e geri dönmeye başladılar. İyice sıkışan Chieh-li, Demir Dağ'a (Tieh-Shan) sığınarak teğünlerinden birini Çin imparatoru T'ai-tsung'a göndererek Çin'e sığınma isteğini bildirdi. Bunun üzerine Çin imparatoru, T'ang Chien ve An Hsiou-jen beraberinde bir heyeti Chieh-li Hakan'a gönderdi. Elçiler Chieh-li'nin yanına vardığı sırada pusuya yatmış olan Çinli general Ching, hakanın elçileri hapsettiğini zannederek saldırıya geçti⁷⁹. Gök-Türk ahalisinin büyük bir kısmını yakaladı ise de Chieh-li tek başına atına binerek yeğeni Sha-p'o-lo'nun yanına sığındı. Daha sonra Sha-p'o-lo Şad'la beraber gelip Çin'e teslim oldu(630)⁸⁰.

Chieh-li Hakan'ın Çin'e sığınmasıyla Doğu Gök-Türk Devleti T'ang Hanedanının hakimiyetine girerek son bulurken, Doğu Gök-Türk-Çin, diplomatik ilişkileri sona erdi.

79- HTS,215A-13b; CTS,194A-7b'de ise Çinli general Ching'in bu fırsatı kaçırmamak için ani bir şekilde saldırdığı kaydedilmiştir.

80-HTS, aynı yer.; CTS, aynı yer.

D- Batı Gök-Türk Ülkesine Gelen Çinli Elçilerin Raporlarına Göre Batı Gök-Türk-Çin İlişkileri(582-630):

Batı Gök-Türk Devleti yukarıda bahsettiğimiz gibi, Çinli casus diplomat Ch'ang Sun-sheng'in tavsiyesi üzerine Sui imparatoru Wen tarafından Yüan Hui'in kurt başlı sancak ile Hamide bulunan Tardu'ya gönderilmesi üzerine, Tardu'nun hakanlığını ve istiklâlinin ilân etmesiyle 582 yılında kurulmuştur⁸¹.

Batı Gök-Türk ülkesine giden ikinci elçi Ts'ui P'eng' olmakla beraber, bu elçinin seyahati hakkında fazla bir malumat yoktur. Sadece kendi biyografisinde⁸² iyi bir nişancı olduğu kayıtlıdır. Tardu'nun elçisinin Çin'e geldiği sırada Sui imparatoru, Batı Gök-Türk elçisinin şerefine av eğlencesi tertip etti. Bu av eğlencesinde Ts'ui P'eng çok başarılı oldu ve imparator Wen'dan 10 bin bakır parayı armağan olarak aldı. Tardu'nun elçisi ülkesine geri dönünce Ts'ui P'eng'in nişancılığından uzun uzun bahsetti. Bunun üzerine Tardu, Ts'ui P'eng'i ülkesine çağırarak onunla ava çıktı. Bu sırada onun nişancılığını beğenen Tardu, Çin'e geri göndermeyip alıkoydu. Bunun üzerine Çin imparatoru ipekli kumaşlar göndermek suretiyle Ts'ui P'eng'in geri dönmesini sağladı. Biyografisinden hiç bir siyasi yönünün olmadığını anlıyoruz. Ancak nişancılıkta meşhur bir millet olan Türklerin, sırf nişancılığı yüzünden alıkonduğuna inanmıyoruz. Çinli tarihçilerin olayları anlatırken kendi lehlerine çevirmeleri bütün Çin tarihi boyunca görülen

81- SS, 51-5a; Kafesoğlu, ayn.esr., s.103; E. Chavannes, Documents sur les Tou-kieou Occidentaux, Petersburg, 1903, s.48.

82- Ts'ui P'eng'in SS, 54-9a'daki biyografisi Liu ve Chavannes tarafından tercüme edilmemiştir. Dolayısıyla ilk defa tara-

hadisedir. Dolayısıyla bu elçinin Tardu istiklâlini ilân ettiği zaman Çin'ile yakınlaşmak için elçi teatisinde bulunma isteği doğrultusunda Gök-Türklere gönderildiğini tahmin ediyoruz⁸³.

Tardu, Batı Gök-Türk Devletini kuvvetlendirip, batıda sınırlarını genişlettikten sonra Çin'e karşı harekate girişti ki; hedefi Çin'in elini Orta Asya'dan çektirerek, Büyük Gök-Türk Devletini yeniden tesis etmek idi⁸⁴. Bu arada Doğu Gök-Türk Hakanlığı için Tou-lan ve T'u-li(Ch'i-min) mücadele ediyorlardı. Yukarıda söylediğimiz gibi T'u-li, Çinli diplomat Ch'ang Sun-sheng'in desteği ile avantajlı duruma geçmişti⁸⁵. İşte bu sırada Sui imparatoru Wen, hem T'u-li'yi Doğu Gök-Türk tahtında sağlamlaştırmak, hemde Çin'e karşı harekate başlayan Tardu'yu etkisiz hale getirebilmek için Yang Suo'yu " Çin Harekat Orduları Başkumandanı " tayin ederek kalabalık bir orduyla Gök-Türk ülkesine gönderdi⁸⁶.

Yang Suo, Gök-Türk ülkesinde Tou-lan'a bağlı Gök-Türk devlet adamlarına ipekli kumaşlar vererek kandırmaya çalıştı ise de başarılı olamadı; çünkü kandırılacağını anlayan Gök-Türk süvarileri hızla uzaklaşıyorlardı⁸⁷. Neticede Tardu'yu yenmenin imkânsız olduğunu anlayan Yang Suo askerlerine süvari savaşı yapmalarını emretti. Bu konadaki kaynak Tardu'nun sadece 10 bin fımızdan Bir başka dile tercüme edilmektedir.

83- SS,54-9a; Türklerin silah kullanmakta mahareti için bk. Kafesoğlu, ayn.esr., s.272 vd.

84- SS,48-6a,84-11b,12a.

85- SS,84-11b vd.

86- Liu, Yang Suo'yu elçi olarak kabul etmeyip listesinde yer vermemiştir, bk. ayn. esr.,I,s.402 vd.

87- SS,48-6a.

süvariye , Yang Suo'nun ise bunun üç dört katı orduya sahip olduğunu bildirmektedir⁸⁸. Yapılan savaş hakkında Yang Suo'nun biyografisinde ve Gök-Türkler bölümünde sadece Tardu'nun yenilip T'u-yü-hun'lara sığındığı kaydedilmekte ise de biz olayın aslını Ch'ang Sun-sheng'in biyografisinde bulmaktayız. Gök-Türkler ile savaş meydanında baş edemeyeceğini anlayan bu diplomat Gök-Türklerin su içtiği pınarlara zehir koyarak askerlerini ve hayvan sürülerini zehirleyince gücünü kaybeden Tardu, daha sonra Çin destekli Töles boylarının ayaklanmasına karşı koyamayarak yenilip T'u-yü-hun'lara sığındı(601)⁸⁹.

Tardu'nun ortadan kalkmasıyla Batı Gök-Türk Devleti de karışıklık içine sürüklendi. Çıkan bu karışıklıkta Tardu'nun oğulları ve torunları istiklâllerini ilân ettiler. Batı Gök-Türk ülkesinin bu durumu Sui hanedanının işine geldiğinden dolayı özellikle Tun-huang'da oturarak batı bölgeleri siyasetini yöneten yöneten P'ei Chü , Batı Gök-Türk ülkesinin durumunu titizlikle takip ederek imparatora birbiri ardına raporlar takdim ediyordu. Tardu'nun oğlu olan Ch'u-lo ülkesindeki kontrolü kaybedince, P'ei Chü hemen harekete geçerek , imparatora Ch'u-lo'nun annesinin aslen Çinli olduğunu ve şu anda onun ülkesinin karışık olup Çin'in hakimiyetine girmeye müsait olduğunu bildiren bir raporu takdim etti. İmparator Yang'da hemen Ts'ui Chün-su'yu elçi olarak bir mektupla Ch'u-lo'ya gönderdi⁹⁰. Elçi, Ch'u-lo'nun yanına vardığında, Ch'u-lo tarafından gayet gururlu bir şekilde karşılandı. Çin elçisinin umduğu gibi Ch'u-lo ayağa kalkmamıştı.

88- SS,48-6b.

89-SS,51-9a,b,10a,b.

90- Bu elçiden Liu,bahsetmiyor, bk. ayn.esr.,I,s.402-409,

Unun üzerine elçi Ts'ui Chün-su, Ch'u-lo'ya "Gök-Türklerin aslında bir ülke olduğunu, sonradan kendi aralarında karışıklığa düşüp ikiye ayrıldıklarını, on seneden beri savaştıkları halde halâ birbirlerini yıkamadıklarını, ayrıca Doğu Gök-Türk hakani Ch'i-min'in yavaş yavaş Batı Gök-Türk ülkesinin kontrolünü ele almaya başladığını, aslında Ch'i-min'in Çin imparatorunun desteği ile tahta çıktığını, öte yandan Ch'u-lo'nun annesinin aslen Çinli olduğunu , şu anda Çin'de olup Ch'u-lo imparatora itaat etmediği takdirde öldürüleceğini " anlattı.

Annesinin öldürüleceğini duyan Ch'u-lo büyük bir üzüntüye gark olarak, eğilip imparatorun mektubunu aldı. Çinli elçi devam ederek " Doğu Gök-Türk hakani Ch'i-min'in Çin'e itaatinden dolayı imparator Yang'ın çok memnun olup, ona yardım ettiğini ve bu yardımdan dolayı Doğu Gök-Türk ülkesinin kuvvetlendiğini, aynı durumun Ch'u-lo ve Batı Gök-Türk ülkesi içinde geçerli olduğunu" söyledi. Elçi daha sonra Ch'u-lo'nun ancak Çin'in düşmanı olan T'u-yü-hun'lara saldırması halinde Çin ile dost olabileceğini, Doğu Gök-Türk hakani Ch'i-min'in oğlu Bagatur Şad'ın annesinin T'u-yü-hun'lu olması sebebiyle onlara saldırmak istemediğini" söyledi. Elçi ayrıca Ch'u-lo'nun T'u-yü-hun'lara saldırdığı takdirde rahatça Çin imparatorunu ziyaret edeceğini bildirmişti.

Keticede çok memnun olan Ch'u-lo, T'u-yü-hun'lara saldırmayı kabul etmekle birlikte imparatora hediyelerde gönderdi. 611 yılında Çin imparatoru Wei Chieh'i elçi olarak Ch'u-lo'ya gönderdi. Buna sebep de kendisiyle Ta-sheng-pa vadisinde buluşup, beraber T'u-yü-hun'lara saldırmayı teklif etmesiydi. Ch'u-lo, Wei Chieh'e kendisinin gelmek istediğini fakat mille-

tinin bunu kabul etmediğini ve gelebileceğini söyledi. Bu teklifinin reddedildiğini duyan imparator çok sinirlendi ve diğer Batı Gök-Türk şad'larından olup, sonra hakanlığını ilân eden ve Çin'e elçi göndererek, bir prensesle evlenme teklifinde bulunan Shê-kui'in teklifini sarayında müzakere etmeye başladı. Yine bu sırada P'ei Chü, imparatora verdiği raporla Batı Gök-Türk ülkesinin birliğinin bozulması için Shê-kui'in evlilik teklifinin kabul edilmesini rica etti. Neticede imparator Shê-kui'in evlenme teklifinin kabul edilmesiyle beraber, diğer taraftan Ch'u-lo'nun teslim olması için P'ei Chü ile beraber annesini onun bulunduğu Lo-man kalesine gönderdi. P'ei Chü kendisi Yümen-kuan-chin-ch'ang kalesinde kalarak, Ch'u-lo'nun annesini oğlunun bulunduğu Lo-man kalesine gönderdi. Annesinin tavassu- tuyla Çin'e itaati kabul eden Ch'u-lo, Sui imparatoru Yang'ı Çin'de ziyaret etti. Ziyaret sırasında imparator, ona Ho-sa-na unvanını verdi. Çinliler hesabına Kore isyanını bastırdı. Fakat daha sonra Doğu Gök-Türk hakanı Shih-pi, onu Çin'den teslim alarak öldürdü(619)⁹¹.

Bundan sonra 630 yılına kadar Batı Gök-Türk ülkesine gönderilen tek elçi T'ung Yabgu'ya gönderilen Kao-p'ing bölgesi prensesi olan Tao Li'dir. Bu elçi T'ung Yabgu'nun elçi gönderip bir Çin prensesi ile evlenme teklifinde bulunması üzerine Kuzeydeki Chieh-li Hakan'a karşı ittifak gayesiyle imparator Tao Li'yi evlilik teklifinin kabul edildiğini bildirmek için T'ung Yabgu'ya gönderdi(623). Chieh-li, bu olay üzerine Çin sınırlarına saldırarak Çin'in batıya açılan yollarını ele geçirdi. Sonra Çin'e

91-Ch'u-lo ile ilgili bilgileri SS,84-16 vd. ve P'ei Chü'nün biyografisinin(SS,67-10a)'de bulmaktayız.

haber göndererek " Eğer T'ang prensesi bizim topraklarımızdan geçecek olursa, onu yakalarız" diye haber gönderdi. Bunun üzerine evlilik gerçekleşemedi. Daha sonra T'ung Yabgu amcası Bagatur Şad tarafından öldürülerek ortadan kaldırıldı.⁹² T'ung Yabgu'nun ölümünden sonra Batı Gök-Türk ülkesi karıştı. Diğer Türk boyları isyan ettiler. Neticede 630 yılından sonra Gök-Türk ülkesinin batı kanadı da tamamen Çin hakimiyetine girdi.⁹³

92- CTS,194B-3a; HTS,215B-7a, b

93- Kafesoğlu, ayn.esr.,s.104.

II. BÖLÜM

ELÇİLER İLE İLGİLİ KAYNAK İBTİNLERİNİN TERCÜMELERİ

A- Chou Shu'daki metinler

1- Elçilerin biyografileri

K'u Ti-ch'i (CS,33-1b)

"K'u Ti-ch'i¹, aslen Liao-tung'ludur². Asıl aile soyadı Tuan Shih'dır³.....

Juan-juan'lar⁴ yıkıldıktan sonra Gök-Türkler⁵ kuvvetlendi. Her ne kadar Batı Wei imparatoru Wen ile iyi ilişkiler kurmuşlarsa da, aynı zamanda Ch'i'ler ile de dost idiler⁶. İmparator, K'u Ti-ch'i'yi Gök-Türklerin Ch'i'ler ile olan dostluklarını azaltmalarını sağlamak gayesiyle müzakerelerde bulunmak üzere Gök-Türk ülkesine gönderdi⁷. Elçinin Gök-Türkler ile yaptığı görüşmeler sonucunda hakan Ch'i elçisini tutukladı⁸. Elçi Çin'e geri döndükten sonra yaptığı bu başarılı hizmetinden dolayı orgeneralliğe terfi ettirildi."

1- 庫狄山峙

2- 遼東 ;Mançurya'nın doğusu ile Kuzey Kore'nin batısı.

3- 段氏

4- 蠕蠕;Avarların Çince isimlerinden biridir.

5- 突厥 ; Gök-Türk kelimesininin Çince yazılış şeklidir.

6- Bu sırada Gök-Türk hakanı Mu-kan idi.

7- Bu elçinin gidiş tarihi 554 yılıdır.

8- Bundan anlıyoruz ki; o sırada Ch'i'ler de elçi göndermişler, bilindiği gibi Çin'de iki devlet 534 yılından beri hakimiyet mücadelesi veriyorlar ve Gök-Türkler ile müttefik olabilmek için adeta yarış ediyorlardı. Liu, yaptığı elçi

Wang Ch'ing (CS,33-7a,b)

" Wang Ch'ing'in⁹ lakabı şerefli Ch'ing'dir. Ailesi T'ai-yüan¹⁰ bölgesinin kuvvetli ve ileri gelenlerindedir.....

Pao-ting¹¹ saltanat devresinin ikinci yılında (563) elçi olarak T'u-yü-hun'lara¹² gitti. Wang Ch'ing, onların ülkesinde yaptığı görüşmeler ile Çin'e epeyce toprak parçası kazandırdı. Böylece T'u-yü-hun'lar Çin'e boyun eğmek zorunda kaldılar¹³.

Onların hükümdarı bütün yakınlarını Çin'e göndererek hediyeler sundu. İlk zamanlarda Chou'lar¹⁴ ile Gök-Türkler barış halinde idiler. Bundan dolayı bir Gök-Türk prensesinin gelin olarak alınması Chou sarayında yapılan müzakerelerde kararlaştırıldı. Ch'i'ler bu durumu duydular ve Chou'ların Gök-Türkler ile birleşerek büyük bir güç olmalarından korktular.

Neticede onlar (Ch'i'ler) da elçi gönderip bir Gök-Türk prensesi ile evlenme ricasında bulundular. Bu arada çok zengin hediyeler de sunmuşlardı. Bunun üzerine Gök-Türkler Chou'lardan daha fazla hediye istediler. Chou'lar durumu müzakere ettikten sonra daha fazla hediye göndermeye razı oldular. Şöyle ki; yapılan müzakerelerde eskiden Ayar'lar zamanında evlilik

Çin'den Gök-Türlere gelen elçiler listesinde bu elçiden bahmemektedir, bk. ayn. esr. I, s. 402.

9- 王慶

10- 太原 ; Shan-hsi eyaletinin başkenti

11- 保定 ; 561-566 arasına verilen Çince addır.

12- 吐谷渾 ; Moğol asıllı olan bu kavim daha sonra Tibet'in kuzeyine göç ederek bu bölgede yaşamış

13- Bu tarihlarda Chou-T'u-yü-hun mücadelesi olmuştur.

14- 周 ; 557-580 yılları arasında hüküm süren Sonraki Chou.

yolu ile akraba olunarak, onların Ch'i'lerle olan ilişkilerinin kesildiği hatırlanarak bu sefer durumun tersine dönebileceği göz önüne alınmıştı. Ayrıca hemen elçi gönderilip Gök-Türk prensesinin alınmasına karar verildi. Bunun üzerine Ch'ing'e sol Wu-po'lu¹⁵ unvanı verilerek, elçi Yang Chien'e¹⁶ yardımcı tayin edildi. Yaz mevsiminde ordu Ping¹⁷ eyaletinin sınırlarını Ch'i'lere karşı korumak için harekete geçti. Wang Ch'ing de Gök-Türk süvarileri ile birleşerek, Sui bölgesi memuru Yang Chung¹⁸ ile beraber T'ai-yüan'e kadar gidip geri döndüler. Çünkü Ch'i'lerin kralı kızını ve annesini gönderip barış yapmak istediğini bildirmişti.

Gök-Türkler, bu olayı duyunca Chou'lardan şüphelendiler ve prensesin gelin olarak gönderilmesi işini durdurdular. Sonunda Ch'ing tekrar Gök-Türklerle hem durumu izah etmek, hem de sakinleştirmek için gönderildi (563). Beşinci yılda (565) yine Yü Wen-ku¹⁹ ile beraber Gök-Türklerle prensesi almak için gönderildi. Bundan sonra Ch'ing, kuzey yabancıları elçisi oldu ve sürekli olarak elçiliğe çıkarak Gök-Türkler hakkında epeyce bilgi topladı. Onların hakani (Ku-kan) öldüğü zaman Ch'ing yine Ötüken'de idi (572). Gök-Türkler, Ch'ing'e önceden elçiler ölüm törenine geldiğinde yüzlerini keserlerdi, üstelik şimdi

15- 左武伯 ; Sol Muhafızı

16- 楊荐

17- 并 ; Bugünkü Ho-pei ve Shan-hsi eyaletlerinin eski ismi.

18- 楊忠

19- 宇文貴

iki devlet evlilik yolu ile müttéfik olduğu halde neden yüzünü kesmiyorsun?' dedilerse de Ch'ing kabul etmedi ve yüzünü kesmedi. Gök-Türkler onun ölse bile vazgeçmeyeceğini anladılar ve yüzünü kesmekten vazgeçtiler. Chou imparatoru Wu, elçisinin bu hareketinden memnun oldu...."

Yang Chien (CS, 33-3a, b)

"... Gök-Türklere evlilik için elçi olarak gönderildi(563). Yolda önce Gök-Türk hakanının kardeşi olan ve doğu tarafını idare eden Ti-t'ou-k'o-han-a-shih-na-K'u-t'ou²⁰ ile karşılaştı. Bu zat doğudaki Ch'i devleti ile dostça ilişkiler kurmuştu; Yang Chien'e 'ağbeysinin Ch'i'lerle yaptığı anlaşma gereği, onu Ch'i'lere teslim edeceğini' söyledi. Yang Chien, onun dediklerini iyice anlamıştı. Hakanın (Mu-kan) yanına varınca kahramanca gözyaşlarını akıtarak duyduklarını söyledi. neticede hakan onun durumuna çok acıdı ve dedi ki; ' korkmayın doğudakiler ile bizim nazarımızda aynısınız²¹'. Sonra prensesin gönderilmesine müsaade etti. Yang Chien, hakandan doğuya sefer açmasını istedi.

Elçilikten döndükten sonra olanları bir raporla imparatora sundu ve mükafat olarak kendisine orgenerallik unvanı tevcih edildi.

Pao-ting saltanat devresinin dördüncü yılında (564), tekrar Gök-Türklere elçi olarak gönderilip, prenses için çeyiz sundu. Geri döndükten sonra savaş bakanlığı yaptı. Daha sonra

20-地頭可汗門史那庫頭

; Ti-t'o Hakan dendiğine göre bu kendisinin özel ismi, A-shih-na bilindiği gibi

Gök-Türk hakanlık ailesinin mensup olduğu kabilenin adı, K'u-t'ou da Kutlug kelimesinin Çin kaynaklarındaki ilk şeklidir.

21- "Doğudakiler" demekle Ch'i'leri kastediyor.

kültür bakanıyla²² ve Ch'en bölgesi memuru olan Ch'un ile Gök-Türklere prensesi almak için gittiler(565). Döndükten sonra Nan-an²³ bölgesi memuru oldu. T'ien-ho²⁴ saltanat devresinin üçüncü yılında başkomutan²⁵ oldu....."

Yü Wen-kui (CS,19-12a)

".....Pao-ting saltanat devresinin sonunda (565) Gök-Türklere elçi olarak gönderildi. Gök-Türk prensesinin gelin olarak başkente gelişine refakat etti...."

Ho Jo-i (SS,39-15a)

".... Ch'i'lerin Fang-yang²⁶ prensi olan Kao Chao-i²⁷, Gök-Türklere sığındı. Ho Jo-i onu askerleriyle takip etti. Ma-i²⁸ bölgesinde savaştılar, Kao Chao-i yakalandı. Bu başarısından dolayı Ho Jo-i orgeneralliğe terfi ettirildi.²⁹...."

22- 大司徒 ; Liu, burasını tercüme etmemiştir, bk.

ayn. esr., I, s.27.

23- 南安 ; Sonraki Han hanedanı döneminde kurulan bu şehir, şimdi Ho-nan eyaletinin Yeh (葉) bölgesinin güneyinde dir.

24- 天和 ; 566 ile 572 yılları arasına Chou hanedanının verdiği addır.

25- 總管 ; Tsung-kuan

26- 滎陽 ; Bugünkü Ching-t'ao-chu vilayetindedir.

27- 高紹義

28- 馬邑 ; Bugünkü Shan-hsi'nin Shuo vilayetindedir.

29- Bu konu hakkında CS,59'deki Gök-Türkler bölümünde farklı bilgiler yazmaktadır.

2- Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler

CS,50-2b:

" Bundan sonra T'u-men'in³⁰ boyu kuvvetlendi.Çin Seddi'-nin kuzeyindeki pazarlarda ippek alış verişine başladı ve Çin ile ilişki kurmak istedi. Bunun üzerine Ta-t'ung³¹ saltanat devresinin on birinci(545) yılında im arator Wen, Chio-ch'üan³² li bir Soğd(Hu)³³ olan An-nuo-p'an-t'uo'yu³⁴ elçi olarak Gök-Türlere gönderdi. Elçi Gök-türk merkezine vardığında, orada herkes birbirini tebrik ederek dediler ki:"Şimdi büyük ülkenin elçisi geldi. Bundan dolayı ülkemiz yükselcektir". Bunun üzerine T'u-men on ikinci yılda(546) elçi göndererek hediyeler sundu.

CS,50-3a:

" T'ieh-lê'lar(Töles)³⁵, Ju-ju'lara(Avar)³⁶ saldıracaklardı. Fakat T'u-men(Bumın) bütün boyunu toplayarak onlara saldırıp, büyük bir bozguna uğrattı. 50 bin'den fazla insan T'u-men'(Bumın)a teslim oldu. Böylece kuvvetlenen T'u-men gücüne güvenerek Ju-ju'(Avar)lara bir prenses leri ile evlenmek için teklifte bulundu. Fakat, Ju-ju reisi A-na-huai³⁷ buna çok kızdı ve T'u-men'in elçisine hakaret ederek ' siz benim demir işlerimde çalışan kölemsiniz, nasıl böyle bir şey söylemeye cesaret edebiliyorsunuz' dedi. T'u-men da onun söylediklerine

30-土門; Bumın Hakan'ın Çin kaynaklarındaki ismidir,

31-大統; 535-557 yılları arasındaki saltanat devresi

32-酒泉; Bugünkü Kan-su eyaletinin kuzey doğusundadır.

33-胡; Soğd'ların Çin kaynaklarındaki ismi.

34-安諾槃陁

35-鞬勒; Töles'lerin Çin kaynaklarındaki ismi,

36-茹茹; Avarların Çince isimlerinden biridir.

37-阿那瓌

çok kızdı ve onun elçisini öldürdü. Sonra Çin'e(Chou) evlenmek için teklifte bulundu. İmparator evliliğe müsaade edince on yedinci yıl(551)da Wei Ch'ang-lê³⁸ prenses gelin olarak T'u-men'a gönderildi."

CS, 50-5b:

" İmparator, Liang Chou³⁹ valisi olan Yang Chien, Wu-po olan Wang Ch'ing ve beraberindeki bir heyeti prensesi almak için gönderdi. Ch'ing ve yanındakiler Gök-Türk ülkesine vardıkları zaman büyük saygı göstererek durumu Ssu-chin⁴⁰(Mu-kan)'a bildirdiler. Bunun üzerine Ssu-chin (Mu-kan) Ch'i'lerin elçisini reddetti ve nişanı bozdu. Elçiler yine Ssu-chinden doğuya (Ch'i'lere)saldırmasını rica ettiler. Bu konudaki bilgi Chien ve diğerlerinin biyografisindedir. Üçüncü yılda (563) Sui bölgesi memuru Yang Ch'ang 10 bin kişilik bir kuvvet ile Gök-Türk ordusuyla birleşerek,Ch'i'lere saldırdılar. Chung ordusuyla Hsing-ling⁴¹ mevkiinden geçerken, Ssu-chin de 100 bin kişilik süvari ordusuyla gelip bu kuvvetler ile birleşti. Ertesi yılın altıncı ayında (564) Chin-yang'da⁴² Ch'i reisine saldırdılar. Fakat Ch'i reisinin saklandığı kaleyi ele geçiremediler. Bunun üzerine Ssu-chin askerlerine büyük bir yağma yaptırtarak geri döndü."

38- 魏長樂

39- 涼州; Kan-su eyaletinin başkentidir.

40- 侯斤; Mu-kan'ın unvanı(hakan olmadan önce).

41- 陞嶺; Shan-hsi'deki Tai kasabasının doğusundadır.

42- 晉陽; Shan-hsi'nin T'ai-yüan vilayetindedir.

CS,50-6a

" Beşinci yılda(565) Ch'en⁴³ bölgesi memuru Ch'un, Sheng-wu⁴⁴ bölgesi memuru Tou i⁴⁵, Nan-an bölgesi memuru Yang Chien ve kültür bakanı Yü Wen-kui ve beraberinde bir heyet prensesi almak için Gök-Türklere gönderildi. T'ien-ho saltanat devresinin ikinci yılında(567) Ssu-chin (Mu-kan) tekrar elçi gönderip hediyeler sundu. Ch'en memuru ve beraberindekiler Gök-Türk merkezine vardılar. Neticede Ssu-chin tekrar Ch'i'ler ile olan ilişkisini kesti. Çok sert bir toplantı yapılmıştı (toplantıda rüzgar ve gök gürültüsü vardı), sonunda Ssu-chin, Ch'un ve beraberindekilerin prensesle dönmelerine müsaade etti(569)⁴⁶.

CS,50-6b

" Ta-hsiang'ın⁴⁷ ikinci yılında (580) elçi göndermeye başladı; ayrıca bir prensesle evlenmek istiyordu. Fakat halâ Kao Chao-i'yi bırakmamıştı. İmparator tekrar Ho Jo-i'yi göndererek durumu anlatmasını istedi. Gök-Türk ülkesine giden Ho Jo-i, yaptığı temaslar sonucu Kao Chao-i'yi teslim aldı."

43- 陳

44- 神武

45- 竇毅

46- Gök-Türkler, bu arada Chou-Ch'i yakınlaşması olduğu için Chou'lardan şüphelenmişler ve prensesi göndermekten vazgeçmişlerdi.

47- 大象 ;580-581 yılları arasındaki saltanat devresidir.

B- Sui Shu'daki metinler

1- Elçilerin biyografileri

Ch'ang Sun-sheng (SS,51-3b,10a)

İmparator Hsüan⁴⁸ zamanında Gök-Türk hakanı T'a-p'o⁴⁹ bir Chou prensesi ile evlenme teklifinde bulundu. Chao Wang-chao'nun kızınının gelin olarak gönderilmesi kabul edildi. Bundan sonra Chou'lar ve hakan her yerde birbirlerini övmeye başladılar. Fevkalâde yiğit ve cesur olan Yü Wen-sheng⁵⁰ elçi seçildi. Sheng, Ju-nan⁵¹ bölgesi memuru olan Yü Wen Shen-ch'ing'e yardımcı tayin edildi. Hakan ile evlenecek olan prensese de Ch'ien Chin⁵² (Bin altın) unvanı verildi. Bunlar beraberce hakanın otağına vardılar. Heyettekilerin sayısı yaklaşık on kişi idi. Hakan hiç birini selâmlamadı. Sadece Sheng'i⁵³ görünce ona yakınlık gösterdi. Her yaz sonuna kadar topluca avda kalıyorlardı.

Bir defasında hakan iki av kuşu üzerinde Sheng'in avcılığını tecrübe etti: Kuşlar uçtular ve ete saldırdılar. Sonra

48- 宣

49- Biyografinin burasında bir karışıklık var, metnin aslında prensesle evlenmek isteyen Shê-t'u (İşbara) olduğu kaydedilmiş ise de GÖK-Türkler bölümünde ve imparatorlar kısmında T'a-p'o olduğu kayıtlıdır.

50- 宇文神慶. Her ne kadar Liu, bunu ayrı bir elçi olarak belirtiyorsa da bk. ayn. esr.I, s.403; biz bunun Wang Ch'ing ile aynı kişi olduğu kanaatindeyiz.

51- 汝南 ; Bugünkü Ho-nan'dadır.

52- 千金

53- 長孫晟

' nişan al' dedi. Sheng eğri yayı⁵⁴ alıp gererek oku attı. Et için mücadele eden iki kuşu da vurdu. Böylece bir hareketle iki işi başarmıştı. Hakan bundan çok hoşlanmıştı; kardeşlerine , oğullarına, akrabalarına ve oğullarına Sheng ile dostluk kurmalarını emrederek, onunla yakından ilgilenip ok atmasını öğrenmelerini istedi⁵⁵.

Kardeşi Ch'u-lo-hou'nun⁵⁶ unvanı T'u-li şad idi⁵⁷. Bu şad halkın gönlünün kazanmıştı. Bu nedenle Shê-t'u(İşbara)⁵⁸ tarafından kışkılandırıldı. Shê-t'u kalbinin içinde gizli gizli kin besliyordu. Shê-t'u, kardeşine karşı gizlice Sheng ile anlaşmıştı.

Sheng çıktıkları av seyahatinde dağları dereleri öğrenerek Gök-Türklerin gücünü kuvvetini öğrendi. Gök-Türk ülkesinde olan biten her şeyin iç yüzünü anlamıştı. Sui imparatoru Kao-tsu(Wen) iki taraflı (hem İşbara'dan yana, hem Ch'u-lo-hou'dan yana) çalışmasını istediği zaman Sheng, onu mahcup etmedi. Dolayısıyla bu durumdan çok memnun olan imparator ona Ch'ê-tou-wei⁵⁹ unvanını tevcih etti.

54- Eğri yay , İslâm öncesi Türk devletlerinde kullanılan en meşhur silahlardan birisidir, bk. Kafesoğlu, ayn. esr., s. 273.

55- Ok atıcılığında ve avcılıkta nam salmış eski Türklerin ok atma dersi almaları çok gariptir; bu nedenle metinde yanlışlık olması ihtimal dahilindedir, bk. Kafesoğlu ayn. yer.

56- 虞羅侯

57- 突利 ; Burada da bir karışıklık vardır, çünkü T'u-li aslında Ch'u-lo-hou'nun oğludur, bk. SS, 84-

58- 攝圖

K'ai-huang⁶⁰ saltanat devresinin birinci yılında (581) İşbara dedi ki; ' Biz Chou hanedanıyla evlilik yolu ile akrabayız şimdi Sui memuru Chou'lara isyan ederek istiklâlini ilân etti ve kontrol altına alınamadı. Bu durumda çok üzülen hatunumun ağlayan yüzüne nasıl bakabilirim?' Bu nedenle Kao-pao-ning⁶¹ ile Yü garnizonunu işgal etti. Euranın da ahalisini toplayarak hep beraber güneye saldırma planları yapıyordu. İmparator tahta henüz yeni geçmiş olduğu için çok korktu, hemen Çin seddini tamir ettirdi ve kuzey sınırlara asker yağmaya başladı. Gizlice generallerinden Shou'ya⁶², You-chou'yu⁶³, Yü Ch'ing-tse⁶⁴ ya da Ping-chou⁶⁵'yu savunmalarını emretti. Bu arada kendisi savunma için onbinlerce asker hazırladı.

Sheng, Shê-t'u (İşbara)'nun ülkesi içinde bazı problemlerin olduğunu önceden biliyordu. A-p'o⁶⁶, Ch'u-lo-hou⁶⁷ ve amcaları yeğenleri, kardeşleri her bir tarafta askerî bakımdan kendilerini kuvvetlendirmişlerdi. Hepsi hakan unvanını taşıyordu. Gök-Türkler bu sırada dört ayrı hakanlık halinde idiler ve içlerinde kıskançlık ve şüphe vardı. Fakat dışarıya karşı tek vücud oluyorlardı. Onları kılıç kullanarak yenmek zordu. Ancak içeriden bölmek çok daha kolay idi.

59- 車都尉

60- 開皇; 581-601 yılları arasındaki saltanat devresinin adı.

61- 高寶寧

62- 壽

63- 幽州; Bu günkü Ho-pei eyaletinin Ta-hsing vilayetindedir.

64- 廣慶則

65- 梓州; Shan-hsi eyaletinde T'ai-yüan vilayetindedir.

66- 阿波; Ta-lo-pien'in kendi kendine aldığı unvandır.

67- 處羅侯

Sheng, imparatora sunduğu raporda şöyle dedi; 'Bendeniz duydu ki, (Gök-Türkler)hızla felâkete sürükleniyor, siyasetimize aynen devam etmeliyiz, Tanrı'nın verdiği fırsatlar ile kutsal insanlar onun hizmetinde başarılı olurlar. İmparatorantabî yüz kralın sonuncusu olarak, onlar (Gök-Türkler) bin yıl hakimiyet altına alınsalar, bu süre içinde Çin emniyette olur. Yabancıların diken batırmaları arttığında⁶⁸ onları itaate almaya giden kumandanlar mağlup olarak bir tarafa atıldılar, sonra (Gök-Türkler) tekrar saldırıya geçerek sınırlara tecavüz ettiler. En doğrusu bunları cezalandırmak, derece derece karışıklığa düşürmektir. Öyle planlar yapalım ki; halk idaresini kaybetsin, durumları daha da kötüye gitsin. Eski kötü olayları tefarruatıyla hatırlamalıyız; Chou'ların son zamanlarında Çinli elçiler vazifeleri sırasında mahçup düşmüşlerdi. Hsiung-nu'lar gizliliğe çok önem vererek olup biten bütün gerçekleri biliyorlardı⁶⁹.

Ülkesi içinde büyük çatlaklar olan Shê-t'u (İşbara) dışarıya karşı güçlü bir görüntü verirken, içeride ise çok yalnızdı ve ülke içindeki çatlakları gizlemeğe çalışıyordu. Uygularını dışarıya vurduğunda kendi ülkesinde kendi milletiyle savaşması gerekecekti. Üstelik Ch'u-lo-hou vardı ki; Shê-t'u'nun kardeşiydi, ve çok kurnaz ve güçlü idi. çeşitli yollardan halkın sevgisini kazanmıştı. Millet onu çok sevdiği için ağbeyi Shê-t'u (İşbara) tarafından kiskanılıyordu. İşte bundan dolayı

68-'Diken batırmak' Çin'in kuzeyindeki yabancıların özellikle Türklerin kuvvetlenip Çin'e tecavüzler yapmak manasındadır.

69-匈奴; Hun'ların Çin kaynaklarındaki isimleridir.

Shê-t'u (İşbara) kendini emniyette hissetmiyor, ayak izleri çatlağı kapamağa çalışıyor. Aslında içinde korku ve şüphe var. Diğer taraftan A-p'o (Ta-lo-pien) baş kemirgen idi ve kabuğundan çıkmış hayvana benziyordu. Bu da Shê-t'u (İşbara) 'yu korkutuyordu.

Shê-t'u, onun (A-p'o) halkını kendi tarafına çekerek kuvvetlendi ve bu şekilde kalbindeki korku dağıldı. Şimdi uzakla işbirliği yakınla savaşmak daha uygundu. kuvvetlerini ayırdı, gençleri toplayarak onlarla işbirliği yaptı. Ayrılıkçı olanlar (Tardu) ile elçi teatisinde bulunarak A-p'o'ya karşı ittifak teklif etti. Sonra icaresi altındaki kuvvetleri toplayarak doğu bölgelerini korumağa çalıştı. Ayrıca Ch'u-lo-hou (kardeşi)'yu kendi tarafına çekti ve Moğol kabilesi Hsi'lere bile elçi gönderdi. Sonra Shê-t'u'nun idaresindeki halk bölündü ise de, o yine de batı tarafıyla savaşa hazırlandı⁷⁰. Başın ayağına kadar kıskançlık ile doldu. Halbi neredeyse duracaktı ve ülkesi boşaldığı için çok kolay yıkılabilirdi'.

İmparator, Sheng'in yaptığı başarılı hizmetlerden çok memnun oldu. Onu çağırdı ve (Gök-Türkler hakkında) bilgi aldı; Sheng, tekrar durumu kendi ağzıyla durumu açıklayarak, eliye (Gök-Türk ülkesindeki) dağların, derelerin resmini çizdi. Gerçek olanlarla olmayanları iyice belirtti⁷¹. Sanki hepsini avucunun içinde imiş gibi gösterdi. İmparator, Sheng'in verdiği izahatlar karşısında hayretini gizleyemedi ve derin derin içini çekti. (Sheng'in söylediklerinin) hepsini kabul etti ve ge-

70- Bu arada A-p'o, batıya Tardu'nun yanına gidip onunla işbirliği yapmağa başlamıştı.

71- Çinli'lerin daha önce öğrendikleri bilgilerin tashihini yaptı.

rekenleri yapacağını söyledi. Sonra T'ai-p'u⁷² unvanlı Yüan Hui⁷³ i, İ-wu⁷⁴ yoluna gönderdi. Bu elçi Gök-Türklerin içinde ayrılıkçı olan yere⁷⁵ giderek kurt başlı sancığı sundu⁷⁶. Gök-Türkler elçiye fazla saygı göstermemişlerdi ve fakat sancak sunulduğunda olağanüstü merasim yapıldı.

Daha sonra Tardu elçi gönderdiği sırada, Shê-t'u'nun elçisi de Sui başkentinde idi. Tardu'nun elçisi, Shê-t'u'nun elçisini oturduğu yerden çekerek kaldırıp kendisi oturdu. Düşmanca faaliyetler neticesinde kıskançlık' nedeniyle birbirlerinden ayrılmaları başarılmıştı. Sheng, bu başarılarından dolayı 'Savaş arabaları ve süvariler generalliğine'⁷⁷ atandı.

Sheng, Huang-lung⁷⁸ civarına giderek Moğol kabileleri ile görüşerek onlara hediyeler sundu ve onları Gök-Türklere karşı isyan etmeleri ikna etti, sonra Ch'u-lo-hou'nun bulunduğu yere giderek Gök-Türk ülkesindeki bozukluğu daha da arttırmaya çalışıyordu.

İkinci yılda(582) Shê-t'u (İşbara) 400 bin süvariye kumanda ederek Lan-chou⁷⁹,ya girdi. Chou-p'an bölgesine kadar

72- 太僕 ; Saray hizmetçileri müdürü

73- 元暉

74- 伊突 ; Hani şehrinin o zamanki Çince ismidir.

75- Çin yıllıkları ayrılıkçı veya çatlak anlamına gelen kelimeyi Chan-Chüeh(玷厥) şeklinde ifade etmişlerdir.

76- Tardu'ya sunulan kurt başlı sancak Eski Türk devletlerin-hükümdarlık alâmeti olarak görünen belgelerden biridir, bk. Kafesoğlu, ayn. esr., s.256.

77- 車騎將軍

78- 黃龍 ; Bu günkü Ch'ao-yang bölgesindedir.

79- 蘭州 ; Kan-su eyaletinin başşehridir.

kadar ilerledi⁸⁰. Çinli general Ta Hsi Chang-ju'nun ordusunu yendi. Daha da güneye ilerleme planları yapıyordu ki; orduda olan Tardu ve Batı Gök-Türk ordusu bunu kabul etmeyip ayrılarak gittiler. Sheng, tekrar Jan-kan⁸¹ vasıtasıyla Shê-t'u'ya şöyle bir mesaj iletti: " Tieh-lê(Tölös)'ler ve diğer boylar isyan ederek saldırabilirler". Bunun üzerine Shê-t'u endişelendi ve Çin seddinin dışına(kuzeyine) döndü.

Bir kaç yıl sonra Gök-Türkler büyük bir saldırıya giriştiler harekât sekiz koldan gelişmeğe başladı. Çinli kumandanlar ayrı ayrı savunmaya çalıştılar.

Bu arada A-p'o, Liang-chou'ya saldırıp, kazey tarafını yağma etti ve asker yığdı. Sheng, Pien generali olduğu zaman elçi sıfatıyla imparatora ' Shê-t'u, her saldırısında savaşların hepsini kazanıyor; A-p'o ise ilk defa saldırdı, başarılı olsa bile Gök-Türkler onunla alay edecek, o zaman kendisi utanıp için için ağlamaz mı? Ayrıca Shê-t'u ile A-p'o'nun askerleri birbirlerine düşmanlar. Shê-t'u şimdi kazanıyor, çünkü kötü ruhları halkına tesir ediyor. A-p'o'nun yararlı olmayışının sebebi doğuştan ayıbı olmasıdır⁸². Shê-t'u'nun mutlaka A-p'o'ya dönüp cezalandırması gerek, kendi planlarının gerçekleşmesi için kuzeyi(A-p'o)'yi yıkması lâzım; kendi otoritesini yerleştirmek istiyor' dedi.

A-p'o'nun elçisi geldiği zaman Sheng, ona 'şimdi Tardu ile Sui barış halindeler, ayrıca Shê-t'u memleketinin kontrolünü elinde tutamıyor. nasıl olur da Gögün oğluna(Sui imparatoru)

80- 周盤

81- 染干 : Daha sonra Ch'i-min unvanıyla hakan olacak olan T'u-li'nin asıl ismidir.

82- A-p'o (Ta-lo-pien)'in annesi Türk olmadığı için daha önce

itaat etmiyor? Siz Tardu ile ittifak yapın, böylece ikiniz de kuvvetlenmiş olursunuz, her şeyi iyice planlayın askerlerinizi kaybetmeniz bile üzerine yüklenin. Hemen Shê-t'u'ya dönüp onun gözden düşmesine sebep olun'dedi. A-p'o, Sheng'in söylediklerini kabul etti. Bu nedenle işgal ettiği Çin topraklarından kuzeye döndü. Elçileri ise elçi Sheng'ı takip ederek Sui sarayına geldiler⁸³.

Bu sırada Shê-t'u (İşbara Hakan) Wei Wang'ın⁸⁴ ordusu ile P'ai-tao'da⁸⁵ karşılaştılar Shê-t'u savaşta yenilip kuzeye ıssız bölgelere çekildi. Bu sırada A-p'o'nun hainleri himaye ettiğini duydu ve aniden A-p'o'ya saldırdı. Onun bütün askerlerini esir aldı ve annesini öldürdü. A-p'o arkasına bakmadan batıdaki ayrılıkçıların (Tardu) yanına gitti. Burada 100 binden fazla asker toplayarak aniden doğuya (Shê-t'u) saldırdı. A-p'o'nun maksadı eski topraklarını geri alabilmektir. On binlerce insan çatışmalarda telef oldu. Savaşın sonucunda A-p'o galip geldi; bundan sonra onun gücü daha da artarak büyüdü. Zor durumda kalan Shê-t'u, çaresiz Sui imparatoruna elçi göndererek hediyeler sundu. Hatuna olan Ch'ien Chin prensesinin soyadının değiştirilerek, Sui Hanedanının soyadını almasını teklif etti. İmparator da kabul etti,

Dördüncü yılda (584) Sheng, Yü Ch'ing-tsê' ya⁸⁶ Gök-Türkler nezdindeki elçiliğine yardım etmek için gönderildi. Yang

83- Sui imparatorunun maksadı Gök-Türk devletini bölmek olduğu için Gök-Türk ülkesindeki bütün asfler ile işbirliği yapıyor.

84- 衛王

85- 白道

86- 虞慶則

Shih⁸⁷ soyadını alan prensesin unvanı da Ta-i⁸⁸ olarak değiştirilecekti, fakat Shê-t'u (İşbara) imparatorun metubunu alırken ayağa kalkıp eğilmek istemedi. Bunun üzerine Sheng ileri çıkarak ' Gök-Türkler ile Sui, ikisi de büyük ülke ve göğün oğulları, Hakan ayağa kalkmıyor ve kalkmamakta rahatça direniyor. Fakat, hatun imparatorun kızı olunca, hakan da hukuken Sui imparatorunun damadı oldu. O halde neden selâmlamıyor? Yoksa prenses unvanını alamaz' dedi. Sheng'in bu sözlerine gülen Shê-t'u (İşbara), Ta-guan'a⁸⁹ eşimin prenses olarak takdim edilmesi için eğilmek gerekiyor, biz de kabul edelim' dedi. Neticede Shê-t'u(İşbara) eğilerek Sui imparatorunun mektubunu aldı.

Elçiler dönüşlerinde imparatora bu konu hakkında tam istediği gibi bir rapor hazırlayarak sundular. Yapılan törenle Sheng üç makam birden terfi ettirilerek savaş arabaları ve süvarileri generalliğine tayin edildi.

Yedinci yılda (587) Shê-t'u(İşbara) öldü. Bunun üzerine Sheng özel elçi olarak onun kardeşi Ch'u-lo-hou'yu Mo-ho⁹⁰ Hakan olarak selâmlamağa gönderildi. Shê-t'u'nun oğlu Yüng-lü⁹¹ Yabgu Hakan oldu⁹².

87- 楊氏

88- 大義

89- 達官

; Ta-guan'ın Eski Türk unvanlarından Toygun'un Çince karşılığı olduğuna dair, bk. Kafesoğlu, ayn. esr., s.247, 249.

90- 莫何

; Baga unvanı için bk. Donuk, ayn. esr., s.4

91- 雍闥

92- 葉護

; Yabgu unvanı için bk. Donuk, ayn. esr., s.69

Ch'u-lo-hou, Sheng ile imparatora mesaj göndererek ' A-p'o Tanrı tarafından felâkete uğratıldı. 5-6 bin askeri ile dağların ve vadilerin arasına gizlendi⁹³. İmparatorun emirlerini duyunca vergi ve hediyeler sunuyor, sonra askerive siyasî müzakereler yapıyorsunuz' dedi. Bunun üzerine Yüeh-an⁹⁴ memuru Yüan Chia⁹⁵ ' lütfen onun(Ch'u-lo-hou) başını kesip bir sırtığın ucuna geçirerek cezalandırınız' derken; Wu-yang⁹⁶ memuru Li Ch'ung⁹⁷ lütfen hayatta kalsın, Çin'e saldırıya geçtiği zaman savaşta açık bir şekilde yenilerek cezalandırılmalıdır' dedi. Bu arada imparator, Sheng'a'nasıl yapalım'diye sordu.

Sheng cevap olarak ' eğer Gök-Türkler Çin'e saldırırlarsa Ch'i'ler gibi aynı şekilde cezalandırılmalıdır, şimdi bütün kardeşler birbirleriyle savaşarak memleketi mahvetmek üzereler. A-p'o'nun kötülüğüne karşı memleketi koruyamazlar çünkü büyük maddi sıkıntı (kıtlık) içindeler, dolayısıyla A-p'o onları üzerine çekerek öldürür, ikisinin aynı yerde buluşup anlaşmaları çok uzak ihtimal' dedi.

Sekizinci yılda(588) Ch'u-lo-hou öldü. Bunun üzerine imparator, Sheng'ı taziyetlerini bildirmek üzere tekrar Gök-Türklerle yolladı. Sheng eskiden yaptığı gibi bir çok değerli he-

93- Ch'u-lo-hou tahta geçince A-p'o'nun üzerine yürüyerek onu bozguna uğratmıştı.

94- 樂安

95- 元楷

96- 武陽

97- 李充

dileri yêni hakan Yüng-lü'ye sundu.

On üçüncü yılda Sui hanedanının muhalifi olan Yang Ch'in Sui ordularına mağlup olarak Gök-Türk ülkesine kaçtı. Çeşitli hileler ile P'eng kalesi⁹⁸ memuru olan Liu Ch'ang⁹⁹ ile beraber Yü Wen-shih¹⁰⁰ ailesinin kızı olan Ta-i prensesi Sui hanedanına karşı hareket etmeğe ikna ettiler. ve isyan planları yapmağa başladılar. Hakandan, prensesin gelmesine müsaade etmesini istediler. Bunu prenses gizlice hakana söylemiş ve o da inanmıştı. Sonra Yüng-lü Hakan vergi göndermeği durdurdu. Bunun üzerine imparator, Sheng'ı tekrar Gök-Türklere göndererek, bu konuyu araştırmasını istedi. Gök-Türk ülkesine vardığında Sheng'a prenses söz ile hakaret etti ve saygı göstermedi; üstelik özel adamlarından An-sui-chia'yi¹⁰¹ Yang-Ch'in'e göndererek, onunla birlikte planlar yaptı, Yüng-lü-yü Sui imparatoruna karşı sephe almağa tahrik etti. Bunun üzerine başkente geri dönen Sheng durumu imparatora bir raporla bildirdi.

Sui imparatoru, Sheng'ı yine Yang Ch'in'in faaliyetlerini takip etmesi için yeniden Gök-Türk ülkesine gönderdi. Yüng-lü, Sheng'ı gayet isteksiz bir şekilde karşıladı ve ' biz misafirlir ile buradakileri(Yang Ch'in ve adamları) hangi tür insan olduklarına bakıp ayırmayız' dedi. Bunun üzerine Sheng, onun (Yüng-lü) Ta-guan(Toygun)'na rüşvet vererek kandırdı.

98- 彭城

99- 劉迺

100- 宇文氏

101- 安遂迦

Bunun üzerine Ta-guan Toygun)'ın adamları geceleyin Yang Ch'in-i bulunduğu yerde yakalayıp, Yüng-lü'ye gösterdiler. Böylece prensesin yaptığı gizli işler ortaya çıkmış oluyordu. Diğer devlet adamları bu durumla alay ettiler. Neticede Yüng-lü, An-sui chia'yı tutukladı. Aynı zamanda Sheng'i mükafatlandırıp geri gönderdi. İmparator, Sheng'in bu faaliyetinden ç : memnun olarak, onun unvanlarına K'ai-fu¹⁰² unvanını ilâve etti. Daha sonra tekrar kuzey yabancılarının içine gönderdi. Gök-Türk ülkesine gizlice giden Sheng, Yüng-lü'nün hatunu olan Ta-i prensesi öldürdü ¹⁰³.

Yüng-lü(Tou-lan Hakan) yeniden elçi gönderip evlilik teklifinde bulundu, Sui hanedanı sarayında evliliğe müsaade edilip edilmemesi konusunda müzakereler yapıldığı sırada Sheng imparatora şöyle bir rapor sundu: ' Bendeniz Yüng-lü (Tou-lan) 'yü gördüm. Büyü bir titizlikle inceledim ki; özellikle ayrılıkçılar(Batı Gök-Türk) tarafında büyük çatlaklar var. Bu nedenle devlete güvenmekten kaçınıyorlar. Evliliğin yapılmasına müsaade edilsin, aksi takdirde (Yüng-lü) Çin'e saldırabilir. ¹⁰⁴ Eğer, şimdi Shang prensesi alırsa saygı ve hürmet kazanacaktır.Yoksa hakan olmak isteyen Jan-kan(T'u-li) onun kuvvetini kendi tarafına çekerek kuvvetlenecek ve isyan ederek, korkarım planımızı uygulamak zorlaşacaktır¹⁰⁵.Çünkü Jan-kan, Ch'u-lo-hou'nun oğludur. Şimdi, bendenizin iki devirde gördüğü gibi

102- 開府;

103- İlk kez Ta-p'o'ya gelin olarak gelen bu prenses, İşbara, Ch'u-lo-hou ve Tou-lan ile evlendi.

104- 尚

105- Çin'in 581'den beri uygulamaya çalıştığı Gök-Türkleri bölme planının gerçekleşmesi zorlaşacaktı.

askerî yardım sağlamak için evlenmek ve müttefik olmak istiyorlar, evlenmeğe müsaade edilmez ise güneye doğru saldırıya geçecekler, askerleri az güçleri zayıf kolayca yenilip, itaate alınabilirler, memurların hepsi Yüng-lü (Tou-lan Hakan)'ye düşmanca tavır almışlar sanıyorlar ki; Çin'in sınırlarını tehdit ediyor'.

İmparator Wen, Sheng'in dediklerini uygun buldu; Sheng'i Jan-kan'a göndererek onu teselli etti. Ayrıca prenses Shang'ın Yüng-lü(Tou-lan) ile evlenmesine müsaade edildi.

On yedinci yılda (597) Jan-kan, 500 süvariye Sheng ile beraber Sui sarayına göndererek bir Çin prensesi ile evlenmek istedi. Tsung¹⁰⁶ ailesinin kızına An-i prenses unvanı verildi. Sheng ile beraber Gök-Türk ülkesine gönderilip Jan-kan ile evlendirildi. Sheng, Jan-kan'a kendisine bağlı boylar ile birlikte güneye hareket ederek Ötüken'e yerleşerek burada oturmasını söyledi. Sonra Yüng-lü (Tou-lan Hakan) hastalandı. Bunun üzerine Jan-kan hızla gelip Ötüken'de kontrolü ele aldı; bu arada memlekte hakim olmanın yollarını arıyorken, teşrifatsız kaba bir şekilde elçi gönderip imparatora durumu bildirdi.

On dokuzuncu yılda (599) Jan-kan, elçi Sheng vasıtasıyla Sui imparatoruna haber gönderip Yüng-lü(Tou-lan)'nın Çin'e saldıracağını bildirdi.

Yüng-lü (Tou-lan), Ta-t'ung kalesine saldırmayı planlıyordu. Bunun üzerine imparator altı kumandana tedbir almaları için fermanlar gönderdi. Ayrıca Han-yang'daki¹⁰⁸ askerî yığınağı

106- 宗

107- 度斤蓄鎮

108- 漢王

Çin Seddinin kuzeyindeki yollara dağıtarak savaşa hazırlandı. Yüng-lü alınan bu savunma tedbirlerinden çok çekindi ve tekrar Tardu'nun tarafına dönerek kuvvetlerini onunla birleştirdi. Beraberce aniden Jan-kan'a saldırdılar. Çin seddinin kuzeyindeki topraklarda olan bu savaşta Jan-kan ağır bir mağlubiyete uğradı; büyük ve küçük kardeşleri, yeğenleri öldürüldü. Kendisine (Jan-kan) bağlı olan boylar perişan olarak dağıldılar. Sheng ve Jan-kan sadece beş süvari ile birlikte dar bir geçitten geçerek güneye kaçtılar. Gece sabaha kadar 100 li'den fazla¹⁰⁹ yürüdüler. Bu arada bir kaç yüz süvari daha topladılar. Giderlerken kendi aralarında şöyle konuşuyorlardı: "Şimdi askerlerimiz yenildi ve saraya dönüyor, yenilmiş bir insana nasıl davranılır?" Gök-Türk ülkesindeki isyancılar gelmiş olmalarına rağmen aralarında ayrılık yoktu; bu nedenle birbirlerine yardım etmeliydiler. Sheng, onun aklından geçenleri anlamıştı ve gizlice uzak bir kasabaya adam göndererek, işaret ateşi yaktırtmasını emretti. Jan-kan dört adet işaret ateşini görünce Sheng'a 'kale yukarıda; neden işaret ateşi yaktılar' diye sordu. Sheng * kale yüksekte uzaktan yağmacıların geldiği görüldüğü zaman bizim ülkemizde şu metod uygulanır; yağmacılar az ise iki ateş yakılır, çok ise üç ateş yakılır, çok kalabalıklar ve durum çok acil ise dört büyük ateş yakılır, çünkü böylece memurlar yağmacıların çok olduğunu rahatça öğrenirler.'

Jan-kan çok korktu ve adamlarına dedi ki: 'Takip eden askerler sıkıştırdı, ayrıca kaleden dışarı atılabiliriz (Kaleye de sokulmayabiliriz)'. Sonra kaleye girdiler. Sheng, onun Ta-

109- 里 ; Li, Çin uzunluk ölçüsü birimi olup, bir Li yaklaşık olarak 530 metreye eşittir.

guan (Toygun)'ını diğer adamlarına kumanda etmesi için kalede bırakırken, kendisi Jan-kan ile birlikte hızla imparatorun yanına gitti. İmparator, Sheng'in bu hareketinden çok memnun olarak, ona Sol Hsün-wei-piao-ch'i¹¹⁰ generalliği rütbesini tevcih etti, ayrıca Sheng'i özel elçi olarak Gök-Türk ülkesi işi ile görevlendirdi.

Sheng, teslim olması için Yüng-lü'ye adam gönderdi; çünkü onun bölgesinde felâket olduğunu biliyordu. Bu felâkette bir kaç yüz Li'yi aydınlatan gök kuşağı vardı. Yağmur ve kan üç gün sürdü. Askerbarakalardan yıldızlar yükseliyordu; gök gü-rültüsü gibi bir ses vardı. Her gece kendisi de ürküp şaşırı-yordu. Sui memurlarının geri dönmesini söylediler¹¹¹.

Bu gelişme üzerine Sheng imparatora bir rapor sunarak, Gök-Türklere saldırı yapılmasını istedi. Tou-su¹¹ (bir Gök-Türk tegini) ve beraberindekiler Jan-kan'ın bulunduğu Çin toprak-larına döndüler. Çin'e gelen bu insanların sayısı 10 binden fazla idi. Sheng, bunları emin bir yere yerleştirdi. Neticede Gök-Türkler seve seve imparatorun tabiiyetine girdiler ve Jan-kan'ın, İ-li-mi-tou-Ch'i-jen¹¹³ unvanıyla hakan olmasını kabul ettiler.

114

Gök-Türkler, Wu-an sarayında ok yarışı yapmak istediler. aralarından 12 mükemmel okçu bu iş için seçildi ve seçilen bu 12 kişi iki gruba ayrıldı. Ch'i-jen (Jan-kan) ' Ben, Ch'ang

110- 勤衛馬票騎

111- Anlaşıldığına göre Yüng-lü(Tou-lan)'nün hakim olduğu böl-gede büyük karışıklıklar çıkmıştı.

112- 都速

113- 意利彌豆啓人可汗

114- 戡安

Sun-sheng elçi sayesinde göğün oçlunu görebildim; şimdi ok yarışısı yapıılıyor, ben yarışa onun gurubunda girmek istiyorum'. dedi. İmparator da müsaade edince, Sheng'a altı ok verdi. Sheng okların hepsini geyiğe sapladı ve Ch'i-jen (Jan-kan)'ın ekibi yarışmayı kazandı. Bu arada havada çaylak gurubunun uçtuğu görüldü. İmparator ' memurlar çekilsin ben atayım' dedi ve on adet ok atıp dokuz tanesini isabet ettirdi; sonra memurlara toplamalarını emretti.

Bundan sonra Sheng uzun süre yalnız oturdu. Daha sonra imparator 50 bin kişi ile Shou-chou¹¹⁵ bölgesindeki Ta-li¹¹⁶ kalesinin tamirine gitmesini emretti.

An-i prenses (Ch'i-min Hakan'ın hatunu) ölünce yerine İ-Ch'eng unvanlı prenses özel elçilik heyeti ile gönderilerek Jan-kan (Ch'i-jen-Ch'i-min)'la evlendirildi. Bu vesileyle Jan-kan'ın yanında bulunan Sheng şöyle bir rapor verdi: ' Jan-kan'a bağlı boylar kalabalıklaşıyor. Çin Seddinin iç tarafında olmalarına rağmen yine eskisi gibi Yüng-lü(Tou-lan Hakan)'nün kontrolü altında bulunuyorlar. İleride zorluk çıkaracaklar. Belirli bir yerde fazla oturmamaları gerekir. Bunları (Jan-kan'a bağlı boyları) Wu-yüan'e¹¹⁷ nakletmenizi rica ediyorum. Nehir (sarı Irmak) Hsia¹¹⁸ ve Sheng¹¹⁹ eyaletlerinin arasında doğudan batıya

115- 胡州

116- 大和

117- 五原

118- 夏

119- 勝

tabii sınır olur; kuzeyden güneye ise 400 Li uzunluğunda kanal kazdırılsın ve bu bölgenin içinde ikamet etmeleri emredilsin; burada hayvanlarını otlatırlar ve Yüng-lü (Tou-lan)'nın kontrolünden kurtulurlar, ayrıca insanları sessiz ve sakin olup emniyette dururlar'. İmparator, Sheng'in dediklerini doğru buldu.

Yirminci yılda(600) Tou-lan Hakan çok zor duruma düştü. Kendi maiyetindeki adamlar tarafından öldürüldü. Sheng, bu durumu şöyle bir rapor vererek imparatora bildirdi: ' Bendeniz sınırları ziyarette gördü kü; savaşta başarı var. Gök-Türkler kendi içlerinde birbirlerinden korkup, ayrılıyorlar. Liderleri öldürüldü. Jan-kan'ın Gök-Türk ülkesine gönderilerek onları idaresi altına almasını rica ediyorum. Çünkü onlara liderlik etmesi lâzım'. Bunun üzerine imparator, Jan-kan'ın ülkesine dönmesine müsaade etti. Gök-Türk ülkesine dönen Jan-kan (Ch'i-min)'a diğer Türk boyları gelip itaat etmeğe başladı. Tardu, bu durumdan endişelendi ve ordusunu toplayarak savaşa hazırlandı.

İmparator bir ferman ile Sui'e itaat etmiş olanlarla birlikte Sheng'a Ch'in-Ch'uan-hsing-chün-tsung-guan¹²⁰ unvanını verdi. Chin¹²¹ eyaleti kralı Kuang¹²² ile Sheng, Tardu ile savaşmağa gittiler. Gök-Türk ordusu ile Çin ordusu karşılaştı ise de Tardu'yu yenemediler. Bunun üzerine Sheng şöyle bir fikir ileri sürdü; ' Gök-Türklerin su içtiği pınara kolayca zehir a-

120- 秦川行軍總管

121- 晉

122- 廣

tılabilir'.

Sonra zehiri alarak Gök-Türklerin su içeceğipınarlara akıttı. Tardu'nun adamları ve hayvanları bu sulardan içti. Bir çoğu öldü. Tardu' şaşırılmış olarak dedi ki; ' Tanrı suyu bulan-dırarak beni cezalandırıyor mu?'. Sonra Tardu geceleyin geri çekildi. Sheng, onu takip ederek binden fazla adamının başını kesti, yüzden fazla adamını esir aldı. Bin baş hayvanını yakaladı. Wang buduruma çok sevindi ve beraberce eğlendiler. Bir Göl Ta-guan(Toygun)'ı gelip teslim oldu. Bu Ta-guan(Toygun) oturduğu sırada dedi ki; ' Gök-Türklerin içinde büyük bir Ch'ang Sun-sheng kumandanın korkusu var . Onun sesini duyunca gök-gürültüsü diyorlar. Atla giderken gördüklerinde ise yıldırım diyorlar'. Bunun üzerine Wang dedi ki; ' muhterem general öfkelenildiği zaman ulu ülkemin (Çin'in) dışındaki yerleri sarsıyor. Bu ne hayret verici kuvvettir?'.
Göl Ta-guan

Kumandan (Sheng) geri döndükten sonra K'ai-fu-i'lik¹²³. rütbelerinden üç derece daha aldı. Sheng, Ta-li¹²⁴ kalesine gönderildi. Oranın halkını himaye ederek, yeniden güvenlerini kazandı.

Sheng, Jen-shou saltanat devresinin ilk yılında bir temsilci ile imparatora rapor sunarak dedi ki; ' Ben gece merdivenleri çıkarken kuzeyde ıssız yerlerde kırmızı bir bulut gördüm ki; uzunluğu yüz Li'den fazla, hepsi ağır yağmur taneleri gibi yere düşüp, yayılıyorlar. İhtiyatla eski kitapları tetkik ettim. Oranın ismi kan saçıyor. O ülkenin(Doğu Gök-Türk ülkesi) halâ yıkılması gerekiyor. Hsiung-nu'ların yıkıldığı gibi. Şimdi zaman uygun'. İmparatorun emriyle Yang Suo'nun kumanda ettiği

123-開府叢

124-大利

ordu, birinci kumandan ve himaye edecek elçi olarak da Sheng Jan-kan (Ch'i-min Hakan)'ın yanına gönderildi. Bu ordu, Jan-kan'ın kuzey bölgesinde yaptığı savaşta ona eşlik etti.

İkinci yılda(602)¹²⁵ generaller Pei-ho¹²⁵ bölgesinde dinlendiği sırada Gök-Türklerden Ssu-li Ssu-chin¹²⁶ kendisine bağlı olan askerler kumanda ederek , Jan-kan ve Çinlilerden oluşan orduya saldırdı. Sheng ve general Liang Mo¹²⁷ savaş sahasından kaçtılar. 60 Li'den fazla bir alandan sonra, bu erkinin askerlerini çevirdiler¹²⁸. Neticede erkinin askerlerinin çoğu teslim oldu. Bundan sonra Sheng, Jan-kan'a memurlarını nasıl idare edeceğini öğretti. Kuzey taraflarındaki T'ieh-lê(Tölös)ler ve diğer isyan etmiş olan Türk boyları korkularından teslim oldular.

Üçüncü yılda(603) T'ie-lê, Fu-li¹²⁹, Chü-hun¹³⁰, Hsie-sa¹³¹, Ssu-chie¹³², A-p'a, P'u-gu ve ondan fazla boy birleşerek, hep bir-

125- 仁壽; 601-605 arasındaki saltanat devresi:

126- 思力俟斤

127- 梁默

128- Uzun süre Gök-Türklerin arasında kalan Ch'ang Sun-sheng'in onlardan Türk savaş taktiği olan 'Turan taktiği'(ni öğrenip burada uyguladığı anlaşılmaktadır.

129- 伏利

130- 貝渾

131- 斜陸

132- 思結

133- 阿拔

134- 僕骨

den Tardu'ya yüklendiler. Tardu'dan Çin'in itaatine girmesini rica ettiler. (Kabul etmeyince de) yapılan savaşta büyük bir hezimete uğrayan Tardu, batıya, T'u-yü-hun'lara sığındı.

Sheng, Jan-kan(Ch'i-min)'ı sağlam bir şekilde Gök-Türk tahtına yerleştirdikten sonra Çin'e geri döndü. Döndüğünde imparator Wen'in ölüsü ile karşılaştı. (Yine de) emekliye ayrılmadı; çünkü yeni imparator Yang¹³⁵, onu iç işlerinde yeni bir vazifeye tayin etmişti. Aynı gün Sheng'a Sol Ling-chün¹³⁶ generalliği unvanını tevcih etti...(Daha sonra Sheng, Çin'de bir valinin isyanını bastırdı)....

Ta-yeh¹³⁷ saltanat devresinin üçüncü yılında(607) imparator Yang kara ağaç ormanlarında bir şenlik düzenledi¹³⁸. Bu arada sınırların kuzeyine çıkıp gezmek istedi; bu nedenle askerlerini bütün ihtişamıyla düzene sokup silâhlandırdı. Sonra Gök-Türk topraklarına girdi. Cuo¹³⁹ bölgesindeki sınırlara vardığında, Jan-kan'ın kendisinin bu hareketinden korkmasından endişe ederek, Sheng'ı tekrar elçi olarak onun yanına gönderdi. Gök-Türk merkezine vardığında Sheng, imparatorun bütün maksadını Jan-kan'a teferruatıyla anlattı. Jan-kan, Sheng'ı dinledikten sonra kendisine bağlı bütün boyları durumu görüşmek üzere devlete çağırdı. Hsi¹⁴⁰, Shih-wei¹⁴¹ ve ondan fazla başka boyun liderleri Gök-Türk merkezinde toplandı. Otağda

135- 煬帝

136- 左領軍

137- 大業 ; 605-617 yılları arasındaki saltanat devresinin adıdır.

138- 榆林 ; Shuo eyaletinin kuzeyinde, Çin Seddinin bitiştiğindedir.

139- 涿

140- 雷

141- 室韋; Bir Ch'i-tan boyu, bk. Eberhard, ayn. esr., s169

bulunan bazı otlar pis koku saçıyor. Sheng, bu otların temizlenmesi gerektiğini söyledi. Jan-kan bütün haşmetiyle boy-ları gösterdi ve çadırın önündeki otları işaret ederek ' bun-lar gerçekten güzel kokuyorlar, garip kokusu yok' dedi. Sheng tekrar ' göğün oğlu seyahata çıktı; hepiniz kendi ellerinizle süpürüp temizlemelisiniz. İmparatorun geçeceği yerler temiz ol-malı ki kalbinizdeki saygıyı da göstermiş olursunuz. Simdi o-tağda bol miktarda kokulu ot var. Ben diyorum ki; güzel koku-lu olanları bırakalım diğerlerini atalım' dedi¹⁴². Jan-kan çok tedirgin oldu ve ' köleniz suçlu, kölenizin eti ve kemiği gö-ğün oğlunun olsun' dedi.....

Daha sonra İmparator, Yen-men'da Gök-Türkler tarafından kuşatılınca(615) içini çekerek ' Şimdi Büyük diplömat Ch'ang Sun-sheng olsaydı. Gök-Türkler buraya kadar gelemezdi' dedi."

Yü Ch'ing-tsê (SS,12b,13b)

"İkinci yılın kışında(582) Gök-Türkler saldırıya geçerek Çin topraklarına girdiler. Ch'ing-tsê baş kumandan tayin edil-di. Hava çok soğuk olduğu için askerlerin çoğu dondu ve binden fazla asker telef oldu. Pien¹⁴³ generali olan Ta-hsi Chang-ju¹⁴⁴ 2 bin kişilik süvari kuvveti ile başka yoldan GökTürk kuvvet-lerine ulaştı. Fakat Gök-Türkler, bu kuvveti her taraftan ku-şattılar. Fevkalade tehlikeli olan bu durumda Ch'ing-tsê karar-gâhından çıkmayarak yardım etmedi. Neticede Chang-ju tek başına yardımsız savaşmak zorunda kaldı. Çok sayıda Çin askeri öldü.

142- Bundan maksad Gök-Türk ülkesindeki bazı obyların Çin'in i-taatına girmediği imâ edilmesidir.

143- 偏

144- 達奚長儒

Çin imparatoru, Ch'ing-tsê'nin bu hareketine pek kızmadı, üstelik ona Shang-shu-yo-shê'lik¹⁴⁵ rütbesini verdi.

Sonra Gök-Türklerin içinde karışıklık arttı. Gök-Türk hakani Çin'den yüksek rütbeî bir elçi rica etti. Bunun üzerine imparator (Wen) , Ch'ing-tsê'yi elçi olarak Gök-Türklere elçi olarak gönderdi. Gök-Türk hakani Shê-t'u (İşbara), önce gücüne güvenerek Ch'ing-tsê'yi gururlu bir şekilde selâmlamak istedi. Bunun üzerine elçi, Shê-t'u'yu azarlayarak bu işi gerektiği gibi yapmasını istedi. Shê-t'u kabul etmedi. Bu sırada onun ülkesinde bulunan Ch'ang Sun-sheng tekrar durumu ona izah ederek yapması gerekenleri söyledi. Neticede Shê-t'u ile kardaşı yabgu (Ch'u-lo-hou) beraber eğilerek selâmladılar ve imparatorun mektubunu aldılar. Daha sonra Shê-t'u kendini Çin'in vassalı ilân ederek, Çin'in ebedî tâbi müttefik devleti olarak kabul edilmesini rica etti.

Ch'ing-tsê ilk elçiliğe çıktığında Kao-tsu(imparator Wen) demişti ki; ' Gök-Türklerde daim olarak tutunmak istiyorum. Bir tane damızlık erkek at ve elli üç tane dişi at sunulsun'. Shê-t'u, Ching-tsê ile görüştüğü vakit bin baş at hediye etti¹⁴⁶. Ayrıca kızını Ch'ing-tsê ile evlendirdi. Yani imparatorun şerefi Ch'ing-tsê ile yükseldi. Başarılı geçen bu ziyaretin dönüşünde Ch'ing-tsê'ya hiç bir şey sorulmadan Shang-chu-kuo¹⁴⁷ unvanı tevcih edildi; Lu¹⁴⁸ ülkesine memur olarak tayin edildi ve

145- 尚書右射; Gizli servis memuru ve Sağ taraf nişancısı

146- Çinlilerin nazarında Türk atları daima çok iyi olduğu için, bu atlardan elde edebilmek bir gurur kaynağı idi.

147- 上柱國 ; Bu u van devletin direği manasına gelmekte olup imparatora olan yakınlığı ifade etmekteydi.

148- 魯國 ; Şimdiki Shan-tung eyaletinde bir bölge idi.

bin ailenin beslendiği bir timara sahip oldu..."

Su Wei (SS,41-9a,10a-b)

" Gök-Türk hakanı Tou-lan sık sık sınırlara tecavüz ediyordu. Bunun üzerine Su Wei¹⁴⁹ elçi olarak gönderilerek, hakanın yanına gitti. Orada hakanla barış ve dostluk kurdu¹⁵⁰. Ayrıca hakan elçi göndererek Çinimparatoruna hediyeler sundu. Bu başarısından dolayı Su Wei orgeneralliğe terfi ettirildi...."

" Sonra imparator Yen-men¹⁵¹ kalésine gitti.(İmparatorun Yen-men kalesinde olduğunu öğrenen) Gök-Türkler kaleyi her tarafından kuşattılar. İmparator ve yanındakiler, bu tehlikeli durumdan korkmağa başladılar.İmparator süvarileriyle birlikte bu kuşatmayı yarararak kaleden çıkmak istiyordu. Bu sırada Wei, imparatora ' kaleyi korumak için bizim yeterli kuvvetimiz var. Süvariler yerlerinde kalsın, majesteleri geniş avantajlara sahip neden kolayca bu tehlikeyi atlatmıyoruz ki?' dedi. İmparator bunun üzerine durakladı ve kuşatmayı yarmaktan vazgeçti.Gök-Türkler kuşatmayı kaldırıp, gittiler¹⁵². Sonra imparator kargâhını T'ai-yüan'e (başkent) nakletti....."

149- 蘇威

150- Su Wei'in, GÖk-Türk ülkesinde bir müddet kaldıktan sonra geri döndüğü anlaşılmaktadır.

151- 雁門 ; Bu gün kıta Çin'de Ho-nan, Shen-hsi, Chiang-su ve Shan-hsi'de Yen-men adlı yerler vardır; ancak burada bahsedilen Yen-men Shan-hsi eyaletindeki yer adıdır.

152- Gök-Türklerin kuşatmayı kaldırmasının sebebi, imparatorun gizlice Shih-pi Hakan'ın hatunu olan İ Ch'eng prensese elçi göndererek(bu elçinin adı hakkında kaynaklarda malumat yoktur) Gök-Türk Hakanını, ülkenin başka bir yerinde isyan

P'ei Chü (SS,67-10a)

" Gök-Türkler kuvvetlendikleri zaman Tou-lan Hakan ,Ta İ prenses ile evlendi(Ta İ prenses 580 yılında Chou hanedanı tarafından Ch'ien Chin prenses ünvanıyla T'a-p'o'ya gelin olarak gelmiş, daha sonra sırasıyla hakan olan İşbara ve Ch'u-lo-hou ile evlenerek Sui hanedanı döneminde de si yası pozisyonunu devam ettirmişti).Ta İ prenses Yü Wen ailesinin kızı idi¹⁵³.

Neticede Tou-lan Hakan'ın idaresindeki Gök-Türkler sınırlara bir kaç kez tecavüz ettikten sonra, prenses Sui imparatorluğu içindeki Soğd'lar ile gizli ilişki kurdu¹⁵⁴, Chü, imparatorun Tou-lan'a, Ch'ang Sun-sheng'ı elçi olarak gönderip, durumu hakana anlatarak, prensesi öldürtmesini rica etti. İmparator, Chü'nün dediklerini kabul etti ve Ta İ prenses görüldüğü yerde (Ch'ang Sun-sheng tarafından) öldürüldü.

Sonra Tou-lan ile T'u-li arasında anlaşmazlık çıktı. Bu arada Çin askerî yığınakları sık sık tecavüze uğradı. İmparator T'ai-p'ing-kung-shih¹⁵⁵ unvanlı Wan Sui¹⁵⁶ hâzıkât ordusu başkumandanı olarak Ting-hsiang¹⁵⁷ yoluna çıkmasını emretti. Chü çıktığı şayiasını yaydırtmış olmasıdır.

153- 宇文 ; Yü Wen, Chou hanedanının mensup olduğu kabilenin adıdır.

154- Bu sırada Ta İ prenses Çin'deki Sui Hanedanının muhalifleri ile temasa geçerek hakanı Sui aleyhine kışkırtmaya başlamıştı.

155- 太平公史

156- 萬歲

157- 定義 ; Liu yerini belirtmiyor, bk. ayn.esr.,I,s,85.

Şimdi, Shan-hsi'nin P'ing vilayeti sınırları içindedir.

ise harekât orduları yüksek memuru olarak¹⁵⁸, Çin Seddi'nin kuzey taraflarında Tardu ile savaşarak, onu yendi. Wan Sui ise yaptığı savaşlarda yenildi.¹⁵⁹ Bu başarıların hepsi buraya (biyografiye) kaydedilmedi¹⁶⁰.

İmparator(Wen), önceleri Ch'i-min (Jan-kan veya T'u-li) Hakan ile barış halinde idi. Bu yüzden Chü'ye gidip, Ch'i-min'i (Tou-lan ve Tardu'ya karşı Çin tarafından yeterince desteklenmediğinden dolayı) teskin ve tesalli etmesini emretti. Bu vazifeden döndükten sonra Chü, Shang-shu-tso-yung'luk¹⁶¹ makamına terfi ettirildi.....

Batı bölgelerinde yaşayan yabancıların hepsi kuvvetlendir ve askerî bakımından da fazla geliştilediler; Çin ile pazarlara dayanan ticarî ilişki kurdular. İmparator Chü'den bu işi idare etmesini istedi. Chü, imparatorun uzak bölgeleri kontrol altına almak istediğini biliyordu. Hepsi tüccar olan Soğd(Hu)'ların

Çin'e geldikleri zaman onların rehberliği sayesinde geleneklerini, dağlarını ve bölgelerini kolayca öğrendi. Sonra üç bölümden ibaret olan Hsi-yü-t'u-chi(Batı Bölgelerinin haritası)¹⁶² adlı eserini yazarak saraya geldi¹⁶³ ve bunu imparatora sundu.

Bu sırada Chü, imparatora dedi ki; 'Bendeniz duydu ki;

158- 長史

159- SS'da her ne kadar açık bir şekilde belirtilmemiş ise de Tardu'nun, Çin destekli T'u-li'ye karşı Tou-lan Hakan ile ittifak yaptığı ortaya çıkmaktadır.

160- Bu konu hakkındaki bilgiler aynı yıllığın değişik yerlerinde kaydedildiği ifade edilmek istenmiştir.

161- 尚書左丞

162- 西域圖記

163- P'ei Chü, Batı Türkistan'a yönelik siyasîetini Tun-huang'da oturarak takip etmiştir.

Çin Tarihinin ilk devirlerinde Hsia imparatoru Yü'nün belirlediği dokuz eyaletin içine dahil olmayan bölgelerde¹⁶⁴, Ch'in¹⁶⁵ bölgesinde toplam 6 küçük ülke var. Burada konakladım ve T'ao¹⁶⁶ nehrini gezdim. Batılı yabancıların değişik boylarını tanımak için onlar gibi yaşamaya meyledip, bir sürü fedakârlığa katlanıp, bütün ibadet şekillerini öğretmeye çalıştıysam da başarılı olamadım¹⁶⁷. Bu konuya dair bilgiler kitaplarda yetersiz. Han hanedanı zamanında Hsing Chi¹⁶⁸ adlı bir kişi nehrin sağ tarafından kayd etmeye başlamış; 36 ülke varmış, sonra buralarda 55 krallık kurulmuş, bunlar tam olarak Çin'in idaresine alınmış, sonra sadakâtsizlik gösterip, isyan etmişler ve Çin'e saldırılarda bulunmuşlar.

Hou Han zamanında¹⁶⁹ P'in Fei,¹⁷⁰ bu bölgenin resmî işlerine bakan kişi olmuş. Ta-wan¹⁷¹ ülkesinden bu tarafa (doğusundaki bölgeleri) ele geçirilip, itaate alınan, ailelerin sayısı ve bütün ülkelerin dağlarının, derelerinin isimlerini, yetiştirdiği ürünleri, imâl ettiği eşyaları, geleneklerini bilmesine rağmen kaydetmemiş; (dolayısıyla) o nesillerin hepsi bunu duyamamış ve yıllıklara bu şekilde (eksik ve az) kaydedilmiştir.

164- Yani Sarı Irmak'ın havzasının dışındaki bölgelerde

165- 秦

166- 洮

167- Çin'in gelenek ve göreneklerini öğretmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

168- 興 其

169- Sonraki Han hanedanı M.S.25-220 yılları arasında hüküm sürmüştür.

170- 賴 隆

171- 大宛 ; Fergana bölgesinin Çin kaynaklarındaki en eski ismidir.

Aradan çok zaman geçtikten sonra kendi içlerinde birbirilerine düşerek, perişan oldular. Büyük ihtimalle birer feodal devlet haline gelerek, eski isimlerini değiştirip, şimdiki isimlerini almışlar. Yine muhtemelen insanları da eski insanları değil, çünkü halkların isimleri karışmış, yer isimleri de değişmiş vaziyette; Jung'lar¹⁷² ile Ti'lerin¹⁷³ sesleri farklı olduğu için bu işi tetkik etmek oldukça zor.

Yü-t'ien'in¹⁷⁴ kuzeyinde, Tsung-ling'de¹⁷⁵ önceki tarihlerde yapılan araştırmalara göre, otuzdan fazla devlet var. Bunlar birbirlerini vahşice katlederek yıkmışlar. 10 tanesi ayakta kalarak varlığını devam ettirirken eriyip, gitmişler. Bütün bu bölge boşalmış, sadece askerlerin dolaştığı bir saha haline gelmiş; şimdi hatırlamak ve tanımak mümkün değil. Onların hükümdarı yeniden Çin ve diğer doğulu yabancılardan ayrılmadan, onların gelenek ve kanunlarından faydalanarak, halkına liderlik etti. Bu arada kendi kültürünü değiştirmeden devam ettirdi.

Saraya geldiklerinde hepsi vergi getirmişlerdi. Uzaklara gidemediğim için bu bilgileri şüpheli karşıladım. Kapalı olan pazarları araştırıp, kitaptaki biyografide anlattım¹⁷⁶.

Bütün Soğd'lari ziyaret ettim. Bilgiler hakkında endişem olduğu zaman halkın konuştuklarını aynen tercüme ettim. Yerli halkın giydiği süslü elbiseleri, kral ve halkın davranış şekillerini renkli bir şekilde yazdım ve bunlar' Batı Bölgeleri Plan ve

172- 我 ; Çinlilerin, Çin'in batısında yaşayan yabancılara verdiği isimdir.

173- 狄 ; Çinlilerin kuzeylerinde yaşayan yabancılara verdiği genel isimdir.

174- 于阗 ; Hoten şehrinin Çin kaynaklarındaki ismidir.

175- 葱嶺 ; Pamir Dağlarının Çin kaynaklarındaki ismidir.

176- Yani hazırlayıp İmparatora sunduğu raporda bunlardan bahsettiğini belirtmek istiyor.

Hatıraları'adlı eseri oluşturdu. Hepsi üç bölüm halinde 44 ülkeyi ele alıyor, Çok zor olduğu için harita yapamadım.

Batı Ch'ing'den¹⁷⁷yola çıkarak Pei-hai¹⁷⁸(kuzey denizi)'e vardım. 20 bin Li dolaşıp, kendimi tüccar gibi göstererek her tarafı gezip, tecrübeler kazandım. Her ülkenin içinde tuzak olma ihtimâli olduğundan, bazen uzak yerlere kaçarak saklandım. Boş, tehlikeli ve bilimeyen şeylere güvenemezdim. İmparatorun sarayına döndüğümde iki Çinli ile huzurunuza çıktım. Böylelikle Batı Bölgeleri kitabı meydana geldi.

Burada 20-30 kadar millet var; ayrıca ülkelerin krallarının adlarını ve değişmiş olan unvanlarını açıkladım. Aslında büyük bir kurnazlıkla, şimdi ne imâl ettiklerini ve Batı Denizine(Hsi-hai)¹⁷⁹kadar bütün yararlı şeyleri, çok fazla imâl ettikleri eşyaları kaydettim. O hükümdarın yalnız oturduğu dağın bulunduğu ülkenin ismi yoktu. Bir çok küçük kabileler ile meskûn idi. Bu kabilelerin sayıları çok olduğu için ayrıca kaydetmeye gerek görmedim. Tun-huang'dan¹⁸⁰başlayarak 'Batı Denizine' varan üç tane yol vardır. Bu üç yolun da stratejik önemi vardır.

Kuzey yolu Hami(i-wu)¹⁸¹'den başlayarak, Tölesilerin bulunduğu P'u-lei¹⁸²denizinden geçerek, Batı Gök-Türk Hakanının

177- 西頃

178- 北海 ; Baykal Gölü

179- 西海 ; Hint Okyanusu ve Akdeniz için genel olarak kullanılan isimdir.

180- 敦煌 ; Kansu'da bir şehir olan bu yer, Çin'in batıya açılan penceresi durumundadır.

181- 伊奘

182- 蒲類 ; Bugünkü Turfan'ın güneyinde bataklık gölüdür. ayrıca, bk Ögei, ayn. esr., s.77.

merkezine varır¹⁸³. Sonra Pei-lío¹⁸⁴ nehrini geçip, Fu-lin¹⁸⁵ ülkesine ulaştıktan sonra Batı Denizinde sona erer.

Ortadaki yol Kao-Ch'ang'dan¹⁸⁶, Yen-ch'i'ye¹⁸⁷, oradan Kuca'ya¹⁸⁸ varır. Sonra Lio-lê'dan¹⁸⁹, Pamirlerden geçer; sonra P'o-han'dan¹⁹⁰ aşır, Su-tui-sha-nâ¹⁹¹ ülkesine varır, Oradan Kang-kuo'ya¹⁹², sonra Ts'ao-kuo'ya¹⁹³, arkasından Ho-kuo'ya¹⁹⁴ daha sonra, büyük ve küçük An-kuo'ya ulaşır, Mu-kuo'¹⁹⁵dan geçer, sonra İran'a varır¹⁹⁶ Batı denizinde sona erer.

Güney yolu ise Shan-shan'dan¹⁹⁷ başlayarak önce Hoten'e varır. Sonra Chu-chü-p'o-çh'ang-p'ang-t'o'ya¹⁹⁸ ulaşır, Pamirlerden geçer; Tekrar Hu-mi'ye¹⁹⁹ varır, sonra T'u-huo-lo²⁰⁰ya,

183- Batı Gök-Türk Hakanlığının merkezi Akdağ idi.

184- 北流 ; Kuca şehri yakınında olmalıdır.

185- 拂林 ; Bizans imparatorluğunun Çin Kaynaklarındaki ismidir, ayrıca bk. Ögel, ayn. yer.

186- 高昌 ; Koço

187- 焉耆 ; Karaşehir

188- 龜茲 ; Kuca

189- 疏勒 ; Kaşgar

190- 鎊汗

191- 蘇對沙那國

192- 康國 ; Semerkand

193- 曹國 ; Kebud

194- 何國 ; Kosanya

195- 穆國

196- 波斯 ; İran'ın Çin kaynaklarındaki ismi

197- 鄯善 ; Turfan'ın güney batısında bir yer adıdır

198- 朱俱波唱槃陀 ; Hoten'in batısındadır

199- 言護 山 ; Hami

sonra P'a-tan²⁰¹ varıp, Fan-yeh²⁰² ve Ts'ao-kuo'dan²⁰³ geçerek Kuzey P'o-lo-men²⁰⁴ ulaşıarak, yine Batı Denizinde son bulur²⁰⁵.

Bu üç yol üzerinde bulunan ülkelerin her birinin kendi ara yolları da vardır. Güneyden kuzeye her yerle irtibat kurulabilir.

Bunun doğusunda olan Suvarnagotra Ülkesi(Nü-kuo)²⁰⁶ ve Güney P'o-lo-men Ülkesi ve diğerlerini takip ederek her yere gidilebilir. Bundan dolayı Hami, Koço ve Shan-shan, batı bölgelerinin penceresi durumundadırlar. Genel olarak hepsi Tun-huangda birleşirler, burası yolların boğazı gibidir.

Çin devletinin yükselmesi için kumandanlarımızın cesur olması lazım. Bunun için büyük bir gizlilik içinde(bulanık suyun içinden geçer gibi)buraları ulaşmalı ve bayrağı dikmeliyiz. K'un-lun dağı²⁰⁷ aştıktan sonra her şey avucunun içini tersine çevirmek kadar kolaydır, neden gidip de başarılı olunamamış? Fakat Gök-Türkler ile T'u-hun'ların²⁰⁸ ülkeleri Ch'iang Soğd'larının²⁰⁹

200- 吐火羅 ; Tohara

201- 帆延 ; Eftalitlerin ülkesi.

202- 曹國

203- Ügel, bunun Ch'ao Krallığı olduğunu bildiriyor, bl. ayn. yer.

204- 婆羅門 ; Hindistan

205- Görüldüğü gibi metinde geçen 'Batı Denizi' Akdeniz ve Hint Okyanus'u ifade etmektedir.

206- 女國 : Nü-kuo kadınlar ülkesi anlamına gelmekte olup Tibet'in batısındaki bölgenin ismidir.

207- 崑崙

208- 吐渾 ; T'u-yü-hun'ların yanlış yazılmış şeklidir.

209- 羌胡 ; Tibet'in kuzey doğusundadır.

Ülkesinde ayrılıyorlar ve onlar burasını(K'un-lun) ellerinde tutuyorlar.

Çin'in vassalı olmadıkları ve vergi vermediklerinden dolayı, tacirleri gizlice göndererek onların liderlerine hürmet edilmeli ve başları yükseltilmelidir. Arzu edenlere cariyeler ile hissi bir şekilde yaklaşılmalı, onları yola getirecek şekilde hizmet edilmelidir. Bu arada imparator bizzat elçi göndererek dostluk tesis etmelidir.

Askerleri ve savaş arabalarını harekete geçirmeden, batıdaki yabancıları harekete geçirdikten sonra Soğd'ları kullanarak Hun'lar(T'u-yü-hun'lar) ile Cök-Türkleri karıştırıp yıkabiliriz. Eskisi gibi olmalarını önlemek için kendi kültürlerinden uzaklaştırmamalıyız'.

İmparator, P'ei Chü'nün verdiği bilgilerden çok memnun olarak, hemen ona 500 yüz top ipeği hediye olarak verdi; her gün Chü'yü saraya çağırıp, onunla birlikte müzakereler yaptı. Büyük bir güvenle ona batı bölgelerinin durumunu sordu. Chü, bütün Soğd'ların içinde bulunan zenginlikleri, faydalı şeyleri, hazineleri anlatarak T'u-yü-hun'larında aynı durumda olduğunu fazlasıyla aktardı. Neticede İmparator, batı bölgeleri ile temas kurmaya razı oldu. Böylece Çin'in etrafındaki dört yabancı kavimde Çin'in idaresine girecek veya Çin ile ittifak yapacaktı.

Bundan sonra Chü, Min-pu-tai-lang²¹⁰ makamına terfi ettirildi. Bu vazifede başarılı olamadığı için Huang-men-lang²¹¹ geti-

210- 民部侍郎 ; Gelirler idaresi bakan yardımcılığı

211- 黃門侍郎 ; Saray kapısı bakan yardımcısı

rildi. İmparator, Chü'ye tekrar Chang-yeh'e²¹² gitmesi için emir vererek, batılı yabancılar hakkında casusluk faaliyetinde bulunmasını istedi.

Ta-yeh'saltanat devresinin üçüncü yılında(607) imparator Yang'ın, Heng-shan'²¹³da kurban adama işi olduğu zaman bütün yabancılar gelip, yardım ettiler.

İmparator,nehrin sağ tarafında teftiş maksadıyla gezdiği sırada, Chü'ye tekrar Tun-huang'a gitmesini emretti. Burada Chü, Kao-ch'ang kralı Mai-po-ya²¹⁴ ve Hami'nin Tudun ve Şadlarına elçi göndererek, Çin'e bir çok faydalı işler sağladı. Chü, onların elçilerine refakat ederek saraya getirdi. Daha sonra İmparator batı bölgelerini teftişe çıktı. Yen-chih²¹⁵dağında konakladığı sırada Kao-ch'ang kralı ve Hami Şadı ile yanlarındakiler ve bütün batılı yabancılarından oluşan 27 ülke temsilcisi imparatoru görmek için gelerek, yolun solunda dizildiler.

Temsilcilerin hepsine altın ve yeşim taşından süslü kemer ile çok güzel yünlü elbise dağıtılarak, bunları giymeleri emredildi. Yakılan ateşin güzel kokusunda(buhurunda), müzik eşliğinde, hep bir ağızdan şarkı söyleyip, dans ettiler. Chang-yeh' de oturanların da gezmelerine müsaade edildi. Etraf süvariler tarafından kuşatılmıştı. Böylece Çin devletinin zenginliği gösterilmiş oluyordu. Bütün alanın miktarı 10 li kadardı (yaklaşık 5 bin 3 yüz metre kare).

212-張掖; Kansu'daki eski Kan eyaletinin sınırları içindedir.

213-恒岳

214-魏伯雅

215-燕支山; Kansu'daki, Shan-dan(山 丹) 'ın doğusundadır.

En nihayet T'u-yü-hun'lar yıkıldı; Bir kaç bin Li miktar toprak Çin'in eline geçti. Savaş için gönderilen askerler de başarılı olmuştu. Her yaz 1 trilyon değerinde paranın, bir heyet tarafından Çin'e getirilmesi kararlaştırıldı²¹⁶.

Bütün yabancılar çok korkmuşlardı. Çin sarayına gelen vergilerde büyük artış oldu. Bundan dolayı imparator, Chü'e'bu işi göğsünde taşıyarak başardı' dedi ve onu Yin-ch'ing-kuang-lu-tai-fu²¹⁷ makamına terfi ettirdi.

İmparator, Tung-tou'ya²¹⁸ gittiği zaman güney yabancıları olan Man²¹⁹ ve doğu yabancıları olan i'ler²²⁰ çok miktarda vergi ve hediye getirdiler. Chü, imparatorun taklidini yaparak onlara büyük bir müzik şöleni yapmalarını emretti. Böylece Çin'in komşuları olan dört yabancıların da garip sanatlarını öğrenmiş oluyordu(Daha önce temasta bulunduğu Gök-Türklerin, T'u-yü-hunların, Soğd'ların müziklerini ve sanatlarını öğrenmişti). Tuanmen'in bulunduğu caddede düzenlenen oyunlarda güzel ipekli kumaşlar giyilirken, kulaklarına altın ve yeşim taşından süsler takıldı. Hepsinin sayısı yüz binden fazla olduğu için, bütün memurların ve ahalinin, kadın ve erkeklerin bir tarafa toplanıp seyretmelerine müsaade edildi. Yabancıların hepsi güzel elbise

216- Çinliler, T'u-yü-hun'ları Orta Asya'daki diğer küçük devletlerin yardımıyla yıkmışlardır; Çünkü Batı Türkistan'ı ele geçirmek isteyen Sui Hanedanı, T'u-yü-hun'ları en büyük engellerden birisi olarak görüyor

217- 金青光祿大夫

218- 東都;

219- 結紇 , Çin'in güneydeki yabancılar

220- 夷 ; Çin'in doğusundaki yabancılar(Kore ve Japon), Çinlilerin verdiği genel isimdir.

ler giymişlerdi ki; bu elbiseler çok ender bulunurdu. Gösteriler bir ay sürdükten sonra bitti. Sonra üç pazar yerinde çadır kurarak, içki ve yiyeceklerini sergilediler. İ'ler ile Man'lar halk ile ticaret yapmaya çıktılar. Gittikleri yerlerde oturup, içki içmeye davet edildiklerinde, sarhoş oldular ve yemek yiyip doydular. Sonra dağıldılar. Man'lar ile İ'ler, Çin'in olağan üstü misafirperverliğinden bağırarak söz ettiler.

İmparator, Chü'nün tek başına yaptıklarını duyunca, onun saygınlığını ilân etti, Niou Hung'a²²¹ 'P'ei Chü, benim fikirlerimi çok iyi anlıyor; yaptıklarının hepsini bizzat benim başarımla yapıyorum' dedi. Chü, bunları bizzat duyduğunda 'fedakâkarlık yapmadan başarılı olunamayacağını' söyledi.

İmparator, general Shê Shih-hsiung'ı²²², Hami kalesine gönderdiği zaman, Chü'ye de generalle beraber gidip oraları idare etmesini emretti. Bu sırada Chü, batıdaki yabancılarla alay edencesine ' göğün oğlu yabancılar ile münasebet kurup, uzakları hakimiyeti altına almak istiyor; eğer Hami şehrini ele geçirirse hiç birisi bir daha gelip kafa tutamaz' dedi²²³. Bunun üzerine Chü'ye 40 bin hakır para sunuldu. Chü meseleyi anlamıştı. Shê-kui'e²²⁴ gizlice isyan edip, Ch'u-lo ile savaşmasını telkin etti. Bu konu Gök-Türkler bölümünde teferruatıyla anla-

221- 牛弘 ; Diğer bir Çinli diplomat, o da Gök-Türklere elçi olarak gitmiştir.

222- 薛世雄

223- Hami Şehri, Çin'den batıya giden yolların kavşak noktasıdır.

224- 射匱 ; Tardu'nun torunudur.

225- 庫維 ; Tardu'nun torunu Ni-li Hakan'ın oğludur.

tılmaktadır. Sonra Ch'u-lo, Shê-kui tarafından sıkıştırılıp, zor durumda kaldı. Neticede Ch'u-lo, Çin elçilerini takip ederek imparatorun sarayına geldi. İmparator, bu olaydan çok memnun oldu; bundan dolayı samur kürkleri ve batı bölgelerinde mâl edilmiş olan çok sayıda değerli aletleri hediye olarak Chü'ye verdi. İmparator, Çin Seddinin kuzeyindeki toprakları teftiş ettiği sırada Ch'i-min Hakan'ın otağını ziyaret etti. Kao-li(Kore)'liler²²⁶, Gök-Türklere elçi gönderip, onlarla siyasi temas kurdukları sırada, Ch'i-min bu durumu imparatora gizlemeye cesaret edemedi; imparatora bildirdi. Bunun üzerine Chü, imparatora şöyle bir rapor verdi: ' Kao-li'lerin ülkesi aslında Ku-chu²²⁷ ülkesidir. Chou²²⁸ devrinde Ch'i-tse buraya tayin edilmiş; Han devrinde bölünerek üç ülke haline geldi. Chin²²⁹ hanedanı Liao-tung'u da idaresi altına almıştı. Şimdi, bize tâbi değiller. Bunların bir devleti imparatorun(Wen) hastalıktan ölmesi nedeniyle savaş yapmak istiyordu. Fakat, Çinli general Yang Liang²³⁰ ordusunu vaktinde harekete geçiremediği için Koreli'ler karşı başarısız oldular. Siz majestelerinin zamanında nasıl başarılı olunamaz. Elçiler onları medenileştirdiği zaman Kuzey ve Güney yabancıları gibi sınırda dizilebilirler. Şimdi onların elçileri

226- 高麗

227- 孤竹

228- 周 ; M.Ö. 1122-255 yılları arasında hüküm süren bu devlet ilk Chou devletidir.

229- 晉 ; Koreli'ler ile temas kuran Doğu Chin devleti 317-419 yılları arasında hüküm sürmüştür.

230- 楊諒

Gök-Türk ülkesinde Ch'i-min'den yakınlık görecek, beraber de-
ğişecekler, ruhunuzun parlaklığı uzaklara kadar gidecek, baygın
vaziyete düşecekler, o zaman perişan olarak sarayımıza gelmeye
mecbur olacaklardır.

İmparator 'nasıl?' dedi. Chü cevap olarak 'lütfen onların
memurlarını bağışlayarak ülkelerine dömelerine müsaade ediniz.
O ülkenin kralına da acele haber göndererek gelip, size itaat
etmelerini söyleyiniz. Eğer kabul etmezler ise üzerlerine Gök-
Türkleri göndererek onları cezalandırınız'. İmparator bu tekli-
fi kabul etti.²³¹.

Kao-yüan²³² (Kore kralı), imparatorun emirlerine uymadı.
Üstelik Liao²³³ bölgesine saldırı yapmaya başladı. Wang Shih²³⁴
Liao'ya giderek buradaki genç silahşörleri bir araya toplay-
ıp organize ettikten sonra geri döndü. Ertesi yıl tekrar
Liao -tung bölgesine geldi. Buradan hareket ile Ping-pu-shih-
lang²³⁵ unvanlı Hu Sse-cheng²³⁶ ile birlikte Kao-li topraklarına
girdiler. Fakat yenilerek perişan oldular. Bunun üzerine im-
parator, Chü'den bu askerî bozgun işini halletmesini emretti.
Bundan sonra Chü, Liao bölgesinden geçerek. bütün sınırların
güvenliğini sağladı. Bu başarısından dolayı Wei-you-kuang-lu
- tai-fu²³⁷ makamına terfi oldu.....

231- Koreli'lerin, Gök-Türkler ile temasa geçmek istedikleri
sırada Sui imparatoru Çin Seddinin kuzeyindeki topraklar-
da bulunuyor ve Gök-Türk- Kore yakınlaşmasını dikkatle
takip ediyordu.

232- 高元

233- 遼東

234- 王師

235- 兵部侍郎

236- 斛斯政

237- 右光祿大夫

İmpator, Lung²³⁸ eyaletinin sağ tarafının düzene sokulması işini Chü'ye emretti. Chü gizlice Ho-sa-na²³⁹ boyu ile temas kurarak, onların başındaki Chüeh-ta -t'ou Şad'ı,²⁴⁰ T'u-yü-hun'-lara saldırttı. Neticede hepsi yakalandı ve Ho-sa-na boyunu bu başarısından dolayı mükâfatlandırdı. Sonra imparatorun yanına dönüp, raporunu verdi. İmparator çok memnun oldu ve Chü'yü mükâfatlandırarak, onu uzaktaki askerî garnizonlara kuzey yabancılarının askerî durumlarını araştırması için gönderdi.

Chü, günden güne hızla büyüyüp kuvvetlenen Shih-pi²⁴¹ Hakan'ın boylarını ve gücünü zayıflatmak için planlar yaptı; Tsung ailesinin kızı ile Shih-pi Hakan'ın kardeşi Ch'i-chi²⁴² Şad evlendirilip, onu güney tarafının hakani ilân edeceklerdi.²⁴³ Fakat, Ch'i-chi bunu kabul etmeye cesaret edemedi. Bir taraftan da Shih-pi, bu olayı duymuş ve kızmaya başlamıştı. Chü tekrar imparatora rapor vererek ' Gök-Türkler aslında çok dürüst olduklarından kolayca parçalanabilirler; fakat içlerinde Soğd'lar. Soğd'ların hepsi zalim ve gaddar ve çok hilekârdırlar, onlara hile yapmayı öğretiyorlar²⁴⁴. Ben duydum ki; özel-

238- 隴 ; Shanhsi eyaletinin bir başka ismidir.

239- 曷薩那 ; Bu boy aslında Ch'u-lo'ya bağlı olanların aldığı isim olup, Ch'u-lo, Sui hanedanına bağlanınca, Çinliler ona, Ho-sa-na ismini vermişlerdi.

240- 關達度設 ; Kül Tardu Şad, Ch'u-lo'nun kardeşi olup, Tardu'nun torunun oğludur.

241- 始畢 ; Ch'i-min'in oğludur.

242- 吐吉

243- Çinli'ler, Shih-pi tarafından hızla kuvvetlendirilen Doğu Gök-Türk devletini ancak bu şekilde parçalayabileceklerini sanıyorlardı.

244- Yani Çin'in entrikalarını, Gök-Türklere izah ediyorlardı.

likle Shih-shu-hu-hsi²⁴⁵ çok fazla sahtekârlıkla ve hilekârlıkla Shih-pi'nin yanında rahat durumda bulunuyor. Lütfen öldürülmesini teşvik edelim' dedi.

İmparator, Chü'nün dediklerini uygun buldu. Bu nedenle Chü Hu-hsi'ye elçi gönderip, dedi ki; ' Göğün oğlunun ülkesinde çok değerli ve nadide eşyalar yapılıyor. Şimdi, Ma-i'de²⁴⁶ bütün yabancılar ile eskiden olduğu gibi pazar kurularak alış-veriş yapılıyor. Oradan güzel şeyler alabilirsiniz'. Hu-hsi, buna inanıp, hırslandı ve Shih-pi'ye bildirmeden, kendi milletini topladı ve Ma-i'ye girip, karşılıklı ticarete başlamak istedi. Chü, bu sırada askerleri ile Ma-i'nin alt tarafına saklandı. Sonra Hu-hsi ile beraberindekileri bir saldırı ile ortadan kaldırdı.

Bu arada Sui imparatoru Shih-pi Hakan'a bir elçi göndererek ' Shih-shu-hu-hsi, aniden ve beklenmedik bir şekilde bütün soyuyla beraber buraya (Çin'e) geldi; Hakan'a karşı isyan edeceklerini söylediler ve benden müsâmahakâr davranarak, kendilerine yardım etmemi istediler. Madem ki Gök-Türkler benim müttefikim olan bir devlet, o halde orada bir isyan varsa benim mutlaka onları öldürmem gerekir. Şu anda zaten öldürüldüler, bunu sana bildiriyorum' dedi. Shih-pi, onların durumunu öğrenince Çin'e saldırmaktan vazgeçti.

On birinci yılda imparator kuzey taraflarını teftişe çıktı. Shih-pi bir kaç yüz bin Süvariye kumanda ederek, imparatoru Yen-men'da her taraftan kuşattı. İmparator, Chü ve Yü Shih-chi²⁴⁷

245- 史蜀胡悉

246- 馬色 ; Shanhsieyaletinin kuzey tarafındadır.

247- 虞基世

yi her gece ve gündüz kuşatmadan kurtulma çareleri aramak için görevlendirdi. Neticede impator kuşatmadan kurtuldu²⁴⁸.

İmparator kuşatmadan kurtulduktan sonra Tung-tou'ya gitti. Bu arada Shê-kui Hakan oğluna da kendisi gibi Çin'in hakimiyetine girmesini tavsiye etmişti. Oğlu da Çin sarayına vergi getirdiğinde, bu vergiyi Chü aldı ve onu Hsing-Chiang-tou- kung²⁴⁹ a götürdü.

Bütün ülkede isyan çıktığı zaman Chü, impatora bunları bastırmasının imkansız olduğunu' söyledi. İmparator buna çok kızdı. Chü'yü merkezdeki kumandanlar ile yabancıları birleştirmek için gönderdi. Chü hasta olduğu için gidemedi. Yine de askerler ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı....."

248- Çin imparatorunun kuşatmadan kurtulmasının sebebi, tıpkı M.Ö. 199 yılında Mou-tunun, Çin imparatorunu Pei-t'ing de kuşattığı sırada kuşatmayı kaldırmasına benzemektedir. Yalnız, o zaman Mou-tun'un hatunu olan Çinli prenses, ona Çin'i fethetmenin imkânsız olduğunu söylemesi ile Shih-pi'nin hatunu İ, ch'eng'in Gök-Türk ülkesinin bir başka yerinde isyan çıktığını söylemesi farklıdır. Çin imparatoru Yang'ın, İ, Ch'eng Hatuna elçi olarak kimi gönderdiği yukarıda da belirttiğimiz gibi belli değildir. Ancak metinden anlaşıldığı üzere bu işte P'ei Chü'nün parmağı vardır;

249- 幸江都官

2- Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler

SS, 84-7a, b:

" Kao-tsu(Sui Hanedanının kurucusu olan imparator Wen) cevap olarak gönderdiği mektupta ' Gögün oğlu büyük Sui, büyük Gök-Türk İl küllüg Şad бага Sha-p'o-lüeh Hakan'ın mektubunu aldı²⁵⁰. Bundan çok memnun oldum. Madem ki, Sha-p'o-lüeh'nin (İşbara Hakan) kayın pederiyim, öyleyse Sha-p'o-lüeh oğlundan farklı değil. İyi niyetli olduğuna göre; şimdi ona büyük vezir Yü Ch'ing-tsê'yı, genelin dışında özel olarak kızımı ve oğlumu görmesi için gönderiyorum' dedi.

Tsê, Gök-Türk başkentine vardığı zaman Sha-p'o-lüeh askerlerini ve hazinelerini güzelce dizmişti. Ch'ing-tsê'yı oturarak karşıladı. Hasta olduğunu ve ayağa kalkamayacağını söyledi. Ayrıca 'biz baba ve amcalarımızdan beri insanların karşısında eğilmeyiz' dedi. Bunun üzerine Ch'ing-tsê kızdı ve onu azarladı. Bu arada Ch'en Chin prenses gizlice Ch'ing-tsê'ya ' Hakan(İşbara) çok aç gözlü ve gaddardır. Çok mücadeleler geçirdi, adeta insanları kemirebilir. Ch'ang Sun-sheng'in Shê-t'u(SHa-p'o-lüeh-İşbara) ile konuşması üzerine Shê-t'u eğildi ve alnını dizlerine doğru çevirerek imparatorun mektubunu aldı. Sonra başına götürdü. Çok utanmıştı. O ve yanındaki diğer devlet adamları büyük üzüntü içinde ağlamakta idiler. Ch'ing-tsê tekrar Shê-t'u'ya dedi ki; ' Çin'in vassalı olduğunu ilân et'. Sha-p'o-lüeh 'nasıl vassal ismini alabilirim?' diye sordu. Ch'ing-tsê devam ederek ' Sui ülkesinin vassalı olduğunu tıpkı bir göle gibi' de-

250-沙鉢略可汗

di. En sonunda Sha-p'o-lüeh(İşbara)' büyük Sui'e vassallığa kabul ediyorum, ayrıca Yü'nün gücünü de ' dedi. Yü Ch'ing-tse-ya bin baş at sunup, kız kardeşlerinden biri ile evlendirdi."

SS,84-9a:

" Sha-p'o-lüeh, Tsu-hö²⁵¹ garnizonuna vardığı zaman otağında hastalandı. Ateşi çok yükselmişti. Bir aydan fazla yattıktan sonra öldü. Sui imparatoru Wem sarayında üç gün yas ilân etti. Ayrıca T'ai-ch'ang²⁵² ünvanlı kişiyi (Çh'ang Sun-sheng)Gök-Türklere gönderip, taziyetlerini sundu, kurban kestirtti."

SS,84-10b:

" Prenses (Ch'ien Chin) tekrar düneklik yaptı ve Batı tarafındaki Gök-Türk Hakanı Ni-li ile işbirliği yaptı. İmparator, onun gelecekte bütün Soğd'lar ile özel ve gizli ilişki kurmasından korktu. Prenses, bu yaptıklarından dolayı unvanı elinden alınıp(Ta İ) azledildi. İmparator, Tou-lan Hakan'ın bunu kabul etmeyip kızmasından çekindiği için Ch'i-chang²⁵³ bölgesi memuru olan Niou Hung'u²⁵⁴ dört güzel cariye ile Tou-lan'a gönderip onu yumuşatmaya çalıştı.

Sha-p'o-lüeh'nin oğlu Jan-kan(aslında Jan-kan, Ch'u-lo-hou'nun oğludur. Yani Sha-p'o-lüeh'nin yeğenidir), T'u-li unvanını alarak kuzey taraflarda hüküm sürmeye başladı. Elçi göndererek bir Sui prensesi ile evlenme talebinde bulundu.

251-紫河 ;Ulan Müren nehrinin yanında bir garnizon.

252-太常 ; Mabet işlerine bakan kimsedir.

253-奇章

254-牛弘

İmparator, P'ei Chü'yü elçi olarak gönderip, 'Ta İ prensesi öldürürse evliliğe müsaade ederiz' dedi. Gök-Türkler bunun üzerine Ta İ prensese iftira ettiler. Tou-lan da bunlara inanarak Ta İ prensesi öldürttü.²⁵⁵.

On yedinci yılda((597) T'u-li Hakan elçi gönderip evlenme teklifinde bulundu. İmparator, teklifi müzakere ettikten sonra Tsung ailesinin kızı ile evlenmesi kararlaştırıldı. Prense An-İ unvanı verilerek ağır hediyelerle birlikte- Niou Hung, Su Wei ve Hu Lu-hsiao-ch'ing²⁵⁶ tarafından T'u-li'ye gönderildi. Evlenme teklifinin kabul edilmesinde maksad Gök-Türkleri ikiye(Doğu Gök-Türkleri) bölmektir.

SS,84-12b:

" Jen-shou saltanat devresinin ilk yılında(601) Tai-ghou²⁵⁷: Han Kung²⁵⁸, Heng-an'da²⁵⁹ bazı Gök-Türk kuvvetleri tarafından yakalandı ve mağlup edildi. Maiyetindeki adamların hepsi telef olmuştu. İmparator, Yang Suo'yu, Yün-chou²⁶⁰ yolunun başkumanda-

255- Bu metinde karışıklık var; çünkü yukarıda Ch'ang Sun-sheng ve P'ei Chü'nün biyografilerinde de gördüğümüz gibi P'ei-Chü'nün tavsiyesi üzerine imparator Wen Ch'ang Sun-sheng'i göndererek Ta İ prensesi öldürtmüştür. Gök-Türkler Bölümündeki bilgiler yazılırken diğer biyografilerdeki bilgiler toplanarak bir araya getirilmiştir. Bu da bazen karışıklıklara yol açmıştır.

256- 斛律孝卿

257- 代州;

258- 韓洪;

259- 恒安;

260- 雲州;

nı olarak Ch'i-min'e yardım etmeye gönderdi. Suo ve Ch'i-min beraberce kuzeydeki Hu-hsieh²⁶¹ ve diğer boylara saldırdılar. Bunların hepsi önceden Ch'i-min'e itaat ederken, sonradan isyan etmişlerdi. Suo'nun ordusu nehrin kuzeyinde iken Gök-Türk A-wu-ssu-li Erkin²⁶² ve beraberindekiler güneye geçerek Ch'i-min'in 6 bin kadar insanını ve 200 binden fazla hayvanını yağma edip, geri döndüler. Suo, orgeneral Liang Mo'nun hafif süvarileri ile beraber bu erkini takip etti. 60 li'den fazla bir mesafe sonucunda erkini yakaladı ve mağlup etti. Yağma edilmiş olan bütün insan ve hayvanları geri alıp, Ch'i-min'in yanına döndü. Sonra Suo, Chu-kuo unvanlı ChangTing-hö²⁶³ ile orgeneral Liu Sheng'i²⁶⁴ başka bir yoldan erkin ile savaşmaya gönderdi.

Bunlar erkinin adamlarını yakaladılar, pek çoğunu öldürdüler ve geri döndüler. Askerler nehri geçince(Sarı Irmağı geçip Çin'e dönünce) isyancılar(Ch'i-min'in hakimiyetini tanımayanlar)tekrar Ch'i-min'in halkını yağma ettiler. Suo, süvari generali olan Fan Kui'in²⁶⁵ ordusuna kumanda ederek, onları K'u-chieh vadisinin güneyinde savaşa davet etti ve büyük bir bozguna uğrattı. Kaçan isyancıları 80 li'den fazla bir mesafede takip etti. Yaz mevsiminde Ni-li Hakan yabgusuyla beraber Töles'ler tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Bu arada Pu-

261- 斛斗薛 ; Bir Töles boyu, bk. W. Eberhard, Çin'in Simal Komşuları, Ankara, 1942, s.155.

262- 阿勿思力俊斤 ; Ssu-chin, erkin unvanının Çin-ce karşılığıdır. Ayrıca bk. Donuk, ayn. esr.,s.20.

263- 張定和

264- 鄒昇

265- 范貴

chia(Tardu)²⁶⁶ da büyük bir karışıklığa düştü. Hsi²⁶⁷ gibi beş Moğol boyu aralarında birlik kurdular. Pu-chia (Tardu) Hakan, T'u-yü-hun'lara kaçmak zorunda kaldı²⁶⁸. Böylece Ch'i-min, Gök-Türk ülkesinde idareyi ele alabildi. Yaz mevsimi sonunda adamlar göndererek vergi verdi."

SS,84-14b:

" Kao-li(Kore)'ler Ch'i-min ile özel ilişki kurmak istediler ve ona bir elçi gönderdiler. Fakat, Ch'i-min, Sui hanedanına, saygı ile bağlı olduğundan diğer ülkelerle gizlice ilişki kurmaya cesaret edemedi. Kao-li(Kore) elçisi ile görüştüğü sırada, orada bulunan Çin elçisi Niou Hung²⁶⁹, imparatorun arzularını şu şekilde dile getirdi; ' Biz (Sui), Ch'i-min ile samimi ve saygılıyız; bundan dolayı onu seviyoruz ve evlenme yolu ile akraba olduk, imparatorla görüşmek için Chuo²⁷⁰ bölgesine gidecek. Sen döndüğün zaman Kao-li(Kore) kralına söyle ve bilsin ki; kolayca gelip imparatora bağlansın, endişe etmesin, imparatorun nezdindeki durumu Ch'i-min ile aynı olacaktır. Eğer gelip itaatini bildirmez ise Ch'i-min tarafından toprakları işgal edilecektir'. Bunun üzerine elçiler çok korktular."

266- 步边

267- Metinde Hsi(奚) yani Moğol boyu olarak gösterilmesine rağmen Ch'ang Sun-sheng'in biyografisinde kabilelerin isimleri verilmektedir ki; bunlar Türk'tür.

268- Tardu'ya isyan eden bu boyların vesikalarda açık olarak belirtilmemekle beraber bunların Çinli'ler tarafından ~~kk~~ kışkırtıldığı kuvvetle muhtemeldir.

269- Liu, Niou Hung'un bu elçiliğinden bahsetmiyor, bk. ayn.esr., I, s.405.

270- 涿郡; Ho-pei eyaletindedir.

3- Batı Gök-Türk Ülkesine Gelen Elçilerle İlgili Metinler

Ts'ui P'eng (SS,54-9a)

" Ts'ui P'eng,²⁷¹ Pei-sheng generali²⁷² olduktan sonra, İmparator, Tardu'nun elçisini Wu-tê²⁷³ sarayında bir av eğlencesi tertip ederek imtihan etmek istedi. Bir güvercin çatıda ötüyordu. İmparator, Ts'ui P'eng'a nişan almasını emretti. Ts'ui, nişan atarak hedefi tam ortasından vurdu. İmparator çok hoşlandı ve ona 10 bin para sundu²⁷⁴. Sonra Gök-Türk elçisi geri döndü. Tardu Hakan tekrar elçi göndererek, Ts'ui'in kendi ülkesine gönderilmesini rica etti. Bunun üzerine imparator, onların(Gök-Türk) merkezlerinde bile Ts'ui P'eng'ın iyi nişancılığı duyulmuş olmalı ki; bundan dolayı gelip, nu göndermemi rica ettiler' diyerek Ts'ui P'eng'ı, Hsiung-nu ülkesinin²⁷⁵ içine gönderdi.

Tardu Hakan on kişiden fazla iyi nişancılarını topladı ve hep beraber ava çıktılar. Uçan bir kuş topluluğu gördüler. Hakan kendisinin mükemmel okçularından havadaki kuşları vurmalarını emretti. Fakat, bu okçuların çoğu kuşları vuramadı. Bunun üzerine Ts'ui P'eng'dan nişan almasını istediler. Ts'ui P'eng attığı okların hepsini isabet ettirdi ve vurduğu kuşlar yere düştü. Gök-Türkler şaşırıp birbirleriyle bakiştılar. Hakan, Ts'ui P'eng'ı 100 günden fazla alıkoydu, geri göndermedi. Ancak

271- 崔彭 ; Bu metin Chavannes ve Liu tarafından tercüme edilmemiştir.

272- 借身

273- 戒德

274 賜錢一萬 ; para birimi açık değil, fakat bunun bakır para olması kuvvetle muhtemeldir.

275- Aslında Batı Gök-Türk ülkesi kastedilmek isteniyor. Çin

imparator ipekli kumaşları hediye olarak gönderince, Ts'ui-P'eng'ı geri gönderdi."

Yang Suo (SS,48-6a,b)

" On sekizinci yılda(598), Batı Gök-Türk Hakanı Tardu sınırları ihlal edip Çin'e saldırdı. Suo, Ling eyaleti²⁷⁶ yolu hareket ordusu baş kumandanı olarak, Gök-Türk saldırılarını durdurmak için yola çıktı. 100 chin altın ve 2 bin top ipeği Gök-Türklere hediye olarak verdi. Önce onları hediyeler ile taltif edip, sonra savaşarak yakalayacaktı(önce tuzığa düşürecekti). Fakat, Gök-Türklere her saldırışında, Gök-Türk süvarileri aniden kaçıp uzaklaşıp, bu saldırıları boşa çıkartıyorlardı.²⁷⁷. Savaş arabalarının ilerleyişine süvariler de katıldı. Savaş arabaları geyik boynuzu gibi dizildiler. Süvarilerde onların içinde idiler. Suo, adamlarına 'bu şekilde kendisi ve yolları çok sağlam bir vaziyette, kazammamız imkânsız' dedi. Neticede Suo eski sistemi(Çin Sistemi) terkederek, bütün askerlerine süvari savaşı yapmalarını emretti. Tardu, bunu duyunca çok sevinecek, 'bu bana Tanrı'nın bir lutfudur' dedi. Sonra atından inip, göğe doğru baktı sonra başını eğerek selâmladı.²⁷⁸.

Daha sonra Tardu yüz binden fazla genç ve üstün hareket kabiliyetli süvarile ilerledi. Bu arada Suo da kuvvetlerinin sayısını hızla artırdı. Büyük bir savaş oldu. Savaşta yenilen Tardu aynı zamanda yaralanmıştı. Sonunda kaçtı. Suo yaralıları topladı ve geri döndü. "

Yıllıkları bazen Gök-Türkler ve Gök-Türk Ülkesi için Hsiung-nu (Hun) kelimesini kullanmaktadır.

276- 璽 川

277- Bir Chin(斤) yaklaşık 600 gramdır.

278- 'Geyik boynuzu' gibi dizilme 'Turan Taktiği'ne benzemektedir. Göğü selamlama ise Eski Türk Din'iyle ilgilidir, bk. Kafes-öğütü, avn. esr., s.274,295.

3-Batı Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler

SS,84-16a:

" Ta-yeh saltanat devresinin başlangıcında(605) Ch'u-lo Hakan kontrol edemediği için ülkesine çok fazla isyanlar çıktı. Töles'ler ile sık sık savaştıkları zorunda kaldı ve Töles'ler tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldılar. Bu esnada Huang-men-shih-lang(saray kapısı bakan yardımcısı) olan P'ei Chü Tun-huang'da batı bölgelerinin işleri ile uğraşıyordu(batı bölgelerini bölme ve Çin'in hakimiyetine alma işi). Onun (Ch'u-lo) ülkesinde isyan çıktığı zaman, bunu hemen duydu ayrıca annesinin Çinli olduğunu da biliyordu. Bu durumu imparatora rapor etti. İmparator Yang, Sse-ch'ao-yeh-chih²⁷⁹ unvanlı Ts'ui Chün-su²⁸⁰'yu bir mektupla Ch'u-lo'ya göndererek, onu teskin etmeye çalıştı. Elçi, Ch'u-lo'nun yanına vardığı zaman, Ch'u-lo kibirli bir şekilde oturuyordu. Sui imparatorunun mektubunu alırken ayağa kalkmak istemedi.

Bunun üzerine Chün-su, Ch'u-lo'ya dedi ki: ' Gök-Türkler aslında bir ülke idi.(Sonra) kendi içlerinde ikiye ayrıldılar. Birbirlerine düşmanlar ve kin güdüyorlar. Her yaz birbirlerine karşı askerî hareket yapmaktalar; on seneden beri halâ birbirlerini yıkamadılar. Anlıyorum ki; Ch'i-min, Ch'u-lo'nun ülkesini nüfuzu altına alıyor. Şimdi,Ch'i-min kendisine bağlı bir milyon askerle Sui imparatoruna tabî oldu. Fevkalade samimler. Fakat herkes Hakan'dan(Ch'i-min) nefret ediyordu. Bu nedenle halkını kontrol edemedi. Dolayısıyla Sui imparatorundan yardım istemek zorunda kaldı. Böylece iki ülkeyi birleştirdi,

279-可朝謁者

280- Liu, bu elçiden bahsetmiyor, bk. ayn. yer. 山君册

Sen Hakan(Ch'i-min)'ı yıkmak mı istiyorsun? Bütün memurlar imparatorun müsaade edilmesini istediler. İmparator, sana uzak değil. Kumandanlar çıkalı günler oldu(eğçi Ch'u-lo'yu tehdit ediyor; yani Çinli kumandanların Ch'u-lo ile savaşmaya gelmekte olduklarını söyleyerek).

Ayrıca Hakan(Ch'u-lo)'ın annesi Çinli, adı da Hsiang-shih²⁸¹ dir. Çin'e geri döndü ve misafir köşküne yerleştirildi. Sui imparatorunun Hakan(Ch'u-lo)'ı yıkma kararını duyunca gece ve gündüz ağlayarak yas tuttu. Sonunda imparator yumuşadı. Hsiang-Shih, bu planı durdurması için (Ch'u-lo'yu yıkma) sürüne sürüne imparatorun yanına giderek, elçiler gönderip Hakan'a hatalarını anlatmasını rica etti. Bunun üzerine imparator da yanındakilere gerekenin yapılmasını emretti. Büyük lütf göstererek, Ch'i-min ile aynı seviyede olacağını kabul etti. Çin imparatorunun müsaadesi ile elçiler buraya gönderildi. Hakan, eğer imparatorun emrine uyarsa devleti ebediyen huzur içinde yaşayacak, ayrıca annesi de sarayında rahat yaşayacaktır. Aksi takdirde, anneniz Hsiang Shih, imparatoru aldatmış olacaktır ki; bu nedenle öldürülecek ve kafası bulunduğu saraya konacaktır. Arkasından Sui askerleri harekete geçecekler ve Kuzey yabancılarına(Ch'i-min Hakan'a) yardım edecekler, sol taraftan ayrılıp, sağ tarafa yanaşacaklar, Hakan ile yıkılıncaya kadar savaşacaklardır. Maalesef eğilip saygı göstermemeniz nedeniyle sevgili anneniz perişan olacak ve hayatını kaybedecektir. Eğer pişman olup, vassallığınızı ilân ederseniz, öldüğü zaman Gök-Türk ülkesine gömülecektir'.

Ch'u-lo, bunları duyunca korkuyla etrafına bakmaya başladı. Gözlerinden yaşlar akıyordu; eğildi ve diz çökerek imparatorun mektubunu aldı.

Chün-su tekrar 'Ch'i-min itaat ettiğinde imparator çok memnun oldu. Bundan dolayı ona, olağan üstü güzel hediyelerden çok fazla verdi. Bu nedenle onun ordusu kuvvetlendi, ülkesi zenginleşti. Şimdi hakan da itaat ederse Çin imparatoru ile derin samimî ilişkiler kurabilir. Bizzat hakan kendisi gelip samimiyetini gösterebilir. Yolu uzak olduğu için henüz imparatorun huzuruna kabul olamaz²⁸². Ancak bir başarılı hizmet karşılığı kolayca vassal olabilir'. dedi. Ch'u-lo 'nasıl?' diye sordu. Chün-su devam ederek 'T'u-yü-hun'lar, Ch'i-min'in küçük oğlu Bagatur(Mo-ho-t'u) Şa²⁸³'ın annesini mensup olduğu kavimdir. Şimdi, Çin imparatoru, prenses İ Ch'eng²⁸⁴ ile evlendirdi. Ch'i-min, Çin imparatorundan korktuğu halde, yine de T'u-yü-hun'lara saldırmayı reddediyor. T'u-yü-hun'lar, Çin'i çok üzüyor ve vergi getirmiyorlar. Eğer hakan(Ch'u-lo) onları cezalandırırsa, Çin imparatoru yanına gelmesine müsaade edecek, Çin iç taraftan, hakan dış taraftan saldırırsa kolayca (T'u-yü-hun'ları yıkabilirler. Sonra kendiniz rahatça Çin sarayına gelebilirsiniz. Yolunuzda hiç bir problem çıkmadan yaşlı annenizi görebilirsiniz. Böyle daha iyi değil mi?' dedi.

282- Burada anlatılmak istenen daha ziyade politik anlamda uzaklık.

283- 莫賀咄 ; Daha sonra Gök-Türk tahtına geçecek olan Chieh-li'nin ilk unvanıdır.

284- 義成

Ch'u-lo, elçinin söylediklerine çok sevindi ve imparatora elçiler ile hediyeler gönderdi.

İmparator, altıncı yılda (610) batı taraflarına sefere çıkacaktı. Önce Shih-shih²⁸⁵ unvanlı Wei Chieh²⁸⁶, 'Ch'u-lo'ya göndererek, onun Ta-sheng-pa²⁸⁷ vadisine gelmesini istedi. Fakat, Ch'u-lo'ya bağlı olan boylar bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Ch'u-lo, elçiye teşekkür ederek mazeretini açıkladı ve gelemeceğini söyledi. İmparator, buna çok kızdı, 'neden böyle?' dedi.

Bunun üzerine onun küçük kumandanlarından Shê-kui'in elçi gönderip bir Çin prensesi ile evlenme teklifi müzakere edilme-ye başlandı. Bu sırada P'ei Chü, imparatora şöyle bir rapor verdi: 'Ch'u-lo, Çin sarayına gelmedi; kendi gücüne güveniyor. Bendeniz, onları kolayca itaat altına alabilecek bir plan düşünüyorum. Bu plana göre, onları kendi aralarında parçalamalıyız. Böylece daha kolay kontrol altına alabiliriz. Shê-kui, aslında Tou-liou'nun²⁸⁸ oğlu ve Tardu'nun torunu olduğu için hakanlık soyundan geliyor. Chün, batı taraflarını ziyaret etti. Şimdi duyuyorum ki; onun birliği bozulmuş şimdi Ch'u-lo'ya bağlanmak durumundadır. Bu nedenle elçi gönderip, birleşerek yardımlaşmak istiyor. Onun(Shê-kui) elçisine güzel merasim yapalım ve büyük hakan olarak ilân edelim. O takdirde Batı Gök-Türkler

285- 侍御史

286- 韋節

287- 大什拔

288- 都六

rin gücü ikiye bölünecek ve iki taraf da bizim hakimiyetimizi kabul etmek zorunda kalacaktır!. İmparator memurumun sözü doğru'dedi. Bunun üzerine P'ei Chü gece imparatorun sarayına gelerek, onunla batı bölgeleri hakkında gizli müzakerelerde bulundu.

İmparator, Jên-fêng sarayında²⁸⁹ Shê-kui'in elçisini çağırarak, ona Ch'u-lo ile anlaşmalarının olmadığını söyledi. Shê-kui ile dost olduklarını açıklayıp, onun gelecekte büyük hakan olacağını ve Gök-Türk tahtına geçeceğini söyledi. Eğer Shê-kui askerleri ile harekete geçip Ch'u-lo'yu cezalandırırsa, bir Sui prensesi ile evlenebileceğini söyledi. Sonra imparator elçiye bir adet T'ao-chu-pai-yü-chien²⁹⁰ i Shê-kui'e verilmesi için sundu.ve dedi ki; 'memurların hastalığı bu ok gibidir'.

Elçiler geri dönmek üzere hareket ettiler. Yolları Ch'u-lo nun bölgesinden geçiyordu. Ch'u-lo oku çok sevdiği için onları tutuklayacaktı²⁹¹. Fakat elçiler yalan söyleyerek, kendilerini gizlediler. Shê-kui, bunları duyunca çok sevindi. Hemen ani bir şekilde Ch'u-lo'ya saldırdı. Ch'u-lo büyük bir bozguna uğradı. Karısı ve çocuklarını bırakarak, yanındaki bir kaç bin süvari ile doğuya doğru kaçmaya çalıştı. Yolda tekrar saldırıya uğradı. Bu defa Kao-ch'ang(Koço)'ın doğusuna kaçtı. Lo-man²⁹²

289-仁風

290-桃竹白羽箭

; Bambudan yapılmış ok, Chavannes'e göre birbirine mesafeleri 4 aralıktan oluşan bir bambu deyimi'dir. Bize göre Sui imparatoru durumun nazikliğini belirtmek için şifreli bir mesaj idi.

291- Ch'u-lo, her halde okdan siyasî bir şeyler sezinlemişti; Yoksa sırf oku sevdiği için elçileri durdurmuş olamaz.

292-羅漫 ; Hami yakınlarında bulunmaktaydı.

dağında saklandığı zaman Koço kralı Chü-po-ya²⁹³, Çin imparatoruna Ch'u-lo'nun saklandığı yeri bildirdi. Bunun üzerine imparator, P'ei Chü'yü, Ch'u-lo'nun annesi ve yakın akrabalarıyla beraber onun yanına gönderdi. Bunlar hızla Yü-men-kuan-chin-Gh'ang²⁹⁴ kalesine gittiler. Burada Chü, Ch'u-lo'nun annesi Hsian Shih'yı Ch'u-lo'nun bulunduğu yere gönderdi. Hsiang Shih, Çin'in zenginliğini ve kendisine naslı baktıklarını Ch'u-lo'ya anlatarak, onun Çin'e itaat etmesini istedi.

Bunun üzerine Ch'u-lo, yedinci yılın kışında(611), çok üzgün bir şekilde Shuo-kung'da²⁹⁵ Çin imparatorunu ziyaret etti. İmparator, Ch'u-lo'yu kabul ettiğinde, Ch'u-lo başını eğerek teşekkür etti ve 'ben bütün batı tarafındaki yabancıların şefiyim. Önceden gelip itaat etmedim. Şimdi çok geç olarak, büyük suçlar işlemiş olarak geldim. kalbim korkudan titriyor' dedi. İmparator cevap olarak ' Gök-Türkler kendi aralarında savaşıp, perişan oluyorlar, sakın rahat bir hayat süremiyorlar. Şimdi dört deniz de mavi²⁹⁶, bir aile bile bize yabancı değil. Ben hepsini beslemek istiyorum."

293- 麥伯雅

294- 玉門關 晉昌 ; Kansu'dadır.

295- 朔宮 ; Kuzey sarayı

296- Bu sırada Sui imparatorluğu etrafındaki bütün yabancı kavimleri kendine bağlamıştı. Koreli'ler, Doğu Gök-Türkler, T'u-yü-hun'lar, en sonunda Batı Gök-Türkler Çin'in üstünlüğünü tanımışlardı.

C- Chiu T'ang Shu'daki metinler

1- Elçilerin biyografileri

Li Ch'en (CTS, 60-8b, 9a)

" Hsiang-wu bölgesi prensi olan Ch'en²⁹⁷ aynı zamanda Kao-tsu (T'ang imparatorluğunun kurucusu)'nun babasının büyük erkek kardeşinin oğludur. Dedesi zengin ve nüfuzlu birisi olduğu için Chou hanedanı zamanında Shuo eyaleti baş komutanı idi. Babası, Sui hanedanı zamanında orgeneralliğe yükseldi.

Wu-tê saltanat devresinin başlangıcında Ts'ai³⁰⁰ bölgesi prensi sonra Hsi-p'ing³⁰¹ prensi oldu. Bu arada Ch'en'a da âli-cenaplık gösterilerek Hsiang-wu bölgesi memurluğuna getirildi. Sonra Ch'en, T'ai-ch'ang-ch'ing unvanlı Cheng Yüan-shou³⁰² ile beraber Gök-Türklere cariyeye sunmak ve barış yapmak için gönderildiler. Shih-pi³⁰³ Hakan, bundan fevkâlade hoşlandı ve Ch'en ile Yüan-shou'ya meşhur atlardan yüz tane hediye olarak verdi. Bu arada Ku-t'u-lu(Kutlug)Tegin'i³⁰⁴ Ch'en ile beraber göndererek Çin imparatoruna hediyeler sundu. Kao-tsu, buna çok memnun oldu. Bu

297- 襄武

298- 李琛

299- 武[↑] ; 618-627 yılları arasındaki saltanat devresi

300- 蔡

301- 西平 ; Bu günkü Yun-nan eyaletindedir.

302- 太常卿

303- 始畢

304- 骨咄祿

başarısından dolayı Ch'en'ı Hsing-Fu-shih-lang³⁰⁵ makamına terfi ettirildi; ayrıca asil prenslik unvanı tevcih edildi.....

Yabancıların içindeki isyan araştırması için Hsi Chou³⁰⁶ baş kumandanı olarak geniş bir bölgeyi idare etti. İ'ler ile Çin arasındaki huzuru sağladı."

Cheng Yüan-shou (CTS,62-7b)

"Yüan-shou, Sui hanedanı dönemindeki P'ei bölgesi memurunun oğludur. Kendisi küçük yaşta iken babası başarılarıyla İ-t'ung büyük generali olduğu için, P'ei bölgesi memuru oldu...

Gök-Türk hakanı Shih-pi'nin yerine İ-li şad³⁰⁸ Ch'ih-lo³⁰⁹ Hakan Doğu Gök-Türk tahtına geçti. Bu arada Çin'den kaçıp, Gök-Türklere sığınan Liu Wu-chou³¹⁰ ve Sung Chin-kang³¹¹ ve Ch'ih-lo ordularını birleştirip öküz boynuzu gibi oldular. Hep birlikte Feng ve Chin³¹² bölgelerine saldırdılar İmparatorun emriyle Yüan-shou yabancıların arasına girdi ve Ch'ih-lo ile Çin'e saldırmaktan vazgeçmesi için konuştu. Ch'ih-lo hiç birini kabul etmedi. Bütün ordusunu toplayıp T'ai-yüan bölgesini yağma etmeye hazırlandı. Özellikle Wu-chou, Ch'ih-lo'yu moralmen destekliyor ve

305- 刑部侍郎

306- 陽州 ; Koreli'ler ile Çin arasındaki ilişkileri düzeltti.

307- 沛

308- 乙力

309- 吐小

310- 劉武周

311- 宋金剛

312- 潞 ; Shanhsi eyaletinin en büyük ırmağıdır.

313- 晉 ;

ve devamlı Çin'e karşı saldırıya saldırı yapmaya teşvik ediyordu. Kısa zaman sonra Ch'ih-lo hastalandı. Bir türlü tedavisi yapılamadı. Ch'ih-lo, Yüan-shou'nun adamları tarafından zehirlenmiş olduğundan şüphelendi ve hemen Yüan-shou'yu tutuklattı. Geri dönmeye izin vermedi. Nihayet tedavi edilemeyen Ch'ih-lo öldü. Yerine Chieh-li³¹⁴ geçti.

Tahta geçtikten sonra Yüan-shou'yu serbest bırakmadı. Yüan-shou, Gök-Türk merkezinde bir kaç sene tutuklu kaldıktan sonra, Chieh-li, Çin imparatorunun zengin hediyeler, ve bir Çin prensesi vermesi karşılığında Yüan-shou'yu geri gönderdi.

Kao-tsu(T'ang imparatorluğunun kurucusu), Yüan-shou döndüğü zaman üzüntülü bir şekilde ' Ch'ing(Yüan-shou) haksız bir şekilde hapiste kaldı; bu nedenle Hung-lu-Ch'ing³¹⁵ makamına yükseltilsin' dedi. Gök-Türkler tekrar Ping eyaletine saldırdılar. Bu sırada Yüan-shou'nun annesi öldüğü ve yas şapkası giydiği halde, Kao-tsu, ona tekrar Gök-Türklere elçi olarak gitmesini emretti. Gök-Türkler, Chin eyaletinde 100 bin'den fazla süvariye Ying³¹⁶ dağlarında bir vadiye dinlendirirken Yüan-shou ile karşılaştılar; Gök-Türkler, Yüan-shou'yu Çin'in itaat etmemesinden dolayı azarladılar. Shou, hiç eğilip bükülmeden Gök-Türklerin suçlarını açıklayarak gerekli cevabı verdi. Bunun üzerine Gök-Türkler çok utanıp cevap veremediler.

Shou, ayrıca Chieh-li'ye hitaben şöyle dedi: ' Çinli'lerin

314- 頡利

315- 映山

316- 映山

ve Gök-Türklerin bütün gelenekleri farklıdır. Çin, Gök-Türkleri eline geçirse hakim olamaz(vassal yapamaz). Gök-Türkler, Çin'i ele geçirse yine nasıl idare edebilir? Ayrıca yağma yapıp, zenginlikleri ele geçirenler, hakanlık tarafından yüksek mevkilere getirildiler. Neticede hiç bir şey kazanılamadı. Askerlerinizi geri çekseniz, onun yerine elçi gönderip dostluk kursanız, devletiniz ipekli kumaşlara ve hediyelere sahip olabilir. Zahmetsizce oturduğunuz yerde bu hediyeleri kabul edersiniz. Büyük T'ang'ın ilk kurulduğu zamanlarda, hakan ile ağabey-kardeş gibi idik. Elçiler gidip geliyor ve mektuplar reddedilmilordu. Şimdi reddediliyor ve birbirimize düşman olan kişiler barındırılıyor (T'ang hanedanının muhalifleri). Böylece çok olan hediyeler azalmıyor mu?'

Chieh-li, onun sözünü doğru kabul etti, ordusunu toplayıp geri döndü. Bunun üzerine T'ai-tsung(yeni Çin imparatoru) hemen Yüan-shou'ya mektup göndererek şöyle dedi:' Duydum ki; memurum hakan ile barış yapmış, bu nedenle sınırlardaki ikaz ateşleri söndürülsün. Aksi takdirde barış bozulabilir. Neden çok değerli altınları gönderemim? Eminimki savaş uzak değil'.Yüan-shou adil bir şekilde geri geldi. Beş defa yalancıların arasına girdi. Bir kaç defa az daha ölüyordu'³¹⁷.

³¹⁸
Chen-kuan saltanat devresinin üçüncü yılında(629) yılında Yüan-shou tekrar elçi olarak Gök-Türklere gitti. Döndükten sonra imparatora şöyle bir rapor verdi:' Gök-Türkler hızla yıkılmaya doğru gidiyorlar. Koyunların, atların durumu bile perişan, bü-

317- Görüldüğü gibi Çin imparatoru yapılan anlaşmaya uymuyor.

318-貞觀 ; 627-650yıllarıarasındaki T'ang imparatorluğunun en parlak saltanat devresidir.

tün hayvanları hastalıktan zayıfladı. İnsanları ise açlıktan çöp gibi inceldiler. Pişirip yedikleri yemekler kan oldu. Bu nedenle savaş açmak için durum müsait. Üç seneye varmadan yıkılacaklar'.

T'ai-tsung(Çin imparatoru)'un müsaadesiyle kısa zamanda Gök-Türkler yıkıldı. Yuan-shou, bu başarısından dolayı Sol Wu-³¹⁹hou büyük generalliğine terfi ettirildi."

Li Kui (CTS,60-12b)

" Kui³²⁰, Sol Kuang-lu-tai-fu³²¹ unvanını aldı. Wu-tê saltanat devresinin ilk yılında Han-yang³²² bölgesi memuru oldu. beşinci yılda(622) asil prens unvanına sahip oldu.

Gök-Türkler sınırlara saldırıp etrafa tecavüz etmeye başladıkları zaman, Kao-tsu 10 bin top ipekli kumaşla Kui'i elçi olarak Chieh-li Hakan'a gönderip, barış yapmak istedi. Chieh-li, önce Kui'i çömelmiş vaziyette gördü. Kui, çok güzel hediyeleri kendisine verince, Chieh-li çok memnun oldu ve tavrını değiştirerek, Kui'in kendisine gösterdiği saygı şekline toleranslı davrandı.

Tekrar Kui'e Gök-Türklere elçi olarak gitmesi emredildiğinde, Chieh-li etrafındakilere 'Li Kui önceki gelişinde önümde eğilmek istemedi. Şimdi mutlaka eğilmesini emrediyorum' dedi. Kui, onun dediklerini duyduğu halde Chieh-li'nin huzuruna çıkınca ayakta yüksekten ellerini birleştirerek reverans yaptı ve eğilmedi. Bunun üzerine Chieh-li çok kızdı. Kui'i tutuklattırarak Çin'e geri göndermedi. Kui, bu durumu kutsal bir vazife telakki

319- 左武侯

320- 李瓌

321- 光禄大夫

322- 漢陽

ederek sonuna kadar direnip, eğilmedi. Chieh-li, onun çok inatçı olduğunu anlamıştı. Neticede geri gönderdi. Geri döndükten sonra, Kui, Scl Wu-hou generalliğine terfi ettirildi."

2- Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler

CTS,194-1b:

" Kao-tsu, T'ai-yüan'de T'ang imparatorluğunu kurma işine başladığı zaman Orgeneral Fu-ssu-ma³²³ unvanlı Liu Wen-Ching³²⁴, Shih-pi Hakan'a göndererek, ona hediyeler sundu ve destek istedi. Shih-pi, bunu kendisi içinde faydalı görerek desteklemeyi kabul etti; karşılık olarak K'ang-suo-li Tegin³²⁵ ve bir kaç kişiden oluşan heyeti gönderip, bin baş at sundu.

Bunlar Chiang³²⁶ bölgesinde toplandılar. Shih-pi tekrar 2 bin genç süvariden oluşan askerî birliği P'ing-ching³²⁷ kalesine gönderdi. Böylece Kao-tsu Çin birliğini sağlayıp T'ang imparatorluğunu kurdu.

Shih-pi yaptığı faydalı işler karşılığında Kao-tsu tarafından mükafatlandırılmasına rağmen tamin olmuyordu. Kendi başarılarına güvenerek, T'ang'a karşı düşmanca tavırlarını artırdı, Ch'ang-an'a her elçi gönderişinde, gönderdiği elçilerle fazla ve kibirlice davranıyordu..."

323- 府可馬

324- 劉文靜

325- 康稍利

326- 絳

327- 平京

CTS,194-2a:

" Ch'u-lo Hakan tahta geçti ve o da i Ch'eng prenses ile evlendi. Çin'e elçi gönderip Shih-pi'nin ölümünü bildirdi. Bunun üzerine Kao-tsu yas elbisesi giyip Çin' sarayında üç gün yas ilân etti. İmparator bütün Çinli memurlara, Gök-Türk elçisine taziyetlerini sunmalarını emretti. Ayrıca Nei-shih-shu-jen³²⁸ unvanlı Cheng Tê-t'ing'i³²⁹ Ch'u-lo Hakan'a taziyetlerini sunmak için gönderdi. 30 bin top ipeği de hediye olarak, hakana sunulmak üzere göndermişti.

Bundan sonra, Ch'u-lo hediyeler ve elçilere karşılık olmak üzere Çin'e tekrar elçi göndererek hediye sundu.."

CTS,194-2b:

" Chieh-li Hakan, Ch'i-min'in üçüncü oğludur. Tahta geçmeden önce Bagatur Şad iken ordusuyla beraber Wu-yüan³³⁰ bölgesinin kuzeyinde faaliyette bulunuyordu. Kao-tsu, Ch'ang-an'a girince (başkent) Hsüeh Chü³³¹ adlı bir kişi T'ang imparatorluğuna karşı isyan etti. Bunun üzerine imparator, Tsung Lo-hou'yu onunla savaşması için gönderdi. Bu general asf ile P'ing-ching bölgesinde savaştı. Bu arada Hsüeh Chü, kuzeydeki Bagatur Şad(Chieh-li) ile ittifak yaptı. Bu durumdan çok endişelenen Kao-tsu, Kuanglu-ch'ing unvanlı Yü Wen-hsin'i³³² ipek ve altından oluşan hediyelerle birlikte Bagatur Şad'a gönderdi. Elçi vardığı zaman Şad-a, T'ang'a asf olan Hsüeh Chü ile ilişkisini kesmesini söyledi.

328- 丙史舍人

329- 鄭德挺

330- 五原

331- 薛舉 331a 宗羅喉

332- 宇文歆

Eskiden Sui zamanında Wu-yüan bölgesi muhafızı olan Ch'ang Sun³³³ isyan ederek, kendisine bağlı bütün halkı ile beraber Wu-yüan kalesinde Gök-Türk hakimiyetini tanımıştı. Hsin, tekrar Bagatur Şad'dan Ch'ang Sun'un Çin'e gönderilmesini ve Wu-yüan topraklarının Çin'e geri verilmesini istedi. Bagatur Şad kabul etti ve askerlerini o bölgeden geri çekti. Sonra Ch'ang Sun'un askerleri Kao-tsu(Çin imparatoru) ordusu ile birleşti.

Wu-tê saltanat devresinin üçüncü yılında(620) Chieh-li de i Ch'eng prenses ile evlendi.

Shih-pi'nin oğlu Shen-po-pi,^{334a} T'u-li Hakan unvanını aldı ve³³⁴ Çin'e elçi gönderip Ch'u-lo'nun öldüğünü bildirdi. Çin imparatoru bir gün yas ilân etti. Bütün memurlara onun elçisine taziyetlerini sunmalarını emretti.

Chieh-li, babasından ve ağbeyinden kalan askerler ile kuvvetlendi. Bundan dolayı Çin kayıtlarına kibirli kendine güvenen birisi olarak geçti. Kao-tsu, Chun-yüan'de³³⁵ T'ang imparatorluğunu kurma işine başladığı zaman Çin sınırlarının dışını rahatça kontrol edemiyordu. Yabancılarla karşı her centilmence davranışı ve verdiği bütün hediyeler, onları durdurmaya yetmiyordu. Chieh-li Çin'esaldırıya başlayarak doymak bilmeyen isteklerde bulunmaya başladı.

Dördüncü yılın dördüncü ayında (621) Chieh-li, bizzat kendisi kumanda ettiği 10 bin süvarî ile Ma-i'deki isyancıların lideri Chang Chiang'ın³³⁶ 6 bin kişilik ordusuyla birleşip Yen-

333-長孫

334-突利

335-中原

336-璋將

334a-什鉢莎

men'a saldırdı. Ting-hsiang³³⁷ prensi olan Li Ta-en³³⁸ bunlara karşı koymaya çalıştı ise de yenilerek kaçtı. Bunun üzerine Han-yang memuru Su Kui, T'ai-ch'ang-ch'ing unvanlı Cheng Yüan-shou ve Sol Jau-wei³³⁹ generali olan Ch'ang Sun Hsun-tê³⁴⁰ ve beraberinde bir heyeti, imparator Gök-Türklere gönderdi.

Chieh-li, hemen Çin elçilerini tutuklattırdı. T'ang imparatoru da onun elçilerini tutuklattırdı. Nihayet Ta-en, Gök-Türk tehlikesini savuşturunca Chieh-li, T'ang'dan çekindi ve Hsun-tê ve yanındakilerin geri dönmelerine müsaade etti. Ayrıca dostluk teklifinde de bulundu ve 10 chin bahk tutkalını hediye ederek iki ülke arasının bu tutkalla yapıştirilmesini teklif etti.

Kao-tsu bundan çok memnun oldu ve onun elçisi Jê-ham-a-shih-tê Tegin³⁴¹ ve yanındakileri serbest bıraktı."

CTS-194-7b:

" İkinci ayda(630) Chieh-li kendisinin çok zor durumda olduğunu anlayarak T'ieh-shan(Demir dağı)'a³⁴² sığındı. Yanında halâ 20-30 bin askeri vardı. Chê-shih-ssu-li Tegin'i³⁴³ elçi olarak Çin imparatoruna gönderdi. Suçlu olduğunu kabul ettiğini bildirdi ve affolunup Çin'e bağlanmak istediğini bildirdi.

337- 定襄

338- 李大恩

339- 馬堯衛

340- 長孫順德

341- 執寒阿史德

342- 金鞞山

343- 執突思力

Bunun üzerine T'ai-tsung(Çin imparatoru), Hung-lu-ch'ing unvanlı T'ang Chien³⁴⁴ ile general An T'iao-jen'i³⁴⁵ özel elçilik heyeti olarak, Chieh-li'yi teskin etmek amacıyla gönderdi. Bu arada Chieh-li kendini emniyette hissetmeye başladı. Bunu fırsat bilen Çinli general Ch'ing³⁴⁶ aniden Chieh-li'ye saldırdı. Gafil avlanan Chieh-li ağır bir mağlubiyete uğradı. Bunun üzerine Chieh-li'nin ülkesi yıkıldı. Kendisi tek başına atına binerek bin li ötedeki yeğeni Sha-po-lo'nun³⁴⁷ yanına sığındı...."

D- Hsin T'ang Shu'daki metinler

1- Elçilerin biyografileri

Li Ch'en (HTS,78-3b)

".. Ch'en, Cheng Yüan-shou ile beraber Gök-Türk Hakan'ı Shih-pi'ye cariyeye sunmak ve barış yapmak için gönderildi. Shih-pi Hakan elçileri gayet iyi karşıladı. Onlar için merasim yaptı. Dönüşlerinde yanlarında Kutlug Tegin'i hediyelerle birlikte Çin'e gönderip, Çin imparatoruna hediyeler sundu.."

Li Kui (HTS,78-7a)

" Kui, önce memur iken sonra prensliğe yükseldi. Kao-tsu özel elçi olarak Gök-Türk Hakan'ı Chieh-li'nin yanına evlilik yolu ile müttefik olma işini konuşmak üzere gönderdi. Chieh-li önce Kui'i otururken gördüğü halde, Kui hemen hediyelerin çokluğundan bahsedince, Chieh-li çok memnun oldu ve onun selâmlama işine karışmadı. Üstelik elçi dönerken onunla beraber bir elçiy-

344- 唐儉

345- 安仁

346- 靖

347- 沙鉢羅

le meşhur atlardan sundu.

Kui tekrar elçi olarak gittiğinde Chieh-li(daha elçi varmadan)'Kui ilk geldiğinde önümde eğilmedi. Şimdi mutlaka eğilerek bizi selâmlamalı' dedi. Kui casuslar vasıtasıyla bunu duydu. Fakat hakanın huzuruna çıktığında ayakta reverans yaparak eğilmedi. Chieh-li, buna çok kızdı, Çin'e geri göndermedi. Kui-in fedakarca hapise atılsa bile bu tavrından vazgeçmeyeceğini gören hakan onu geri gönderdi..."

Cheng Yüan-shou (HTS,100-13a)

" Yüan-shou'nun unvanı Tê-fang³⁴⁸ idi. Babası Sui hanedanı zamanında P'ei-kuo memuru idi. Çok zeki ve araştırmacı karaktere sahip olan Yüan-shou çocukluğu ve gençliğinde edebiyat ve sanat eğitimi gördü. Babası başarıları dolayısıyla İ-t'ung makamına terfi olduğu için Yüan-shou da Sağ Wei generali oldu. Sonra Hsin-kuo³⁴⁹ memurluğuna getirildi.

Ta-yeh saltanat devresinin sonunda(617) Wen kalesi muhafızı oldu. Daha sonra Kao-tsu, T'ang imparatorluğunu kurma mücadelesine başladığı zaman, Yüan-shou'yu batı bölgesindeki toprakları kontrol etmesi için Chang-lun olarak o tarafa gönderdi. Yüan-shou, buradaki isyancılar ile savaştı. Askerleri kapılara dağıttı. Bu başarısından dolayı T'ai-ch'ang-ch'ing makamına yükseltildi.

Hsiang-wu prensi olan Ch'en ile beraber Gök-Türlere elçiliğe gitti. Döndükten sonra Ch'i generalliği de unvanlarına ilâve edildi. Yüan-shou askerlik işlerini çok iyi bildiğinden

348-德芳
349-華國

imparator, ona bildiklerini askerlere öğretmesini emretti. Liu Wu-chou ve Sun Chin-kang(Gök-Türklere sığınmış olan Çinli kumandanlar)Gök-Türk Hakan'ı Ch'u-lo ile beraber bir öküzün boynuzları gibi olup Feng ve Chin bölgelerine saldırdılar.

Yüan-shou, imparatorun emriyle Ch'u-lo Hakan'a gönderildi. Yüan-shou, hakanla yaptığı müzakerelerde, ondan askerlerini durdurmasını rica etti. Hakan, elçiyi dinlemedi. Bu arada elçi gizlice Liu Wu-chou ile görüştü. Yapılan toplantıda aniden öldürülmesine karar verildi. Onun fikri(Liu Wu-chou) Yüan-shou'nun adamlarından birinin gizlice Ch'u-lo'yu zehirlemesi idi.

Yüan-shou, bu işten dolayı tutuklandı. Arkasından Ch'u-lo öldü. Yerine Chieh-li Hakan oldu. Yüan-shou, Chieh-li tahta geçtikten bir kaç yıl daha Gök-Türk ülkesinde kaldı.

İmparator, hakanın bir Çin prensesi ile evlenmesine müsaade edince Yüan-shou' da geri gönderildi. Yüan-shou geri dönünce imparator üzüntülü bir şekilde' Ch'ing, adaletsiz bir şekilde boş yere hapiste kaldı. Aynı Su Wu Chang-ch'ien³⁵⁰ gibi dedi. Sonra Yüan-shou'ya Hung-lu-ch'ing unvanını verdi.

Yüan-shou'nun annesinin öldüğü sırada Gök-Türkler 100 bin süvarî ile T'ai-yüan'e saldıracaklardı. İmparator, onun bu üzüntülü durumunda tekrar elçi olarak göndererek, yeni zahmetlere soktu. Yüan-shou, Gök-Türklerin yanına gider, gitmez hapsedilmesine rağmen, Çin'i utandıracak bir harekette bulunmadı. Yüan-shou sözünü kısarak itaat etti.Fakat yere çömelmedi ve eğilmedi. Kendi halinde'Gök-Türklerin anlaşmaları bir kaç defa bozduğunu' söyledi.

Gök-Türklerin şaşırıldığını görünce, fırsatı iyi değerlendirip, Chieh-li'ye ' Gök-Türkler, Çin topraklarını ele geçirseler bir yararı olmaz. T'ang da Gök-Türkleri ele geçirse, kendine vassal yapamaz. Ayrıca iki tarafın memurları da kullanılamaz (birbirini işine yaramaz). Halâ karşılıklı savaşıyoruz; çok garip bir durum. Şimdi ürünleri yağmalıyor ve insanları götürüyorsunuz. Hepsi hakanın milletine katılıyor. Hakan böyle yapmakla bir şey kazanamaz; çünkü kuvvet kullanarak yorgun düşüp güzele kavuşacağına, normal yollardan (barış yolu ile) altın ve diğer ipekli kumaşlara sahip olabilir. Ayrıca T'ang ile hakan anlaşma yaparak kardeş olabilirler. Elçiler ve haberciler yollarda kırbaçlanıyor, Şimdi siz kendiniz için faydalı olan şeyler için müsaade etmiyorsunuz. Aynı zamanda kötü işler yaparak (Çin'e saldırarak) bizi üzüyorsunuz. Kendinizi de böylece zahmete ve zorluklara sokuyasunuz; bu nasıl iş?' dedi.

Chieh-li, onun(Yüan-shou'nun) söylediklerini doğru bularak, ordusu toplayıp geri döndü. İmparator, Yüan-shou'ya gönderdiği mektupta 'Memurumun ağzıyla hakanı cezalandırdığını duydum. Bundan dolayı sınırlardaki ikaz ateşleri söndürülsün, ben nasıl memurumdan altın taşlar esirgerim?' dedi.³⁵¹.

Chên-kuan saltanat devresinin üçüncü yılında(629) Yüan-shou tekrar Gök-Türklerle elçi olarak gönderildi(nedeni belli olmayan bu elçiliğin casusluk maksadıyla gönderildiği verdiği rapordan anlaşılıyor). Döndüğünde durumu şöyle rapor etti: Gök-Türklerin ve diğer kuzeyli yabancıların at ve koyun sürüleri şimdi bol değil, gittikçe azalıyor. İnsanların rengi ise aynı sebze

351- CTS'deki bu elçinin biyografisinde imparatorun yapılan anlaşmayı kabul etmediği bildirilmektedir.

gibi, yani çok zayıf ve halsizler; dişlerinin arasındaki yiyecek değişerek kan oluyor. Üç sene geçmeden Gök-Türkler perişan olup, yıkılacaklardır'. Yüan-shou, bu hizmetlerinden dolayı Sol Wu-hou generalliğine terfi ettirildi ve İ-chou valisi oldu.

2- Gök-Türkler Bölümündeki elçilerle ilgili metinler

HTS,215A-6a:

" Kao-tsu, T'ai-yüan'de T'ang imparatorluğunu kurma mücadelesine başladığı zaman Shih-pi Hakan'a, Fu-ssu-ma unvanlı Liu Wen-ching'i ittifak yapmak için gönderdi. Shih-pi, K'ang-suo-li Tegin'i 2 bin at ve 500 asker göndererek Kao-tsu'nun ordusuna kattı. İmparator, bu yardımı aldıktan sonra Sui hanedanının başkentini ele geçirip asayişini sağladı. Bu başarı üzerine bir çok memurlar (Sui hanedanının)gelip, imparatora itaat ettiler..."

HTS,215A-7a,b:

" Chieh-li, hakan olmadan önce Bagatur Şad olarak Wu-yüan bölgesinin kuzey taraflarını idare ediyordu. P'ing-liang³⁵² taraflarını idare eden Çinli devlet adamı Hsüeh Chü ile ittifak yaptılar. Bunun üzerine imparator çok endişelendi. Kuang-lu-ch'ing unvanlı Yü Wen-hsin'i, Bagatur Şad'a göndererek, hediyeler sundu. Sui hanedanının Wu-yüan bölgesi T'ai-shou-ch'ang-ı olan Chang Sun bütün ahalisini kalenin yakınına toplayıp, Gök-Türklerle bağlanmıştı. Hsin, ona Çin'e yeniden Çin'e bağlanmasını ve ordusunu Chin bölgesi prensinin ordusu ile birleştirmesini söyledi. Ch'ang Sun'da kabul etti..."

HTS, 215A-8a:

" Dördüncü yılda(621) Chieh-li, 10 bin süvariye kumanda ederek, Yüan³⁵³ bölgesi memuru Chang³⁵⁴ ile birleşti ve Yen-mena saldırdı. Ting-hsiang prensi olan Li Ta-ên ile çarpıştılar. Chieh-li bizim elçilerimiz olan Han-yang memuru Kui, T'ai-ch'ang-ch'ing olan Cheng Yüan-shou ve Sol Hsiao-wei generali olan Ch'ang Sun Hsun-tê'yi tutukladı. Buna karşılık imparator da onun elçilerini tutukladı.

Sonunda Tai eyaletine saldırdı. Harekat orduları baş kumandanı olan Yung-an³⁵⁵ bölgesi prensi olan Hsiao Chi'yi³⁵⁶ bozguna uğrattı. Ho-tung'u,³⁵⁷ Fang-yüan eyaletini³⁵⁸ ve Yen eyaletini³⁵⁹ ele geçirdi ve durdu. Bütün Çinli generaller saldırdı ise de bir türlü başarılı olunamadı.

Ertesi yıl(622) elçi Hsun-tê ve yanındakiler geri döndü. Ayrıca, Chieh-li barış teklif etti. Balık yağı göndererek, 'iki ülke kesinlikle dosttur' dedi. İmparator pek memnun olmamasına rağmen Gök-Türk elçisi Je-han Tegin ve yanındakilere çok miktarda altın ve ipekli kumaşlar vererek geri gönderdi.

HTS, 215A-12a:

" Chên-kuan saltanat devresinin ilk yılında(627) Sir Tarduşlar, Uyгурlar, ve Bayırku'lar hep beraber isyan etti. Bu arada elçiler T'u-li ile müzakereler yaptılar(T'u-li, aslında Shih-pi-

353-苑

354-璋

355-永安

356-孝基

357-河東

358-犯原州

359-延州

Hakan'ın oğlu olup, Çinlilerin teşviki ile Chieh-li'ye karşı cephe alarak, o da hakanlığını ifân etmişti). Çinlilerin desteğinde Chieh-li'ye başkaldıran T'u-li yaptığı mücadeleyi kazanamadı ve genç süvarî birliklerini yanına alarak kaçtı. Fakat, Chieh-li tarafından yakalanarak hapse atıldı. Bu nedenle T'u-li, Chieh-li'ye karşı çok kin tuttu.

Yaz mevsiminde büyük kar oldu. Koyunlar ve atlar donarak öldüler. Chieh-li'nin halkı açlık sıkıntısı çekiyordu. Chieh-li Çinli general ve prenslerinin bu durumdan faydalanmasından endişe ederek askerlerini toplayıp, Shou eyaleti³⁶⁰ topraklarına çekildi. Sonra milletini ava davet etti..."

HTS,215A-13b:

" Chieh-li çok kötü bir durumda sıkıştı. Demir Dağına(Tieh-Shan) çekilerek kendini korumaya çalıştı. Halâ on binlerce askeri vardı. Chih-shih-ssu-li'yi Çin imparatoruna göndererek özür diledi ve kendisini Çin'e kabul etmesini rica etti. İmparator, Hung-Lu-ch'ing unvanlı T'ang Chien ve general An T'iao-jen'dan oluşan bir heyeti özel elçi olarak Chieh-li'yi teslim almak için gönderdi. Ch'ing(Gök-Türklerin yanında pusuya yatmış olan Çinli general),T'ang Chien'in hakan tarafından hapse atıldığını zannederek, ani bir saldırı ile Chieh-li'nin bütün milletini yakaladı. Chieh-li atına binerek bin li kaçtı..."

SONUÇ

Gök-Türk Çin ilişkileri 552-630 yılları arasında, ayrı hanedanlar devirlerinde farklı karakter arz etmektedir. Bunun sebebi Gök-Türklerin bu süre içinde Çin entrikalarıyla iç karışıklığa düşmesi ve Çin'de birbiri ardına yeni hanedanlar kurulmasıdır. İlk otuz yıl Gök-Türklerin Çinlilere karşı açık bir üstünlüğü görülürken, Gök-Türk devletinin iç karışıklıklara düşmesi, Çinli diplomat Ch'ang Sun-sheng'in entrikaları ve Sui imparatoruna birbiri ardına raporlar takdim ederek, Gök-Türk devletinin durumunu bildirip Tardü'ya kurt başlı sancak göndertmesi sonucu üstünlüğün Çinlilere geçtiğini görmekteyiz. Fakat, Gök-Türklerin bundan sonra da sık sık Çin'e akınlar yaparak Çin'i zor durumda bıraktığını ve bazen üstün duruma geçtiğini görmekteyiz. Yani 582 yılından 630 yılına kadar Gök-Türk Çin ilişkilerinde sürekli bir Çin üstünlüğü yoktur; bilakis Gök-Türklerin üstün olduğu zamanlar da olmuştur.

Gök-Türkler, Çinliler ile ilişkilerini daha kurulmadan önce 545 yılında başlattılar. Bu onların adı geçen tarihte epeyce kuvvetli olduklarını göstermektedir ki bu tarihten önce Çin Seddi'nin kuzeyindeki pazarlarda ipek alışverişine başlamışlardı. Daha sonra Batı Wei ile ilişki kurmak istediler. Batı Wei imparatoru Chio-ch'üan şehriden gelme bir Soğd olan An-nuo-p'an-t'uo'yu elçi olarak Gök-Türklerle gönderdi. Bu olay Gök-Türk Çin ilişkilerinin ilk kez başlaması açısından önemlidir. Gök-Türklerin Doğu Wei'ler ile temasa geçmeyip, Batı Wei'i tercih etmelerinin sebebi bu sırada Avarların Ch'i'ler ile müttefik

olması idi. Bu tarihten sonra Gök-Türkler bir çığ gibi büyüdü. Bunda Bumin'in Töles'leri yenip onların 50 bin'den fazla halkını kendisine bağlamasının etkisi büyüktür. Bu arada gücüne güvenen Bumin, Avarlara evlilik teklifinde bulunmuş, fakat teklifinin red ve elçisine hakaret edilmesi üzerine onlara saldırıp ağır bir bozguna uğratarak reisleri A-na-huai'in intihar etmesine sebep olmuştu. Avarlara saldırmadan önce Batı Wei'lere evlilik teklifinde bulunmuş ve kabul edilmesi üzerine Gh'ang-le prenses ile evlenmişti.

Avar galibiyetinden sonra Bumin " İl Kagan" unvanını alıp Gök-Türk devletinin istiklâlini ilan etti(552). Devletin kuruluşundan az sonra Bumin öldü. Yerine oğlu K'o-lo(Kara) hakan oldu. Onun da kısa süre sonra ölümü üzerine Bumin'in öteki oğlu Mu-kan hakan oldu. Yaklaşık yirmi yıl hakanlık yapan Mu-kan Hakan zamanında Gök-Türk Çin ilişkileri her bakımdan gelişti.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Gök-Türklerin kurulduğu sırada Çin'in doğusundaki Ch'i(550'den önce Doğu Wei) devleti Avarlar ile müttefik idi. Rakipleri Batı Wei ise yeni kurulan Gök-Türk devleti ile iyi ilişkiler tesis etti. Avarların yıkılışından sonra Ch'i'ler Gök-Türkler ile iyi ilişki kurmak istediler ise de Batı Wei'ler buna K'u Ti-ch'i'yi elçi olarak gönderip, hediyeler vererek mani oldular(554).

Ertesi yıl Batı Wei topraklarına büyük bir akın yaparak yağmaya başlayan Gök-Türk kuvvetlerini , Çin imparatoru ancak Yüan Hui'i elçi olarak 100 bin top ipek göndererek durdurabilirdi.

557 yılında Çin'in kuzey batısındaki Batı Wei devleti yerini Chou'lara bıraktı. Fakat, Doğu-Batı mücadelesi olanca hızıyla devam ediyordu. Gök-Türk hakanı Mu-kan, bundan çok iyi faydalanmasını bildi. 563 yılında Chou'lar bir Gök-Türk prensesi ile evlenmek için Yang Chien'i elçi olarak Ötüken'e gönderdi. Bunu duyan Ch'i'ler de elçi göndererek evlilik ricasında bulundular. Bu durumda Mu-kan, Chou'lardan daha fazla hediye istedi. Zor durumda kalan Chou'lar çaresiz kabul etmek zorunda kaldılar. Chou'lar ile ittifak yapan Mu-kan, ordusunu onlarınkileriyle birleştirerek, Ch'i'lerin başkenti Chin-yang'ı muhasara etti. Daha sonra askerlerine büyük bir yağma yaptıran Mu-kan geri döndü. Bunun sebebi Chou'ların Ch'i'ler ile anlaşması idi. Bu duruma kızan Mu-kan, prensesi gönderme işini durdurdu. Endişeye kapılan Chou'lar ardı ardına büyük elçilik heyetleri göndermek suretiyle Mu-kan'ı tekrar evlilik için ikna edebildiler.

Mu-kan 572 yılında ölünce yerine kardeşi T'a-p'o hakan oldu. Chou imparatoru Wang Ch'ing'i elçi olarak onun cenaze törenine katılması için gönderdi. Gök-Türkler, kendi adetlerine göre elçinin yüzünü kesmesi gerektiği için ona baskı yaptılarsa da direndi. Bunun üzerine Gök-Türkler fazla üzerinde durmayarak, onu serbest bıraktılar ve geri gönderdiler.

T'a-p'o, her iki Çin devletine de hükmedercesine siyaset takip etti. Ancak sonra Ch'i elçisi Hui Lin'in etkisinde kalarak Budizm'e meyletti ve ülkesine Budist kitaplarından getirtti. Ayrıca bir Buda heykeli yaptırdı. Ardından Chou devleti Ch'i devletini yıktı(577). Fakat Ch'i prenslerinden Kao Chao-i, Gök-Türklerle sığındı ve T'a-p'o Hakan tarafından Chou'lara karşı korundu. Ancak daha sonra bir Chou prensesi verilmesi karşılı-

ğında, onu Chou'lara teslim etti. 582 yılında da kendisi öldü.

552-582 yılları arasında Gök-Türklerin, Çin devletleri karşısında açıkça bir üstünlüğü görülmektedir. Özellikle Mukan Hakan, Çin devletlerinin rekabetinden çok iyi faydalanmasını bildi. T'a-p'o'nun 576 yılında Budizme meyiletmesi ve Kao Chao-i'yi prenses karşılığında Chou'lara teslim etmesi sonucu Gök-Türklerin iç ve dış haşmeti sömmeye başlamıştı.

T'a-p'o'dan sonra hakan olan İşbara döneminde Gök-Türk devleti büyük sarsıntılar geçirdi. Bu sırada Çin'de Chou hanedanı yıkılıp yerine Sui hanedanı kurulmuştu. Gök-Türk ülkesindeki sarsıntının sebebi, hakan olamadığı için kızgın olan Mukan'ın oğlu Ta-lo-pien'in devletin kuzey taraflarına çekilerek kendisine A-p'o unvanını alması, İşbara'nın kardeşi Ch'u-lo-hou'nun halkın güvenini kazanarak gittikçe güçlenmesi ve devletin diğer ileri gelenlerinin başlarına buyruk hareket etmeleri idi. Bunun yanında Gök-Türk ülkesinin karışmasında en büyük etkenlerden biri olan Ch'ang Sun-sheng'in çevirdiği entrikalar ve Çin imparatoruna Gök-Türk ülkesinin durumu hakkında verdiği raporlardır. İlk defa Ch'ien-Chin prensesin gelin olarak getirilişine refakat ederek adım atan bu elçi tam 20 yıl Gök-Türk-Çin ilişkilerinde baş rol oynadı. Bu süre içinde çevirdiği hile ve entrikalar ile Gök-Türk devletinin gerilemesine sebep olmuştur.

Ch'ang Sun-sheng'in ilk ve en önemli raporu Yüan Hui'i kurt başlı sancak ile Tardu'nun bulunduğu Hami'ye gönderilmesi hakkında idi. Bunı uygun bulan imparator Wen, Yüan Hui'i Tardu'ya kurt başlı sancak ile gönderip onun istiklâlini tanıdığını bildirdi ve Gök-Türk devletinin ikiye ayrılmasına sebep oldu(582).

Daha sonra Gök-Türk ülkesinde durum iyice kötüye gitti. İdarî kontrolünü kaybeden İşbara, Sui imparatorundan yardım istemek zorunda kaldı. 584 yılında Yü Ch'ing-tsê başkanlığında Gök-Türk ülkesine gelen Çin heyeti, İşbara'nın hatunu Ch'ien Chin'e Ta İ unvanını verdi. Buna karşılık İşbara da Çin'in vassalı olmayı kabul etti. Böylece Gök-Türklerin Çinlilerle olan ilişkilerindeki üstünlüğü sona erdi. Her ne kadar İşbara kendini Çin'in vassalı ilân etti ise de Doğu Gök-Türk devleti, Sui hanedanının vassalı olmadı. Özellikle İşbara'nın kardeşi Ch'u-lo-hou'dan sonra hakan olan Tou-lan(İşbara'nın oğlu) zamanında Doğu Gök-Türk devleti yeniden toparlandı. Hatunu Ta İ prenses ile beraber Sui muhaliflerini destekledi. Hatta Çin'e akın yapıp yağmalar yaptı. Sui imparatoru ona Su Wei'i hediyeler ile birlikte göndererek durdurmaya çalıştı.

Bu arada Ch'ang Sun-sheng boş durmayıp, Ch'u-lo-hou'nun oğlu Jan-kan'ı, Tou-lan'a karşı kışkırttı. Jan-kan, T'u-li unvanını alarak kendi hakanlığını ilân etti ise de Tou-lan ile yaptığı savaşı kaybederek, Ch'ang Sun-sheng ile beraber Sui'e sığındı. Sui imparatorunun desteği ile Ch'i-min hakan unvanını alarak kendi kendini Çin'de hakan ilân etti. Daha sonra Shensi eyaletine yerleştirildi. Daha sonra Tou-lan ülkesinde çıkan isyan sonucu öldürüldü. Bunu fırsat bilen imparator, Ch'ang Sun-sheng ile beraber Ch'i-min'i Ötüken'e gönderdi. Fakat bu sefer karşılarında çok kuvvetli bir Tardu buldular. Batı Gök-Türk ülkesini yükselten Tardu gözünü doğuya dikti. Ch'i-min ile Ch'ang Sun-sheng, Tardu ile başedemeyeceklerini anlayınca Çin'den yardım istediler. Yang Suo kumandasında kalabalık bir Çin ordusu yardıma geldi ise de yine Tardu'yu yenemediler. Ch'ang Sun-sheng

hile yoluna saptı ve Tardu'nun geçeceği yerlerdeki su kaynaklarına zehir akıtarak, onun askerleri ve hayvanlarınınin zehirlenmesine sebep oldu. Ordusu zayıflayan Tardu yenildi. Daha sonra Çin destekli Töles boyları ayaklandılar ve Tardu'yu yendiler. Tardu T'u-yü-hun'lara sığındı ve bir daha kendisinden haber alınamadı.

Böylece Ch'i-min, Doğu Gök-Türk tahtının sahibi olabildi. Doğu Gök-Türk devleti, bu sırada tam Çin'in vassalı olmuş gibi idi. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İşbara'nın vassal olduğunu ilân etmesi sadece Doğu Gök-Türk-Çin ilişkilerinin yakınlaşması olarak belirmişti. Yine de Ch'i-min'in idaresindeki Doğu Gök-Türklerin vassallığı kısa sürdü. Çünkü Ch'i-min 609 yılında ölünce yerine hakan olan oğlu Shih-pi, babasına hiç benzemiyordu. Devletini toparladıktan başka Çin entrikalarına başaile karşı koydu. Hatta Sui imparatoru Yang'ı 615 yılında Yenmen kalesinde kuşatarak, onun Çin'de gözden düşmesine sebep oldu. 617 yılında Sui hanedanı yıkıldı. Vesikalara göre 582-617 yılları arasındaki Doğu Gök-Türk -Çin ilişkilerinde entrika ve hileler ile Çinlilerin üstün olduğu gözükmekte ise de Tou-lan ve Shih-pi'nin Çin'e boyun eğmedikleri açık bir şekilde görülmektedir.

Bunun yanında Shih-pi Hakan, Sui'e karşı isyan eden T'ang hanedanı kurucularına yardım ederek, Çin tarihinin her yönden en parlak devleti sayılan T'ang imparatorluğunun kurulmasını sağlamış oldu. Çünkü bu hanedanın kurucusu Li Yüan Gök-Türklerden aldığı yardım sayesinde Sui hanedanının başkentini ele geçirdi.

T'ang hanedanının kurulmasıyla Doğu Gök-Türk-Çin ilişkile-

ri dostça havaya büründü. Çinliler ardı ardına elçiler ile hediye göndererek Shih-pi'yi taltif ettiler. Shih-pi'den sonra hakan olan Ch'u-lo, T'ang hanedanının muhaliflerine destek verdi. Sonra onlarla birlikte Çin'e saldırdı. T'ang imparatoru ordularının Gök-Türklerle karşı koyamaması üzerine elçilerle hediye göndermek suretiyle durdurmamak istedi. Fakat Ch'u-lo daha da Çin'in içlerine girmek için hazırlandı. Çinli elçi Cheng Yüan-shou, adamları vasıtasıyla Ch'u-lo'yu zehirleyerek durdurabildiler.

Ch'u-lo'nun yerine hakan olan kardeşi Chieh-li de Çin'e akınlara başladı. Çinliler yine hediye ve elçi gönderme yoluna başvurdular. Barış yapıldı ise de Chieh-li, Çin'in kuzeyindeki bir kaç büyük eyaleti eline geçirmişti. Chieh-li'nin idaresindeki Doğu Gök-Türklerin Çin'e karşı üstünlüğü 627 yılında sona erdi. Bu devirde Gök-Türk ülkesine gidip gelen bir Çinli elçinin verdiği raporda " Gök-Türk ülkesinde yaz mevsiminde büyük kar olmuş, hayvanlar hastalıktan ölmeye başlamış, dolayısıyla insanlar açlık çekmeye başlamış" olduğunu belirtiyordu. Elçi ayrıca Gök-Türklerin üç yıl içinde yıkılacağını tahmin ettiğini imparatora bildirdi. Diğer taraftan öteki Türk boyları Sir Tarduş'lar, Bayırku'lar ve Uygur'lar gibi Türk boyları ayaklanıp, Chieh-li'yi büsbütün zor duruma soktular. Durumu iyice kötüleşen Chieh-li neticede T'ang imparatoruna elçi göndererek yardım istedi. Çinliler kendisine tuzak kurup yakalamak istedilerse de kaçtı. Sonunda yeğeni Sha-po-lo Tegin ile beraber gidip, T'ang imparatoruna teslim oldu(630). Böylece Doğu Gök-Türk devleti Çin'in hakimiyetine girerek son buldu.

Batı Gök-Türk devleti de Tardu'nun ortadan kalkmasıyla ka-

rışıklık içine düştü. Tardu'nun oğulları ve torunları ayrı ayrı yerler de kendilerini hakan ilân ettiler. Bunlardan Tardu'nun torunu olan Ch'u-lo Hakan'ın annesi aslen Çinli idi. Bu durum Tun-huang'da oturan ve Batı Türkistan'ı hakimiyeti altına almak isteyen Sui imparatoru Yang'a bu bölge hakkında raporlar hazırlayan P'ei Chü'nün dikkatini çekti. Derhal imparatora Ch'u-lo ya bir elçi göndermesini böylece onu kolayca hakimiyeti altına alabileceğini izah etti. İmparator da onun tavsiyesine uyarak Ts'ui Chün-su'yu onun yanına gönderdi. Ch'u-lo, annesinin Çinde ve kendisinin Çin'e itaat etmezse öldürüleceğini duyunca Çin'e itaat etmeyi kabul etti. Ayrıca Çinliler ile beraber T'u-yü-hun'lara saldırmayı kabul ettiğini bildirdi. 611 yılında Çin imparatoru T'u-yü-hun'lara saldıracağı zaman Wei Chieh adlı bir elçiyi Ch'u-lo'ya gönderip, kendisine katılmasını istedi. Fakat Ch'u-lo'ya bağlı olan halk bunu kabul etmeyince Ch'u-lo, elçiye gelemeyeceğini bildirdi. Buna kızan imparator, P'ei Chü vasıtasıyla diğer Gök-Türk şadlarından ve Tardu'nun torunu olan Shê-kui ile temasa geçip, onun Ch'u-lo'ya saldırması karşılığında bir Çin prensesiyle evlenebileceğini bildirmesi üzerine, Shê-kui, Ch'u-lo'ya saldırıp onu yendi. Kaçmak zorunda kalan Ch'u-lo daha sonra annesinin yanına gelip kendisine Çin'e itaat etmesini telkin etmesi üzerine Çin'e gidip imparatora teslim oldu ve Ho-sa-na Hakan unvanını aldı. Çin hesabına Kore isyanını bastıran Ch'u-lo 619 yılında Shih-pi Hakan tarafından Çin'den teslim alınarak öldürüldü.

Bu tarihten sonra Batı Gök-Türk-Çin ilişkilerinde en önemli gelişme T'ung Yabgu'nun bir T'ang prensesi ile evlenmek istemesi, bunu Chieh-li'ye karşı iyi bir siyasî koz olarak kullanmak

isteyen imparatorun işine gelmiş, fakat bunu sezen Doğu Gök-Türk hakani Chieh-li, Batı Gök-Türklerin Çin ile olan bağlantı yollarını kesmiş ve prensesi geçirmeyeceğini ilân etmişti. Bu sebeple evlilik gerçekleşemedi. Az sonra T'ung Yabgu, amcası Bagatur Şad tarafından öldürülerek ortadan kaldırıldı(630), bundan sonra tamamen karışıklığa düşen Batı Gök-Türk ülkesi de Çin'in hakimiyetine girerek sona erdi.

----- Pei chü'nün
imparatora sunduğu
rapora Tu-huang
den batıya gidilen
yollar.

